

Паламарчук О. М., Лящ О. П.,  
Шахов В. І., Габа І. М.

# СОЦІАЛЬНА РОБОТА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ: ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА



ЛЮДИНА



ПІДТРИМКА



ВЗАЄМОДІЯ



РОЗВИТОК



ПАРТНЕРСТВО

Вінницький державний педагогічний університет  
імені Михайла Коцюбинського

**Паламарчук О.М., Лящ О.П., Шахов В.І., Габа І.М.**

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА В УМОВАХ  
СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ: ТЕОРІЯ,  
МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА**

Вінниця – 2026

УДК 159.98.67.5

DOI: <https://doi.org/10.31652/159.98.67.5-1-224>

П 14

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради  
Вінницького державного педагогічного університету  
імені Михайла Коцюбинського  
(протокол №5 від 27 травня 2026 р.)

Рецензенти:

*Ігнатович О. М.* – доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України.

*Галузяк В. М.* – доктор педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і освітнього менеджменту, професор Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського.

П 14

**Паламарчук О. М., Ляц О. П., Шахов В. І., Габа І. М.**  
**Соціальна робота в умовах сучасних викликів:  
теорія, методологія, практика : монографія.** –  
Вінниця: ТОВ «Твори», 2026. – 224 с.

УДК 159.98.67.5

У монографії представлено результати наукового дослідження соціальних та психологічних аспектів забезпечення ментального здоров'я особистості в умовах ситуації невизначеності. Розроблено методологічні та методичні засади психологічного супроводу громадян у період переходу від війни до миру. Узагальнено досвід соціально-психологічного супроводу ветеранів, волонтерів та членів їхніх сімей, внутрішньо переміщених осіб і запропоновано способи відновлення емоційної стійкості та комунікативних спроможностей особистості.

Адресовано науковим працівникам, викладачам закладів вищої освіти, здобувачам вищої освіти. Видання розраховане на науковців, викладачів і здобувачів психологічних та соціальних спеціальностей, практикуючих фахівців соціальної сфери, менеджерів громадських організацій та представників органів місцевого самоврядування.

© Автори, 2026

## ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
<b>О. М. Паламарчук.</b> СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ ІННОВАЦІЙ ПІДТРИМКИ ВРАЗЛИВИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ.....	6
<b>О. П. Ляц.</b> ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ .....	64
<b>В. І. Шахов.</b> СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ ДО УМОВ ЦИВІЛЬНОГО ЖИТТЯ .....	117
<b>І. М. Габа.</b> СОЦІАЛЬНА РОБОТА В ГРОМАДІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ ВИМІРИ .....	169
Інформація про авторів.....	223

## ПЕРЕДМОВА

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується глибокими соціальними трансформаціями, зростанням потреби у соціальній підтримці населення та пошуком нових підходів до розв'язання складних суспільних проблем. Повномасштабна війна, значні масштаби внутрішнього переміщення населення, поширення психоемоційних наслідків травматичних подій, а також необхідність підтримки військовослужбовців, ветеранів, їхніх родин та інших категорій громадян істотно актуалізували питання підвищення ефективності соціальної роботи. За цих умов особливого значення набувають соціальні інновації, міжсекторальна взаємодія, розвиток потенціалу громад і впровадження практик, спрямованих не лише на подолання наслідків кризових явищ, а й на зміцнення здатності людини та спільноти до самостійного розвитку й адаптації.

Колективна монографія пропонує комплексне бачення актуальних напрямів розвитку сучасної соціальної роботи та об'єднує результати міждисциплінарних досліджень науковців Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Представлені у виданні наукові розвідки охоплюють соціальні, психологічні, методичні та організаційно-управлінські аспекти підтримки населення, відображаючи сучасні тенденції розвитку соціальної сфери та шляхи її вдосконалення. Логіка викладу матеріалу послідовно розгортається у чотирьох взаємопов'язаних розділах, кожен із яких висвітлює окремий напрям розв'язання актуальних соціальних проблем.

У розділі «Соціальне підприємництво в системі соціальних інновацій підтримки вразливих груп населення» (авт. О.М. Паламарчук) розкрито теоретико-методологічні засади соціального підприємництва як одного з перспективних механізмів розв'язання суспільно значущих проблем. Автор обґрунтовує структурно-функціональну модель соціально орієнтованого бізнесу, аналізує можливості поєднання соціальної місії та економічної ефективності, а також окреслює перспективи впровадження фінансово стійких моделей підтримки вразливих категорій населення.

Розділ «Теоретико-методологічні основи соціального консультивання» (авт. О. П. Лящ) присвячено висвітленню концептуальних засад і практичного інструментарію професійної психосоціальної допомоги особистості та сім'ї. У ньому розглянуто

принципи, етичні засади та основні етапи консультативного процесу, проаналізовано особливості роботи з клієнтами в умовах тривалого стресу та кризових життєвих обставин, а також обґрунтовано підходи до актуалізації внутрішніх ресурсів особистості.

У розділі «Соціальна адаптація учасників бойових дій до умов цивільного життя» (авт. В. І. Шахов) досліджуються проблеми повернення ветеранів до мирного життя. Особливу увагу приділено аналізу психологічних наслідків бойового досвіду, чинникам успішної соціальної адаптації, ролі громади та міжвідомчої взаємодії у створенні ефективної системи підтримки ветеранів. Розглянуто також практичні механізми трудової реінтеграції та соціально-психологічного супроводу сімей військовослужбовців.

Розділ «Соціальна робота в громаді в умовах сучасних викликів: теоретико-методологічний та практичний виміри» (авт. І. М. Габа) присвячено питанням розвитку соціальної роботи на рівні територіальних громад. Автор аналізує можливості мобілізації локальних ресурсів, висвітлює сучасні підходи до організації соціальних послуг в умовах децентралізації, розкриває особливості проєктного менеджменту у соціальній сфері та визначає критерії оцінювання якості соціальних сервісів.

Монографія репрезентує цілісне бачення взаємозв'язку між потребами особистості, ресурсами громади та суспільними механізмами підтримки населення. Представлені в ній теоретичні положення, результати наукового аналізу та практичні рекомендації можуть слугувати методологічним і прикладним підґрунтям для подальшого розвитку соціальної роботи в умовах сучасних суспільних викликів.

Видання адресоване науковцям, викладачам закладів вищої освіти, здобувачам освіти, практичним соціальним працівникам, психологам, представникам органів державної влади та місцевого самоврядування, а також усім, хто цікавиться проблемами розвитку соціальної сфери та пошуком ефективних механізмів підтримки людини в сучасному суспільстві.

# СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ ІННОВАЦІЙ ПІДТРИМКИ ВРАЗЛИВИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ

**О. М. Паламарчук**

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується динамічними соціальними трансформаціями, поглибленням економічних і гуманітарних криз, зростанням рівня соціальної нерівності та появою нових викликів у сфері підтримки населення. Повномасштабна війна, внутрішнє переміщення населення, поширення психоемоційного виснаження, зростання кількості людей, які потребують соціальної та психологічної допомоги, актуалізують необхідність пошуку нових механізмів організації соціальної роботи. У сучасних умовах традиційні форми соціальної підтримки вже не завжди здатні забезпечити оперативне й комплексне реагування на потреби суспільства, що зумовлює посилення уваги до інноваційних підходів у соціальній сфері та розвитку соціального підприємництва як ефективного механізму вирішення соціальних проблем.

Інновації у соціальній роботі сьогодні розглядаються як важливий чинник модернізації системи соціальної підтримки населення [5, 12, 17, 19, 31, 32]. Вони передбачають упровадження нових технологій, моделей допомоги, форм міжсекторальної взаємодії, цифрових сервісів, психосоціальних практик та підходів до організації соціальних послуг. Соціальні інновації спрямовані не лише на вдосконалення процесу надання допомоги, а й на формування нової філософії соціальної роботи, у центрі якої перебувають потреби людини, її ресурси, активна участь у процесі змін та розвиток соціальної самостійності. Соціальна робота поступово трансформується із системи переважно компенсаційної підтримки у сферу розвитку людського потенціалу, соціальної активності та громадської відповідальності [20, 25, 28].

Одним із найбільш перспективних напрямів реалізації соціальних інновацій виступає соціальне підприємництво. Соціальне підприємництво створює умови для практичного впровадження інноваційних моделей підтримки населення, поєднуючи соціальну місію з підприємницькими механізмами забезпечення стійкості та ефективності соціальних ініціатив [21, 29, 30, 33]. На відміну від традиційних форм благодійності чи державної допомоги, соціальне підприємництво орієнтується не

лише на подолання наслідків соціальних проблем, а й на створення довготривалих механізмів соціальних змін, активізацію ресурсів громади, професійну інтеграцію населення та формування умов для соціальної самозарадності [4, 10, 11, 27, 34].

Соціальні інновації та соціальне підприємництво перебувають у тісному взаємозв'язку [8, 12, 18, 24, 26]. Інновації у соціальній роботі формують нові підходи до підтримки людини та громади, тоді як соціальне підприємництво стає інструментом реалізації цих підходів у практичній площині. Соціальне підприємництво забезпечує можливість упровадження нових моделей соціальних послуг, розвитку інклюзивного середовища, підтримки вразливих груп населення та створення соціально орієнтованих програм, здатних функціонувати на засадах економічної стійкості. У результаті формується новий формат соціальної роботи, який ґрунтується на партнерстві, інноваційності, міждисциплінарності та активному залученні громади до процесів соціальної підтримки [1, 13, 14, 15, 16].

Особливого значення зазначені процеси набувають у роботі з вразливими групами населення [16, 20, 33]. Особи з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи, ветерани, люди похилого віку, діти та молодь у складних життєвих обставинах, малозабезпечені сім'ї, особи з досвідом травматизації та інші категорії населення потребують не лише матеріальної допомоги, а й створення умов для соціальної інтеграції, професійної реалізації, психологічного відновлення та активної участі у житті громади [9, 15, 18, 20, 35]. Сучасна соціальна робота дедалі більше орієнтується на розвиток інноваційних підприємницьких моделей підтримки, які дозволяють поєднати соціальну допомогу, психосоціальний супровід, працевлаштування, освітні можливості та розвиток соціальної активності населення [11, 19, 23, 27, 36].

У сучасних українських реаліях соціальне підприємництво набуває особливої актуальності як механізм відновлення суспільства та розвитку громад [10, 11, 14, 27, 35]. Воно сприяє формуванню нових можливостей для підтримки людей, які постраждали внаслідок війни, забезпечує розвиток локальних ініціатив, посилює міжсекторальну взаємодію та створює умови для розвитку соціальної згуртованості. Водночас інноваційні підходи у соціальній роботі дозволяють адаптувати систему соціальної підтримки до нових суспільних викликів, забезпечуючи її більш гнучкий, адресний та людиноцентрований характер [7, 9, 13, 22, 28, 32].

Науковий інтерес до проблем соціального підприємництва та соціальних інновацій зумовлений їхньою міждисциплінарною природою та значним практичним потенціалом. У сучасних дослідженнях соціальне підприємництво розглядається як механізм соціальних змін, інструмент підтримки вразливих категорій населення, модель розвитку громад та складник сучасної соціальної політики. Водночас інновації у соціальній роботі аналізуються як чинник підвищення ефективності соціальних послуг, розвитку психосоціальної підтримки та модернізації соціальної сфери загалом. Проте сучасні суспільні трансформації потребують подальшого осмислення взаємозв'язку між соціальними інноваціями та підприємницькими моделями підтримки населення, а також визначення їхнього потенціалу у розвитку соціальної роботи.

Монографія присвячена комплексному дослідженню взаємозв'язку інноваційних підходів у соціальній роботі та соціального підприємництва як сучасного механізму підтримки населення. У роботі розкрито теоретико-методологічні засади соціальних інновацій, проаналізовано можливості соціального підприємництва у вирішенні актуальних соціальних проблем, охарактеризовано сучасні моделі підтримки вразливих категорій населення та висвітлено роль міжсекторального партнерства у розвитку соціальної сфери. Особливу увагу приділено питанням психосоціальної підтримки, розвитку інклюзивного середовища, соціальної адаптації та формування стійких моделей соціальної допомоги в умовах суспільних трансформацій.

Практичне значення монографії полягає у можливості використання її матеріалів у професійній підготовці соціальних працівників, психологів, фахівців соціальної сфери, менеджерів соціальних проєктів, представників громадських організацій та соціальних підприємств. Теоретичні положення та практичні моделі, представлені у роботі, можуть бути використані у процесі розроблення соціальних програм, створення інноваційних сервісів підтримки населення, реалізації соціальних ініціатив та вдосконалення системи соціальної роботи в Україні.

### **Теоретико-методологічні засади соціальних інновацій та соціального підприємництва у соціальній роботі**

У сучасних умовах суспільних трансформацій соціальна робота орієнтується на впровадження інноваційних підходів до підтримки населення, розвитку громад та вирішення актуальних соціальних

проблем. Традиційні моделі соціальної допомоги, засновані переважно на компенсаційному підході, не повною мірою відповідають сучасним викликам, що пов'язані зі зростанням соціальної нерівності, економічною нестабільністю, кризовими явищами та збільшенням кількості вразливих категорій населення [6, 11, 12, 22, 35]. У зв'язку з цим особливого значення набувають соціальні інновації та соціальне підприємництво як механізми модернізації соціальної сфери та підвищення ефективності соціальної роботи. Соціальні інновації у системі соціальної роботи розглядаються як процес створення та впровадження нових підходів, моделей, технологій і практик, спрямованих на ефективніше задоволення соціальних потреб населення. Їхня сутність полягає не лише у вдосконаленні форм соціальної підтримки, а й у трансформації самої філософії соціальної роботи, орієнтованої на активізацію ресурсів особистості, розвиток громад, посилення соціальної участі та формування стійких механізмів підтримки. Соціальні інновації забезпечують перехід від моделі пасивного отримання допомоги до моделі соціальної активності, партнерства та самозарадності [1, 5, 9, 13, 17, 19, 31].

Одним із ключових механізмів реалізації соціальних інновацій виступає соціальне підприємництво. Саме воно забезпечує практичне впровадження інноваційних моделей підтримки населення через поєднання соціальної місії та підприємницьких інструментів. Соціальне підприємництво створює можливість для формування нових форматів соціальних послуг, розвитку локальних ініціатив, підтримки вразливих категорій населення та посилення економічної стійкості соціальних проєктів. Соціальні інновації та соціальне підприємництво перебувають у взаємодоповнювальному зв'язку, оскільки інновації формують нові підходи у соціальній роботі, а соціальне підприємництво забезпечує механізми їхньої реалізації у практичній діяльності. Поєднання соціальної місії, підприємницької діяльності та інноваційних практик сприяє формуванню стійких моделей підтримки населення, розвитку громад і підвищенню ефективності соціальної роботи.

У цьому контексті доцільною є розробка структурно-функціональної моделі соціального підприємництва у соціальній роботі, яка відображає взаємозв'язок основних компонентів соціально орієнтованої діяльності, спрямованої на вирішення актуальних соціальних проблем, підтримку вразливих категорій населення та забезпечення сталого розвитку громад (рис. 1).



**Рис. 1. Структурно-функціональна модель соціального підприємництва у соціальній роботі**

Представлена модель демонструє, що соціальне підприємництво у системі соціальної роботи функціонує як інтегративний механізм, у якому поєднуються соціальна місія, підприємницька діяльність та інноваційні підходи, результатом взаємодії яких виступає соціальний вплив і формування умов для сталого розвитку [8, 10, 14, 15, 44, 50].

Центральним компонентом моделі виступає соціальна мета, яка визначає зміст і спрямованість діяльності соціального підприємництва. На відміну від традиційних бізнес-моделей, орієнтованих передусім на отримання прибутку, соціальне підприємництво фокусується на вирішенні суспільно значущих проблем, підтримці соціального добробуту населення та підвищенні якості життя людей. Соціальна мета визначає ціннісні орієнтири діяльності, формує стратегічні напрями соціальної підтримки та забезпечує орієнтацію на потреби громади. У контексті соціальної роботи це проявляється у спрямованості на соціальну інтеграцію, підтримку осіб у складних життєвих обставинах, розвиток соціальної активності та посилення ресурсного потенціалу населення.

Другим структурним компонентом моделі є підприємницька діяльність, яка забезпечує практичну реалізацію соціальної місії через використання економічних механізмів, бізнес-моделей та управлінських інструментів. У межах соціального підприємництва підприємницька діяльність розглядається не як самоціль, а як засіб забезпечення фінансової стійкості соціальних ініціатив і довготривалого функціонування соціально орієнтованих проєктів. Використання підприємницьких механізмів сприяє формуванню економічної самодостатності, розширенню спектра соціальних послуг та створенню нових можливостей для підтримки громад. Для системи соціальної роботи це означає перехід від переважно дотаційних моделей допомоги до впровадження більш стійких та адаптивних механізмів соціальної підтримки.

Важливе місце у структурі моделі посідають інноваційні підходи, які забезпечують оновлення змісту, форм і технологій соціальної роботи. Соціальне підприємництво впроваджує нові методи, технології та практики, спрямовані на підвищення ефективності надання соціальних послуг, розвитку партнерської взаємодії та активізацію внутрішніх ресурсів громади. Інноваційний компонент моделі передбачає використання міждисциплінарних підходів, сучасних управлінських технологій, цифрових ресурсів, інтерактивних форм підтримки та соціального проєктування. У соціальній роботі це створює умови для переходу від стандартизованих форм допомоги до індивідуалізованих моделей соціального супроводу, орієнтованих на потреби конкретної людини чи спільноти.

Результатом взаємодії зазначених компонентів виступає соціальний вплив, який у моделі розглядається як ключовий показник ефективності соціального підприємництва. Соціальний вплив проявляється у позитивних змінах у житті окремих людей, розвитку громад, посиленні соціальної інтеграції та розширенні можливостей населення. Йдеться не лише про кількісні результати діяльності, зокрема кількість створених робочих місць чи наданих послуг, а й про якісні зміни, пов'язані зі зміцненням соціальної згуртованості, підвищенням рівня автономії особистості, розвитком громадянської активності та формуванням соціальної відповідальності. Для соціальної роботи соціальний вплив є важливим критерієм оцінювання ефективності професійної діяльності та результативності соціальних ініціатив.

Завершальним елементом моделі виступає сталий розвиток, який забезпечується поєднанням соціальної місії та економічної

ефективності діяльності. Сталий розвиток у контексті соціального підприємництва передбачає створення довготривалих механізмів реалізації соціальних ініціатив, здатних функціонувати в умовах соціальних, економічних і суспільних змін. У системі соціальної роботи це означає формування стабільних моделей підтримки населення, орієнтованих не лише на подолання наслідків соціальних проблем, а й на профілактику соціальної дезадаптації, розвиток потенціалу громади та підвищення рівня соціальної стійкості суспільства.

Представлена модель демонструє, що соціальне підприємництво у соціальній роботі є багатокomпонентною системою, у якій поєднуються соціальні, економічні та інноваційні механізми впливу. Її реалізація сприяє підвищенню ефективності соціальної роботи, розвитку соціальної активності громад та формуванню стійких моделей підтримки населення в умовах сучасних суспільних трансформацій.

Попри значний теоретичний і практичний потенціал соціального підприємництва у системі соціальної роботи, проблематика його функціонування та впливу на розвиток соціальної сфери залишається недостатньо дослідженою у сучасному науковому просторі. Особливої уваги потребує осмислення соціального підприємництва не лише як економічного чи управлінського механізму, а як комплексного соціально-психологічного та соціально-інноваційного феномену, інтегрованого у систему професійної соціальної роботи. У зв'язку з цим, незважаючи на наявність наукових праць (Й. Маєр, І. Марті, А. Ніколс, Е. Барінага, Ч. Го, Л. Шептицька, Л. Кот, В. Швед, В. Гура, Т. Нечипоренко), присвячених підприємницькій діяльності, соціальне підприємництво досі недостатньо осмислене як комплексний соціально-психологічний та соціально-інноваційний феномен, інтегрований у систему сучасної соціальної роботи. У більшості досліджень увага приділяється економічним, управлінським чи організаційним аспектам його функціонування, тоді як взаємозв'язок соціального підприємництва із соціальними інноваціями та практиками соціальної роботи потребує подальшого наукового аналізу.

Сучасні зарубіжні дослідники розглядають соціальне підприємництво як інструмент соціальних змін та механізм упровадження інновацій у суспільну практику. Зокрема, Й. Маєр та І. Марті визначають соціальне підприємництво як специфічний вид діяльності, спрямований на досягнення позитивних соціальних

змін шляхом інноваційного поєднання ресурсів і практик. Науковці наголошують, що соціальне підприємництво виходить за межі традиційних бізнес-моделей та орієнтується на вирішення соціальних проблем і підтримку процесів суспільної трансформації [52].

А. Ніколліс акцентує увагу на ролі інноваційності та соціальної місії у функціонуванні соціального підприємництва, підкреслюючи необхідність формування суспільної довіри до соціально орієнтованих підприємницьких практик [55]. У працях Е. Барінагі соціальне підприємництво розглядається крізь призму соціальних інновацій як чинника формування інтегрованих моделей підтримки вразливих груп населення [43]. Чао Го трактує соціальне підприємництво як процес інноваційної діяльності, що реалізується через інструменти соціальної роботи та технології соціального втручання [50]. У сучасних зарубіжних дослідженнях простежується чіткий взаємозв'язок між розвитком соціальних інновацій та соціальним підприємництвом як практичним механізмом їх реалізації. В українському науковому просторі соціальне підприємництво розглядається як складова розвитку сучасної соціальної роботи та підтримки громад. Л. Шептицька та Л. Кот наголошують на соціальній ролі соціального підприємництва та його потенціалі у зміцненні громад і розвитку соціальних ініціатив [36]. В. Гура та Т. Нечипоренко підкреслюють значення оновлених форм соціального втручання як інструментів розвитку стійкості соціального підприємництва та адаптації соціально орієнтованих практик до умов сучасних соціальних ризиків [11]. Проблематика соціального підприємництва має міждисциплінарний характер і досліджується у межах соціальної роботи, психології, економіки, соціології, права та публічного управління. Соціальне підприємництво розглядається як інноваційна форма діяльності, спрямована на вирішення соціальних проблем, підтримку сталого розвитку громад та активізацію соціальних ресурсів населення. В. Швед у межах теоретико-методологічного аналізу соціального підприємництва в Україні визначає його як механізм реалізації соціально значущих цілей та розвитку соціальної відповідальності [34]. О. Бражко та А. Надежденко акцентують увагу на необхідності формування правового середовища, що сприятиме розвитку соціально інноваційних підприємницьких практик [7].

У контексті соціальної роботи соціальне підприємництво дедалі частіше розглядається як практичний інструмент довготривалих

соціальних змін. На відміну від короткотривалих програм допомоги, воно створює умови для системного вирішення соціальних проблем через поєднання соціальної підтримки, працевлаштування, психосоціального супроводу та розвитку громадських ініціатив. Для соціальної роботи це означає перехід від орієнтації виключно на подолання наслідків соціальних проблем до створення умов для соціальної самостійності, розвитку суб'єктності та посилення участі людини у суспільному житті.

Особливого значення соціальне підприємництво набуває у роботі з вразливими категоріями населення. Працевлаштування осіб з інвалідністю, підтримка внутрішньо переміщених осіб, соціальна адаптація ветеранів, розвиток соціальних сервісів для дітей та молоді у складних життєвих обставинах безпосередньо пов'язані з реалізацією інноваційних моделей соціальної підтримки. У цьому контексті соціальний працівник виступає не лише як фахівець із надання допомоги, а як учасник процесу створення нових соціально орієнтованих практик та механізмів підтримки громади.

Інтеграція соціального підприємництва у систему соціальної роботи сприяє розвитку міжсекторального партнерства, активізації внутрішніх ресурсів громади та формуванню нових підходів до вирішення соціальних проблем. Соціальні підприємства поєднують інструменти соціальної діагностики, кейс-менеджменту, розвитку спільнот і підприємницького підходу, що дозволяє забезпечувати більш комплексну та стійку підтримку населення. Такий підхід відповідає сучасним принципам соціальної роботи, орієнтованим на розвиток автономії, відповідальності та соціальної активності особистості.

Соціальні інновації та соціальне підприємництво є важливими складниками модернізації сучасної соціальної роботи. Соціальні інновації формують нові підходи до підтримки населення, тоді як соціальне підприємництво забезпечує практичні механізми їхньої реалізації через створення стійких моделей соціальної допомоги, підтримку громад та розвиток соціально відповідальної діяльності. У сучасних умовах саме поєднання інноваційності та підприємницького підходу створює підґрунтя для формування ефективної, адаптивної та людиноцентричної системи соціальної роботи.

З історичної точки зору соціальне підприємництво виникло як відповідь на нагальні потреби громад у соціальних послугах, освітніх та культурних ініціативах, захисті прав і забезпеченні

безпеки. Такі форми діяльності мали на меті адаптувати підприємницькі ініціативи до конкретних соціальних потреб, впроваджувати практично орієнтовані інновації у життя суспільства та зміцнювати спроможність громад, сприяючи їх соціальному розвитку, підвищенню якості життя та ефективності надання соціальних послуг [44].

Сучасне соціальне підприємництво функціонує в середовищі, де поєднуються економічні механізми, управлінські практики та соціальні інновації для досягнення сталого розвитку та підвищення спроможності громад. Воно передбачає формування і реалізацію соціальної місії. Соціальне підприємництво починається не з ідеї продукту чи послуги, а з чітко сформульованої соціальної місії. Для фахівців соціальної роботи це особливо близько, адже місія ґрунтується на глибокому розумінні соціальних проблем, потреб вразливих груп і контексту конкретної громади. Соціальна місія задає напрям усім рішенням і стає етичним орієнтиром діяльності підприємства.

На практиці соціальна місія соціального підприємства часто виростає з щоденної роботи соціальних працівників, зокрема із кейсів клієнтів, повторюваних запитів, системних бар'єрів. Саме соціальні фахівці здатні перетворити ці спостереження на місію, яка не лише декларує допомогу, а пропонує сталий механізм її реалізації – через працевлаштування, доступ до послуг або розвиток локальних сервісів.

Реалізація соціальної місії передбачає постійний баланс між соціальною ціллю та економічною життєздатністю. Для соціальної роботи це новий, але перспективний простір – де професійні цінності не втрачаються, а підсилюються. Соціальне підприємництво дозволяє зробити допомогу не разовою, а довготривалою, вбудованою у повсякденне життя громади. Однією з ключових ознак соціального підприємництва є активне залучення громади до процесу прийняття рішень. Йдеться не лише про консультації, а про реальну участь людей у формуванні напрямів діяльності, визначенні пріоритетів та оцінці результатів. Такий підхід відповідає принципам соціальної роботи, орієнтованої на партнерство та повагу до клієнта.

Для фахівців з соціальної роботи соціальне підприємництво створює платформу, де громада перестає бути пасивним отримувачем послуг. Люди залучаються як експерти власного досвіду, що підвищує релевантність рішень і зменшує дистанцію між ініціаторами та отримувачами змін. Це особливо важливо у

роботі з маргіналізованими групами, які часто не мають можливості бути почутими. Залучення громади також сприяє зміцненню довіри та соціальної згуртованості. Коли рішення ухвалюються спільно, відповідальність за їх реалізацію розподіляється, а результати сприймаються як спільне досягнення. Для фахівців соціальної роботи це означає трансформацію професійної ролі від функції посередництва у наданні допомоги до фасилітації соціальних процесів у громаді, активізації внутрішніх ресурсів населення та розвитку партнерської взаємодії між різними соціальними групами. У цьому контексті інтеграція членів громади у різнорівневі соціальні ініціативи виступає одним із ключових напрямів соціального підприємництва. Соціальне підприємництво створює умови для залучення населення до суспільно значущої діяльності, розвитку громадської активності та посилення соціальної включеності. Особливого значення набуває інтеграція представників вразливих категорій населення у трудову, соціальну та громадську діяльність, що сприяє їхній соціальній адаптації, підвищенню рівня самостійності та формуванню стійких механізмів соціальної підтримки.

Соціальні підприємства можуть створювати безпечні робочі місця, адаптовані умови праці та середовище підтримки. Для соціальних працівників це реальний інструмент соціальної реінтеграції, який поєднує економічну активність із психосоціальною підтримкою.

Інтеграція у соціальні ініціативи також формує у членів громади відчуття причетності та значущості. Люди починають бачити себе не як об'єкт допомоги, а як активних учасників змін. Такий підхід відповідає сучасним моделям соціальної роботи, спрямованим на розвиток потенціалу, а не лише подолання дефіцитів.

Важливим напрямом діяльності соціального підприємництва є вимірювання ефекту соціальних ініціатив та визначення їхньої користі для спільнот. Для фахівців соціальної роботи така практика є добре знайомою, оскільки оцінювання змін у житті клієнтів, груп і громад становить невід'ємну складову професійної діяльності. У межах соціального підприємництва цей підхід поєднується з використанням бізнес-інструментів оцінювання результативності та ефективності діяльності. Вимірювання соціального ефекту дає можливість аналізувати не лише кількісні показники, зокрема кількість створених робочих місць або наданих послуг, а й визначати якісні зміни, серед яких підвищення рівня автономії

людей, зміцнення соціальних зв'язків, розвиток довіри та соціальної згуртованості у громаді. Для соціальних працівників це можливість аргументовано демонструвати цінність своєї роботи партнерам, донорам і місцевій владі. Регулярна оцінка користі соціальних ініціатив сприяє їх удосконаленню та адаптації до змінних умов. Соціальне підприємництво стає гнучким інструментом реагування на нові виклики – соціальні, економічні чи кризові. Для сфери соціальної роботи це означає перехід до більш доказових, ефективних і сталих практик підтримки спільнот [51].

В Україні соціальне підприємництво набуває особливої актуальності в умовах посилення соціальних викликів, пов'язаних із інтеграцією внутрішньо переміщених осіб, ветеранів та інших уразливих груп, а також із потребою формування соціально відповідальних практик у громадах. У цьому контексті воно постає дієвим механізмом розвитку інклюзивної взаємодії, зміцнення громадських структур і мобілізації ресурсів соціальної підтримки на місцевому рівні. Розширюючи цей підхід, В. Гура та Т. Нечипоренко підкреслюють, що соціальне підприємництво сприяє адаптації суспільних практик до умов глобальної суспільної нестабільності [10].

Психологічний компонент соціального підприємництва проявляється через розвиток соціальної відповідальності, комунікативних і лідерських компетенцій, колективної самореалізації та ефективної взаємодії з місцевими громадами. В. Швед підкреслює, що соціальне підприємництво покликане створювати середовище, яке стимулює участь громадян у прийнятті рішень, забезпечує участь громад у розподілі та використанні ресурсів й підсилює соціальну згуртованість [34].

Важливою складовою є правова та інституційна підтримка соціально орієнтованих проєктів і громадської діяльності. О. Бражко та А. Надежденко відзначають, що відсутність стимулів та механізмів сприяння соціальному підприємництву стримує впровадження ефективних моделей соціальної підтримки, інтеграції громад і соціальних інновацій [8]. Забезпечення правової визначеності та наявності інституційної підтримки дозволяє ефективно реалізовувати цілі соціального підприємництва, підвищує довіру громад і стимулює активну участь громадян у житті спільнот.

Соціальне підприємництво здійснює суттєвий соціальний вплив, що виявляється у створенні робочих місць для вразливих

груп, підвищенні якості життя населення, підтримці локальних ініціатив та сприянні сталому розвитку громад. Українські дослідження акцентують, що соціальне підприємництво здатне ефективно інтегрувати соціальні та економічні цілі, формувати інноваційні моделі взаємодії держави, бізнесу та громадянського суспільства [4, 19]. У сучасних наукових дослідженнях соціального підприємництва умовно виокремлюють функціонально-рольовий та структурний підходи. Функціонально-рольовий підхід інтерпретує соціальне підприємництво як різновид соціальної діяльності, спрямованої на вирішення соціальних проблем та задоволення потреб громад. Він фокусує увагу на підтримці вразливих груп, зміцненні громадських структур, підвищенні соціальної згуртованості та активізації ресурсів соціальної підтримки, тоді як економічні ініціативи розглядаються як засіб досягнення цих соціальних цілей.

Структурний підхід концентрується на соціальному підприємстві як одній із форм соціальних змін, у межах якої формується соціальна ідентичність підприємців як агентів суспільних трансформацій, здатних ініціювати нові моделі соціальної взаємодії, підтримки громад та інтеграції вразливих груп. Соціальне підприємництво поєднує соціальні ініціативи з економічними ресурсами для зміцнення соціальної стабільності, розвитку громад та створення умов для активної участі громадян у житті спільнот [22].

Такий поділ підходів уможливорює глибше розуміння не лише механізмів функціонування соціального підприємництва, але й його інструментальної ролі в системі соціальної роботи, яка інтегрує економічні, соціальні та психологічні аспекти для продукування сталих змін у громадах та підвищення якості життя населення. У сучасному суспільстві фіксується поступова трансформація ставлення до соціального підприємництва – від негативного до більш поміркованого, що актуалізує необхідність усвідомлення дедалі більшою кількістю підприємців значення власної соціальної відповідальності. Соціальне підприємництво передбачає усвідомлення того, що економічна діяльність не обмежується виключно отриманням прибутку, а має поєднувати принципи соціальної справедливості та інноваційного розв'язання суспільних проблем [55]. В умовах глобалізації та стрімких соціальних змін соціальне підприємництво виступає стратегічним механізмом інтеграції бізнесової активності та суспільних потреб. Соціальне

підприємництво спрямоване на створення нових моделей взаємодії у громадах, де ефективно використання ресурсів поєднується з відповідальністю за соціальні наслідки діяльності та підтримку вразливих груп. Такий підхід уможлиблює забезпечення балансу між економічними результатами та соціальною цінністю, що набуває особливого значення у вирішенні проблем зайнятості, соціальної інтеграції та сталого розвитку громад [52].

На сучасному етапі суспільного розвитку соціальне підприємництво стає одним із ключових механізмів реалізації принципів соціальної роботи. Воно дозволяє суб'єктам соціальної сфери узгоджувати власні економічні інтереси з потребами суспільства, формувати культуру відповідальності та підтримувати інноваційні соціальні практики. Нові соціальні виклики вимагають від соціального підприємництва високого рівня відповідальності, оскільки його функціонування впливає на якість життя громад, ефективність соціальної підтримки та резильєнтність локальних спільнот [51]. Саме в цьому контексті соціальне підприємництво набуває форми практичного інструменту соціальної роботи, адже воно не лише забезпечує економічну ефективність, але й активно сприяє зміцненню громад, інтегрує міждисциплінарні підходи, стимулює соціальні інновації та формує сталі моделі соціально-економічного розвитку [10].

Конкретизація зазначеного інструментального потенціалу соціального підприємництва в системі соціальної роботи відбувається через виокремлення його базових функцій, які безпосередньо виявляються у практичній діяльності з підтримки громад та вразливих груп. Основними функціями соціального підприємництва та прикладами його реалізації в соціальній роботі є:

- функція закріплення та відтворення норм і стандартів поведінки. Соціальне підприємництво забезпечує формування етичних стандартів взаємодії, що продукують довіру та стабільність у громадах. Репрезентативним прикладом виступають соціальні кав'ярні та магазини для осіб із вразливих груп, які дотримуються правил прозорого ведення господарської діяльності та етичної комунікації з працівниками й клієнтами, що сприяє розвитку культури відповідальної поведінки та довіри в межах громади [22];

- функція регулювання соціальних відносин у громаді. Соціальне підприємництво продукує механізми взаємодії між громадянами, громадськими організаціями та інституціями публічної влади. Ілюстративним прикладом може бути соціальний проєкт для осіб з інвалідністю, де чітка диференціація ролей та

відповідальності членів громади сприяє ефективній підтримці учасників та зміцненню соціальної згуртованості [22];

- функція інтеграції. Соціальне підприємництво координує зусилля підприємців, працівників, волонтерів і партнерів для досягнення спільних соціальних та економічних цілей. Наприклад, проєкт соціального фермерства об'єднує локальних мешканців, фахівців соціальної роботи та підприємців для виробництва органічної продукції, що забезпечує зайнятість вразливих груп та сприяє розвитку місцевої економіки [29];

- функція передачі соціально-підприємницького досвіду. Соціальне підприємництво виступає інституційним майданчиком для навчання, наставництва та розвитку компетенцій у підприємців і працівників, сприяючи посиленню соціальної відповідальності та професійної майстерності. Так, програми наставництва для молоді із соціально вразливих сімей у сфері ремесел або цифрових технологій уможливають трансляцію практичних навичок, знань про ведення бізнесу та етичних стандартів соціальної взаємодії, сприяючи формуванню нового покоління соціальних підприємців [29];

- функція розповсюдження та контролю інформації. Соціальне підприємництво активно взаємодіє з громадою та партнерами через освітні програми, відкриті звіти, вебплатформи та соціальні мережі, що підвищує прозорість діяльності та сприяє залученню до спільного вирішення соціальних проблем. Організація соціальних тренінгів із фінансової грамотності або публікації про екологічні практики в межах соціального підприємництва не лише поширюють знання, але й підвищують довіру до підприємницьких ініціатив та мотивують громаду до колективних соціально орієнтованих дій [29].

Зазначені функції є емпірично фіксованими у практичному функціонуванні соціального підприємництва. Водночас існують латентні (приховані) функції, які мають не менш суттєве значення. Вони виявляються у неочевидних соціальних ефектах – формуванні мотивації, ціннісних орієнтацій та соціальної відповідальності. Наприклад, соціальний проєкт із навчання професійним навичкам для осіб у складних життєвих обставинах може не генерувати прибутку, однак сприяє підвищенню соціальної активності, розвитку автономії та зміцненню згуртованості в громаді [29].

Для реалізації як явних, так і латентних функцій соціального підприємництва необхідним є системне дотримання соціальних норм та впровадження соціальних стандартів. Ігнорування

соціальних аспектів діяльності соціального підприємництва – наприклад, недостатня увага до безпеки працівників, ефективного використання ресурсів або підтримки сталих практик у громадах – може провокувати конфлікти та знижувати довіру з боку громадськості. Дотримання прозорості, етичних норм і соціальної відповідальності в соціальному підприємстві не лише мінімізує ризики, пов'язані з нехтуванням соціальних аспектів діяльності, але й створює умови для актуалізації латентних соціальних ефектів. Завдяки використанню в соціальному підприємстві практик соціальної роботи, підтримки вразливих груп, активізації ресурсів громад та зміцнення соціальної згуртованості відбувається посилення соціальної стабільності та забезпечується сталий розвиток спільнот [29].

Латентні функції соціального підприємництва переважно продукують позитивні наслідки. Соціальне підприємництво є ефективним інструментом соціальної роботи, що інтегрує економічні можливості та соціальні практики для підтримки вразливих груп, розвитку громад та формування сталих соціальних моделей.

Соціальне підприємництво завжди функціонує у контексті певних соціальних відносин, визначаючи напрямок розвитку або вдосконалення цих відносин. Соціальні підприємці формують стратегічні підходи до економічної діяльності, враховуючи інтереси конкретних спільнот, соціальні потреби та цілі громадського розвитку. Для успішної діяльності соціальних підприємців критично важливі професійна підготовка, компетенції, досвід, креативність, а також психологічні якості, такі як гнучкість, емпатія і стратегічне мислення. Діяльність соціального підприємства зазвичай пов'язана з конкретними соціальними групами, проблемами громади або участю у їхньому вирішенні, що підкреслює важливість інтеграції економічної активності та соціального розвитку [51].

Поєднання системного, діяльнісного, особистісного та динамічного підходів дає змогу оцінювати соціальне підприємництво з точки зору його впливу на індивідуальні та колективні процеси, що забезпечує ефективну соціальну роботу з громадами, підтримку вразливих груп і розвиток сталих соціальних моделей [29].

Діяльнісний підхід дозволяє аналізувати причинно-наслідкові зв'язки у процесах соціального підприємництва та їх вплив на громади. Особистісний підхід зосереджується на мотивації,

професіоналізації та психологічних особливостях соціальних підприємців, що визначає якість соціальної роботи. Динамічний підхід досліджує розвиток особистості та її адаптацію до соціальних змін, забезпечуючи ефективну підтримку громад і вразливих груп [22].

В українських умовах соціальне підприємництво набуває особливої значущості як інструмент реалізації соціальної політики в умовах обмеженого державного фінансування. Соціальне підприємництво стає важливим механізмом для підтримки вразливих груп населення, створення робочих місць у громадах та реалізації соціально орієнтованих ініціатив. Для соціального підприємництва це означає необхідність не лише оцінювати економічну ефективність проєктів, а й активно впроваджувати соціальні стандарти, моніторити вплив на громаду та сприяти формуванню професійної етики серед підприємців [37].

У практичній діяльності соціальних підприємців ключовим стає баланс між економічною доцільністю та соціальною відповідальністю. Це вимагає формування компетентностей у сфері управління, стратегічного планування та соціальної взаємодії, а також розвитку здатності до креативного вирішення соціальних проблем. Наприклад, проєкти соціального підприємництва у сфері освіти, охорони здоров'я та екології показують, що ефективна організація діяльності здатна одночасно забезпечувати фінансову стабільність підприємства та покращувати якість життя громад [11].

З огляду на сучасні виклики, соціальне підприємництво потребує постійної адаптації підходів, використання міждисциплінарних методів та впровадження інновацій, що відповідають потребам локальних громад. Така інтеграція знань і практик сприяє формуванню стійких соціальних мереж, підвищенню соціальної згуртованості та зміцненню довіри між соціальними підприємцями, працівниками та мешканцями громад. Водночас соціальне підприємництво стає майданчиком для реалізації соціальних ініціатив, створюючи умови для практичного впливу на соціальні процеси та покращення соціальної інфраструктури в громадах [50].

Для оцінки ефективності соціального підприємництва важливо враховувати дві групи критеріїв: зовнішні, орієнтовані на результативність діяльності (наприклад, кількість і якість реалізованих соціальних проєктів, економічний ефект, вплив на громаду), та внутрішні, психологічні критерії (професійні знання і навички, мотивація, здатність до саморегуляції та взаємодії,

соціальні компетенції) [1]. Порушення будь-якого з цих критеріїв у сфері соціального підприємництва може мати серйозні соціальні наслідки, включно з втратами для громад та послабленням довіри до інституту підприємництва.

Розвиток соціального підприємництва відбувається на перетині об'єктивних і суб'єктивних факторів. Об'єктивні фактори визначаються соціально-економічними умовами, політичним контекстом, ресурсною базою та потребами громад. Суб'єктивні фактори пов'язані з особистісним потенціалом соціальних підприємців: їхніми мотивами, професійними та моральними цінностями, соціальним досвідом і здатністю до прийняття рішень в умовах невизначеності [11]. Саме взаємодія цих факторів визначає ефективність соціального підприємництва та його вплив на соціальні інновації й розвиток громад.

В умовах глобалізації та скорочення соціальних гарантій з боку держави значно зростає роль соціального підприємництва як форми громадської ініціативи та інноваційної діяльності. Соціальні підприємства виступають посередниками між суспільством і ринком, заповнюючи прогалини у наданні соціальних послуг, підтримуючи соціально вразливі групи та впроваджуючи соціально відповідальні практики. Це створює нові виклики та можливості для спільнот у громаді, оскільки ефективне соціальне підприємництво потребує балансування економічних і соціальних цілей, а також формування культури відповідальності та довіри в громадах [11; 50].

Історичний досвід України та міжнародні приклади країн, які пережили значні економічні кризи та соціально-політичні катаклізми, свідчать про зростання ролі соціального підприємництва та особистісної ініціативи в розвитку громад і економіки. У процесі відродження соціокультурного потенціалу України ключову роль відіграє активна, ділова, винахідлива та творча особистість, здатна реалізовувати соціальні інновації. У сучасних умовах трансформаційних процесів держави здатність соціального підприємця обирати власне майбутнє та впливати на розвиток громади стає визначальною цінністю. Для сучасного громадянина важливим є усвідомлення власного потенціалу, його цілеспрямований розвиток і відповідальне використання можливостей у процесі соціально орієнтованої економічної діяльності. Активна та відповідальна позиція індивіда формує підґрунтя для розвитку соціального підприємництва як механізму поєднання особистої ініціативи з вирішенням суспільно значущих проблем. У сучасних історичних, економічних і соціальних умовах

саме соціальне підприємництво виступає стрижнем зростання економічної активності, спрямованої на досягнення суспільного добробуту та узгодження інтересів бізнесу, громади й держави [29].

Саме тому наукове дослідження детермінант формування та розвитку соціального підприємництва актуалізується на сучасному етапі модернізації українського суспільства. На державному рівні соціально орієнтоване мале та середнє підприємництво позиціонується як важливий інструмент формування інноваційної моделі економіки, що інтегрує економічну ефективність із реалізацією соціальної місії, стимулюванням інноваційної активності, конкурентного середовища та функціонування ринку праці. Водночас ефективність соціального підприємництва визначається не лише фінансовими показниками, а й ступенем соціального впливу, дотриманням етичних принципів, інклюзією вразливих груп населення та партисипацією громад у процесах прийняття рішень. Подальший розвиток соціального підприємництва пов'язаний із вирішенням ключових соціально-економічних завдань, зокрема забезпеченням суспільної стабільності, формуванням соціально відповідальної економічної структури, розширенням середнього класу та посиленням соціальної згуртованості [29].

Соціальне підприємництво суттєво впливає на резильєнтність і розвиток суспільства, інтегруючи економічну діяльність із реалізацією суспільно значущих цілей. Будучи важливим елементом соціальної системи, його функціонування не може зводитися виключно до економічних результатів. Детермінуюче значення в діяльності соціального підприємництва мають суспільні норми та етичні стандарти, які формують соціальну місію підприємства, зумовлюють відповідальну поведінку соціального підприємця та забезпечують кореляцію економічних рішень із потребами громади, редукуючи ризики соціальної напруги й підвищуючи довіру до соціально орієнтованих ініціатив.

Соціо-етичний вимір соціального підприємництва безпосередньо пов'язаний із ціннісним самовизначенням особистості соціального підприємця та усвідомленням власної соціальної місії. У наукових дослідженнях акцентується складність організації соціально-підприємницької діяльності, яка інтегрує інноваційне мислення, інтуїцію, стратегічне планування, економічний розрахунок і розвинену комунікацію з громадою. У цьому контексті соціальне підприємництво інтегрує підходи соціальної роботи, що уможливилоє глибше розуміння потреб

локальних спільнот, проектування соціально орієнтованих програм та створення продуктів і послуг, спрямованих на досягнення сталого соціального ефекту. Дослідники характеризують соціальне підприємництво як синтез наукового, мистецького та практичного компонентів, наголошуючи на його багатовимірності й високих вимогах до компетентностей соціального підприємця. Поліваріантність рольових позицій соціального підприємця детермінує особливості поведінки, результативність реалізації соціальної місії, сталість підприємницької ініціативи та ступінь соціальної відповідальності [29].

У сучасному соціумі соціальне підприємництво позиціонується не лише як форма економічної активності, а передусім як механізм реалізації соціальної місії та інструмент суспільних трансформацій. Його функціонування ґрунтується на стратегічному підході, що передбачає формування бізнес-моделей, здатних одночасно забезпечувати економічну резильєнтність і продукувати верифіковану соціальну користь для громади. Моделі стихійної або ситуативної підприємницької діяльності, позбавленої соціальної відповідальності, поступово втрачають актуальність. Як зазначає К. Рендолл, підприємництво «відчайдушно потребує мудрості та натхнення вчених людей», що набуває особливого значення в контексті соціального підприємництва. В умовах сучасних трансформаційних змін соціальне підприємництво потребує професійно організованих, соціально орієнтованих підходів, здатних інтегрувати економічні, соціальні та етичні цілі в єдину систему діяльності. Соціальне підприємництво функціонує як інтегративний механізм поєднання інноваційних ідей, технологій, людського потенціалу та ресурсів, орієнтованих на створення продуктів і послуг, які одночасно задовольняють ринкові потреби та сприяють розв'язанню актуальних проблем громади [29].

Збалансована інтеграція управлінсько-інструментальних компонентів із соціальними та психологічними характеристиками виступає детермінантною умовою становлення соціального підприємця як носія суспільної місії. Така інтеграція сприяє не лише професійній самореалізації та творчому розвитку суб'єкта соціального підприємництва, але й формуванню його соціальної відповідальності та довгострокової соціальної орієнтації. У сучасних умовах зростає чисельність фахівців, які прагнуть автономії та змістовної професійної діяльності, а соціальне підприємництво постає як специфічна форма соціальної та громадянської реалізації. Воно інтегрує систему «особистість –

соціальне підприємництво – громада», у межах якої самосприйняття, соціальна ідентичність та взаємодія з локальним середовищем детермінують ефективність досягнення соціальних цілей. Узгодження цих процесів забезпечується через запровадження соціальних стандартів, партнерську взаємодію з громадою та механізми соціальної відповідальності, що уможливають мінімізацію соціальних ризиків і посилення позитивного впливу соціального підприємництва на розвиток локальних спільнот [29].

Водночас репрезентована система соціального підприємництва характеризується полівимірністю та реалізує потрійну цінність: ідентичнісну – інтеграцію особистості соціального підприємця, його професійної ролі та суспільної місії через систему ціннісно-ідентифікаційних зв'язків; соціальну – спрямованість діяльності на задоволення потреб громади, створення соціально значущих продуктів і послуг та залучення стейкхолдерів до формування соціально орієнтованих бізнес-процесів; історичну – динамічність ролі соціального підприємництва та суб'єкта соціальної ініціативи в контексті суспільних трансформацій. Зазначені виміри формують цілісну модель соціального підприємництва, у межах якої економічна діяльність виступає інструментом досягнення сталого соціального ефекту, розвитку людського потенціалу та формування відповідального, компетентного й соціально орієнтованого суб'єкта підприємницької діяльності.

Соціальне підприємництво постає вагомим чинником формування соціально орієнтованої економіки, стимулювання інновацій, розвитку людського капіталу та розширення можливостей працевлаштування соціально вразливих груп. Його розвиток сприяє подоланню соціальної нерівності, підвищенню рівня соціальної згуртованості, посиленню економічної активності громад, редукції безробіття та забезпеченню сталого соціально-економічного розвитку територій [50]. Соціальне підприємництво в цьому контексті не лише стимулює економічну активність, але й стає платформою для реалізації соціально орієнтованих ініціатив. Суспільні норми та моральні принципи детермінують поведінку підприємця, а дотримання соціальних стандартів гарантує, що економічна діяльність не завдаватиме шкоди громадам і не підриватиме довіру до бізнесу [11]. Таким чином, соціальне підприємництво постає механізмом, який інтегрує економічну ефективність із соціальною відповідальністю, формує соціальні практики та підвищує резильєнтність локальних громад.

Організаційні та психологічні аспекти діяльності соціального підприємництва набувають особливої значущості в умовах зростання соціальних викликів і трансформації економічних відносин. Соціальне підприємництво поєднує творчість, інтуїцію, аналітичне мислення та розвинені комунікативні компетентності, що зумовлює його міждисциплінарний характер і наближає до наукової, мистецької та інноваційної діяльності. У цьому процесі суб'єкти соціального підприємництва виступають не лише як організатори економічної діяльності, а як соціальні агенти змін, які інтегрують ідеї, технології, ресурси та людський потенціал задля створення соціально значущих продуктів і послуг, орієнтованих на потреби громад і досягнення сталого соціального ефекту [36].

Гармонійне поєднання інструментально-економічних, соціальних і особистісно-психологічних складових соціально-підприємницької діяльності сприяє самореалізації соціального підприємця, розвитку його творчого потенціалу та формуванню відповідальної професійної ідентичності. Зростання кількості осіб, орієнтованих на самостійність, ініціативність і суспільну відповідальність, актуалізує соціальне підприємництво як форму соціальної самореалізації професіонала в системі «людина – соціальне підприємництво – суспільство». Самосприйняття соціального підприємця, його ціннісні орієнтації та моделі взаємодії з соціальним середовищем визначають не лише економічну результативність діяльності, а й її внесок у розвиток соціальної структури, зміцнення соціальної згуртованості та підвищення якості життя в громадах [51].

У цьому контексті соціальне підприємництво виконує потрійну функцію:

*Ідентичність.* У контексті соціального підприємництва ідентичність соціального підприємця формується на перетині особистих цінностей, професійного досвіду та суспільної місії. Для фахівців соціальної роботи цей процес є особливо значущим, адже професійна ідентичність часто ґрунтується на етичних принципах допомоги, солідарності та соціальної справедливості. Соціальне підприємництво дозволяє інтегрувати ці цінності у практичну діяльність, не втрачаючи професійної цілісності.

Соціальний підприємець у соціальній роботі поєднує кілька ролей одночасно – помічника, ініціатора змін, менеджера та адвоката інтересів громади. Така багатовимірність сприяє глибшому усвідомленню власної ролі у соціальних трансформаціях. Через ціннісно-ідентифікаційні зв'язки формується стійке відчуття

сенсу професійної діяльності, що є важливим ресурсом проти професійного вигорання.

Ідентичність у соціальному підприємництві не є сталою, вона постійно розвивається у взаємодії з громадою, партнерами та соціальними викликами. Для фахівців соціальної роботи це означає можливість переосмислювати власну професійну роль, виходячи за межі традиційних моделей допомоги. Соціальне підприємництво стає простором, де особисте покликання поєднується з системним соціальним впливом.

*Соціальність.* У соціальному підприємстві соціальність проявляється через чітку орієнтацію на потреби громади та створення соціально значущих продуктів і послуг. Для соціальної роботи це принципово важливо, адже діяльність спрямована не на абстрактний ринок, а на реальні людські потреби, виявлені через професійну соціальну діагностику та роботу з громадами.

Соціальні підприємства дозволяють трансформувати соціальні проблеми у точки прикладання зусиль, де економічна діяльність стає інструментом соціальної підтримки. Працевлаштування вразливих груп, доступні соціальні сервіси, локальні освітні чи реабілітаційні ініціативи є прикладами того, як соціальність втілюється у щоденній практиці. Для фахівців соціальної роботи це розширює арсенал методів впливу та підсилює результативність інтервенцій.

Важливою характеристикою соціальності є співтворення рішень разом із громадою. Соціальне підприємництво передбачає активну участь отримувачів послуг у їхньому проектуванні та вдосконаленні. Такий підхід відповідає сучасним стандартам соціальної роботи, орієнтованим на партнерство, залучення та підвищення суб'єктності людей і спільнот.

*Історичність.* Історичність соціального підприємництва полягає у врахуванні змін у підходах до соціальної допомоги та ролі соціального підприємця в різні історичні періоди. Для фахівців соціальної роботи важливо усвідомлювати, що сучасні моделі соціального підприємництва є результатом тривалого розвитку і трансформацій соціальної політики, економіки та громадянського суспільства.

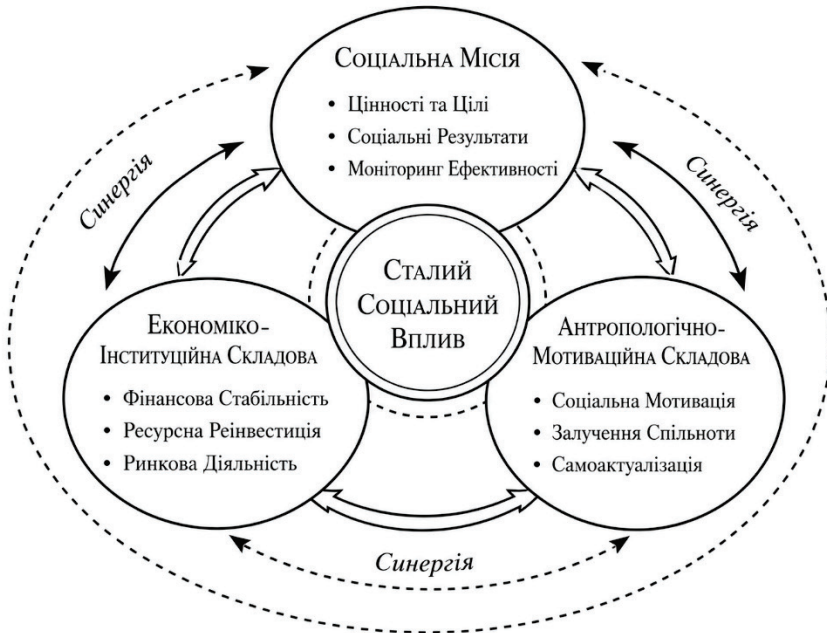
У різні періоди соціальне підприємництво набувало різних форм – від благодійних ініціатив і кооперативів до інноваційних гібридних моделей, що поєднують бізнес і соціальну місію. Сьогодні, в умовах криз, воєнних викликів та соціальної нестабільності, воно дедалі більше орієнтується на стійкість громад

і довгострокові рішення. Для соціальної роботи це означає адаптацію професійних підходів до нових реалій.

Усвідомлення історичності дозволяє соціальним працівникам критично осмислювати власну роль у процесах соціальних змін. Соціальне підприємництво перестає сприйматися як тимчасовий тренд і розглядається як еволюційний етап розвитку соціальної роботи. Це створює підґрунтя для формування більш гнучких, інноваційних і контекстно чутливих практик соціального втручання [37].

Завдяки поєднанню цих вимірів соціальне підприємництво стає платформою для розвитку компетентного, відповідального та соціально орієнтованого професіонала, здатного не лише реалізувати власний потенціал, а й активно впливати на розвиток громади, посилювати соціальну згуртованість і сприяти сталому розвитку суспільства.

Соціальне підприємництво, як комплексний соціально-економічний феномен, може бути представлено через тріадну модель, що інтегрує нормативно-ціннісну, економіко-інституційну та антропологічно-мотиваційну складові в єдину систему із замкненими контурами зворотного зв'язку (рис. 2).



**Рис. 2. Тріадна модель соціального підприємництва**

Така модель виходить за межі традиційної дихотомії «ринкова ефективність – соціальна справедливість» і демонструє механізми синергетичної взаємодії компонентів, які генерують емерджентний ефект – сталий соціальний вплив на громаду та суспільство в цілому.

Нормативно-ціннісна складова визначається через концепт соціальної місії, що є фундаментальною детермінантою організаційної ідентичності та стратегічного позиціонування соціального підприємства. Соціальна місія реалізується не лише через дискурсивні практики, а й через конкретні механізми перетворення ресурсів у вимірювані соціальні результати, забезпечуючи інтеграцію економічної діяльності з соціальною відповідальністю. Вона функціонує як ключовий орієнтир для стратегічних рішень, визначаючи пріоритетні цільові групи, території втручання та вибір методів роботи.

Важливим є перетворення абстрактної соціальної місії на систему показників ефективності соціального підприємництва, що дозволяє здійснювати системний моніторинг і валідацію соціального впливу, забезпечуючи прозорість, підзвітність та сталий розвиток соціально-економічної системи, в якій функціонує соціальний підприємець.

Економіко-інституційна компонента моделі соціального підприємництва відображає механізми забезпечення організаційної життєздатності та автономії, необхідні для сталого досягнення соціальної місії. На відміну від традиційних некомерційних організацій, які залежать від зовнішнього фінансування, соціальне підприємництво реалізує гібридну ресурсну логіку, де комерційна діяльність слугує не самоціллю, а інструментом для досягнення соціального ефекту. Прибуток, який генерується підприємством, не вилучається як приватний дохід, а реінвестується у реалізацію соціальної місії, фінансування соціально значущих програм і розвиток громади.

Ця модель формує унікальну економічну петлю соціального підприємництва, де ринкова конкурентоспроможність функціонує як передумова, а не кінцева мета, забезпечуючи ресурси для соціальних результатів. Стійкість соціального підприємства у цьому контексті розуміється як здатність до самовідтворення на основі внутрішньо генерованих потоків вартості, що знижує вразливість до зовнішніх фінансових шоків, політичної кон'юнктури та економічних криз, одночасно підвищуючи соціальний вплив організації на громаду.

Антропологічно-мотиваційна складова моделі соціального підприємництва акцентує увагу на суб'єктному вимірі діяльності, розкриваючи внутрішні механізми участі індивіда у соціально-орієнтованих підприємницьких практиках. Вона виходить за межі класичної концепції "homo economicus", інтегруючи широкий спектр нефінансових мотиваторів: потребу у самоактуалізації, соціальному визнанні, приналежності до спільноти зі спільними цінностями, а також відчуття соціальної значущості та осмисленості своєї діяльності.

Цей компонент має важливе значення для забезпечення організаційної стійкості на рівні соціального підприємства, оскільки формує внутрішній драйвер соціального підприємця і командних учасників, компенсує потенційні обмеження матеріальних стимулів та сприяє розвитку корпоративної культури, орієнтованої на соціальну відповідальність, підтримку громади та стійкий соціальний вплив. Антропологічно-мотиваційний вимір забезпечує не лише збереження кадрів і запобігання професійному вигоранню, а й активізацію ініціатив, що генерують довгострокові соціальні результати.

Синергетичний ефект взаємодії нормативно-ціннісної, економіко-інституційної та антропологічно-мотиваційної складових у соціальному підприємстві проявляється у формуванні комплексного соціального впливу, що перевищує суму окремих ефектів. Цей вплив має трансформаційний характер, адже соціальне підприємництво функціонує не лише як провайдер соціальних послуг, а як інституційний інноватор, що створює нові норми та практики взаємодії у громаді.

Через реалізацію соціальної місії воно сприяє легітимації цінностей соціальної відповідальності, інклюзії та сталого розвитку, виконуючи роль нормативного підприємця. Одночасно соціальне підприємництво генерує альтернативні економічні моделі, інтегруючи маргіналізовані групи в ринкові процеси та створюючи інклюзивні ланцюги доданої вартості. На інституційному рівні воно заповнює прогалини між ринком, державою та громадянським суспільством, впроваджуючи гібридні форми управління та фінансування. На локальному рівні соціальне підприємництво зміцнює соціальний капітал громад, забезпечуючи послуги, від яких відмовилися інші інституційні суб'єкти, та активізуючи внутрішні ресурси громад.

Динаміка соціально-підприємницької моделі забезпечується механізмами позитивного зворотного зв'язку, що перетворюють її з абстрактної схеми на живу, адаптивну систему. Соціальний вплив,

що генерується, посилює вихідні компоненти моделі: публічне визнання підвищує легітимність та залучення ресурсів, накопичене організаційне знання дозволяє масштабувати успішні практики, а формування сильної соціальної ідентичності приваблює нових мотивованих учасників.

Таким чином, соціальне підприємництво є не просто сумою компонентів, а складною системою, де постійна взаємодія ціннісної спрямованості, економічної раціональності та діяльній автономії суб'єкта продукує інституційну новизну та сталий трансформаційний потенціал для суспільства.

### **Класифікація та функції соціального підприємництва в системі соціальних інновацій у соціальній роботі**

Класифікація соціального підприємництва в системі соціальних інновацій вимагає врахування європейського підходу EMES (Європейська дослідницька мережа соціальних підприємств) та американської школи «заробленого прибутку» (earned-income). Особливої ваги набуває третій концептуальний напрям – школа соціальних інновацій (П. Друкер, Б. Дрейтон, Дж. Грегорі Діс), яка розглядає соціальне підприємництво як інструмент продукування та впровадження інноваційних рішень суспільних проблем. Розуміння цих підходів є необхідною передумовою для визначення ролі соціального підприємництва в сучасній соціальній роботі.

Європейська дослідницька мережа EMES виникла як відповідь на потребу теоретичного обґрунтування феномену соціального підприємництва, який активно розвивався в країнах Європи. На відміну від американського контексту, де соціальне підприємництво часто ототожнювалося з індивідуальною підприємницькою активністю, європейські дослідники сфокусувалися на колективних формах організації – асоціаціях, кооперативах, взаємних товариствах, які поєднували соціальну місію з ринковою діяльністю. EMES розробив тип соціального підприємства, який включає три ключові виміри: економічний, соціальний та управлінський.

Економічний вимір передбачає безперервну діяльність з виробництва товарів і надання послуг (а не разову благодійну акцію), значний рівень економічного ризику, оскільки соціальне підприємство має забезпечувати свою життєздатність за рахунок ринкових доходів, а також наявність хоча б мінімальної кількості оплачуваних працівників, що відрізняє його від чистого волонтерства.

Соціальний вимір охоплює чітко визначену первинну соціальну мету – діяльність спрямована на вирішення конкретних соціальних проблем, а не лише на максимізацію прибутку; обмеження на розподіл прибутку – отриманий прибуток реінвестується в основну діяльність, а не виплачується акціонерам; орієнтацію на задоволення потреб громади, а не на обслуговування капіталу.

Управлінський вимір включає інклюзивне управління за участю зацікавлених сторін (стейкхолдерів) – працівників, волонтерів, бенефіціарів, представників громади; організаційну незалежність – соціальне підприємство є автономним суб'єктом, відокремленим від державних та комерційних структур; демократичне прийняття рішень – право голосу в управлінні часто не залежить від розміру внесеного капіталу.

Як зазначають Дж. Дефурні та М. Ніссенс [47], цей підхід дозволив дослідити різноманітність моделей соціального підприємництва у більш ніж 700 організаціях по всьому світу, виявивши три основні моделі, які присутні практично в усіх досліджених країнах. *Перша модель* – це соціальні підприємства, що надають послуги загального інтересу (наприклад, соціальні кооперативи в Італії, які надають послуги з догляду за літніми людьми або особами з інвалідністю). *Друга модель* – соціальні підприємства, орієнтовані на соціально-трудова інтеграцію (вони створюють робочі місця для осіб, які мають труднощі з працевлаштуванням – людей з інвалідністю, колишніх ув'язнених, безробітних). *Третя модель* – соціальні підприємства, що розвивають локальну соціальну активність та мобілізують ресурси громади (наприклад, громадські кооперативи з відновлюваної енергетики, соціальні фермерські господарства).

Дослідження EMES показали, що європейська модель тісно пов'язана з традиціями солідарності, субсидарності та соціальної ринкової економіки [47]. Вона наголошує на колективному вимірі підприємництва та інституційній вбудованості соціальних підприємств у місцеві громади. У контексті соціальної роботи цей підхід є особливо релевантним, оскільки акцентує участь бенефіціарів в управлінні, що відповідає принципам «партисипативного підходу» та «розширення можливостей» (empowerment).

Критики європейського підходу, однак, зазначають, що він є надто нормативним і не завжди враховує різноманітність інституційних контекстів, особливо в країнах з перехідною економікою або слабкою традицією громадянського суспільства

[52]. Для України, де громадянське суспільство тривалий час перебувало в стадії формування, пряме запозичення європейських моделей потребує значної адаптації.

На відміну від EMES, американська школа соціального підприємництва сформувався в контексті скорочення державних соціальних витатків. Неприбуткові організації зіткнулися з необхідністю диверсифікувати джерела фінансування, оскільки традиційні гранти та пожертви ставали дедалі менш передбачуваними. У відповідь на цей виклик виникла концепція «заробленого доходу» – використання комерційної діяльності для фінансування соціальної місії.

Американський підхід акцентує увагу на комерційному виході підприємницької діяльності та розглядає соціальне підприємництво насамперед через призму «заробленого доходу». Як стверджує А. Ніколлс [55], соціальне підприємництво в американському контексті означає використання ринкових механізмів для досягнення соціальних цілей, причому інноваційність та соціальна місія є визначальними характеристиками функціонування. Головна відмінність від європейського підходу полягає в тому, що американська школа не наполягає на обов'язковому інклюзивному управлінні чи обмеженні розподілу прибутку. Для неї ключовим є *результат* – позитивний соціальний вплив, а форма власності чи управління можуть бути різними.

Одним із фундаторів американської школи вважається Дж. Грегорі Діс, який запропонував розглядати соціального підприємця як «агента змін», що приймає місію створення та підтримки соціальної цінності; ідентифікує нові можливості та використовує їх для реалізації місії; залучається до процесу безперервних інновацій, адаптації та навчання; діє сміливо, незважаючи на обмеженість ресурсів; демонструє підвищену підзвітність перед бенефіціарами та донорами.

Дж. Діс наголошував, що соціальні підприємці можуть діяти як у неприбутковому, так і в прибутковому секторах – важливою є їхня *поведінка*, а не організаційно-правова форма. Цей підхід дозволив включити до категорії соціального підприємництва широке коло суб'єктів – від мікрокредитних організацій до соціально відповідальних корпорацій, що впроваджують «спільну цінність» [46].

Інший впливовий представник американської школи – Д. Борнштейн [45] описав портрети соціальних підприємців як

«трансформаційних лідерів», які змінюють суспільство не через політику, а через створення сталих інституційних рішень. Для Д. Борнштейна соціальне підприємництво – це, перш за все, індивідуальна креативність та наполегливість, що дозволяють подолати системні перешкоди.

Ключовою перевагою американського підходу є його прагматичність та орієнтація на фінансову стійкість. Він пропонує чіткі критерії для оцінки ефективності – досягнення соціальних результатів при раціональному використанні ресурсів. Однак критики зазначають, що американська школа надто індивідуалістична і недооцінює роль колективних дій та державної політики. Крім того, фокус на «заробленому доході» може призводити до «місійного дрейфу» – коли підприємство починає надавати перевагу прибутковим напрямкам діяльності на шкоду соціальній місії.

В українському контексті американський підхід набув значного поширення завдяки діяльності міжнародних донорів (USAID, Western NIS Enterprise Fund, ЄБРР), які впроваджували програми підтримки малого та середнього підприємництва, у тому числі соціального. Однак, як зазначають українські дослідники [22], пряме копіювання американських моделей часто виявлялося неефективним через відсутність розвинутої філантропічної інфраструктури та низьку довіру до неприбуткових організацій у пострадянських суспільствах.

Третій концептуальний напрямок, який набуває дедалі більшого значення, – це школа соціальних інновацій, яка розглядає соціальне підприємництво як інструмент впровадження соціальних змін через створення нових продуктів, послуг або моделей діяльності, спрямованих на вирішення суспільних проблем. Саме в межах цього підходу соціальне підприємництво найтісніше пов'язується з системою соціальних інновацій.

Як зазначають Дж. А. Філліс, К. Дайгльмаєр та Д. Т. Міллер [57], соціальна інновація – це нове рішення соціальної проблеми, яке є більш ефективним, стійким або справедливим, ніж існуючі рішення, і цінність якого привласнюється насамперед суспільством, а не приватними особами. Соціальне підприємництво, своєю чергою, виступає *механізмом* або *носієм* соціальних інновацій. Якщо соціальна інновація – це «що» (ідея, продукт, модель), то соціальне підприємництво – це «як» (процес створення, впровадження та масштабування цієї ідеї).

Великий внесок у розвиток цього підходу зробив Г. Малган, який очолював один із провідних дослідницьких центрів у галузі соціальних інновацій. У своїй книзі Г. Малган визначає соціальні інновації як «інноваційну діяльність і послуги, які мотивуються соціальною метою і, як правило, розробляються та поширюються через організації, чиєю первинною метою є соціальне благо». Він наголошує, що соціальне підприємництво є одним із ключових джерел соціальних інновацій поряд з державними установами та громадянськими організаціями.

Відмінність школи соціальних інновацій від двох попередніх полягає в акценті на *процесуальності* та *масштабованості*. Дослідників цього напрямку цікавить не стільки організаційно-правова форма соціального підприємства, скільки те, як створена ним інновація може бути поширена на більшу аудиторію, скопійована в інших контекстах або інтегрована в державну політику. Як показують дослідження, соціальне підприємництво створює «теорії змін», вбудовані у бізнес-практики, що закладає основи для подальшого масштабування соціальних інновацій. Соціальні підприємства, готові до масштабування, – це ті, які пропонують чітке рішення основної проблеми, логічно пов'язують свою діяльність з цією проблемою та забезпечують послідовне постачання консистентних рішень.

У межах школи соціальних інновацій розроблено кілька важливих типологій. Зокрема, дослідники виокремлюють інновації, *зумовлені потребою* – коли рішення виникає як відповідь на конкретну, часто гостру соціальну проблему (наприклад, створення мобільних клінік для внутрішньо переміщених осіб), та інновації, *зумовлені можливістю* – коли нові технології або організаційні форми відкривають шляхи для вирішення проблем, які раніше здавалися нерозв'язними (наприклад, використання штучного інтелекту для виявлення випадків домашнього насильства).

Особливий внесок у розвиток школи соціальних інновацій зробили дослідження, присвячені *інституційним умовам* для соціального підприємництва. Як показали Монро-Вайт та Зук, макроінституційні чинники (форма правління, стадія економічного розвитку, культура, модель громадянського суспільства) по-різному впливають на різні типи інновацій – продуктові, процесні та маркетингові. При цьому традиційні чинники національних інновацій не пояснюють інноваційної активності соціального підприємництва, що свідчить про необхідність розширення

визначення інноваційності на національному рівні. Для України це означає, що стимулювання соціального підприємництва потребує не лише фінансових вливань, але й створення сприятливого інституційного середовища – спрощеної реєстрації, податкових пільг, програм наставництва тощо.

Три розглянуті наукові школи не слід сприймати як взаємовиключні. Навпаки, вони доповнюють одна одну, пропонуючи різні оптики для аналізу та підтримки соціального підприємництва. У контексті соціальної роботи найбільш продуктивним видається синтез європейського акценту на інклюзивному управлінні та участі бенефіціарів, американського прагматизму щодо фінансової стійкості та фокусу школи соціальних інновацій на масштабованості результатів.

Як стверджують Ж. Перейра, Р. Родрігес та П. М. Вейга, соціальне підприємництво серед соціальних працівників має значний потенціал для досягнення Цілей сталого розвитку, особливо цілей, пов'язаних з подоланням бідності, якісною освітою, гідною працею та зменшенням нерівності. Соціальні працівники, завдяки своєму безпосередньому контакту з вразливими групами, володіють унікальним знанням про потреби громади та можуть виступати ініціаторами соціально-інноваційних рішень.

Український контекст демонструє унікальний синтез цих підходів. В умовах суспільних трансформацій соціальне підприємництво в Україні, як показали дослідження М. Салуна та К. Заславської, переживає зміну від залежності від донорського фінансування до інтегрованої моделі заробленого доходу. Цей перехід демонструє стійкість українських соціальних підприємств у забезпеченні доходів та переорієнтації своїх місій на вирішення нагальних гуманітарних потреб. Водночас українські соціальні підприємства здебільшого обирають правову форму громадської організації (що відповідає європейській традиції) або фізичної особи-підприємця (що тяжіє до американської моделі), демонструючи гібридний характер.

Для соціальної роботи в Україні це означає, що фахівці мають бути обізнаними з різними моделями соціального підприємництва та вміти обирати ту, яка найкраще відповідає конкретному контексту – чи то створення соціального підприємства при центрі соціальних послуг (інтегрована модель), чи то підтримка клієнта в започаткуванні власної справи (американський підхід), чи то участь у громадському кооперативі (європейський підхід). Розуміння класифікаційних підходів дозволяє фахівцю з соціальної роботи не

лише краще аналізувати існуючі практики, але й свідомо конструювати нові соціально-інноваційні рішення, враховуючи сильні сторони кожної з моделей.

Подальший розвиток теорії соціального підприємництва, ймовірно, піде шляхом інтеграції трьох розглянутих підходів з урахуванням регіональних особливостей та специфіки окремих сфер (соціальна робота, охорона здоров'я, освіта, екологія). Для України особливо актуальним є дослідження того, як соціальне підприємництво може стати драйвером відновлення зруйнованих громад, забезпечуючи не лише економічну активність, але й соціальну згуртованість та психологічне відновлення населення. Класифікаційні схеми, розроблені в межах трьох наукових шкіл, надають для цього необхідний теоретичний інструментарій.

Виходячи з розглянутих теоретико-методологічних підходів, звернемося до аналізу ключових функцій соціального підприємництва як дієвого механізму впровадження соціальних інновацій.

Першою та найважливішою функцією соціального підприємництва в системі соціальних інновацій є безпосередня генерація та впровадження соціальних інновацій. Соціальне підприємництво виступає як «лабораторія соціальних змін» – саме в його рамках апробуються нові моделі соціальної підтримки, нові формати взаємодії з вразливими групами, нові способи залучення ресурсів для вирішення соціальних проблем. Як стверджує Е. Барінага, соціальне підприємництво нерозривно пов'язане з соціальними інноваціями як чинником формування інтегрованих моделей підтримки вразливих груп населення [4].

У цьому контексті особливого значення набуває здатність соціального підприємництва продукувати різні типи інновацій, які було описано вище. Соціальне підприємництво, на відміну від традиційних благодійних організацій, має вбудований стимул до інновацій, оскільки його економічна життєздатність прямо залежить від здатності пропонувати ефективні, часто більш ефективні, ніж традиційні соціальні програми, рішення. В умовах обмежених ресурсів соціальне підприємництво вимушене шукати нестандартні підходи, комбінувати різні джерела фінансування та інтегрувати міждисциплінарні знання.

Другою ключовою функцією є тестування та масштабування соціальних інновацій. Як показують дослідження Дж. Кунья та П. Беннеорт, соціальне підприємництво створює «теорії змін», вбудовані у бізнес-практики, що закладає основи для

подальшого масштабування соціальних інновацій. Соціальні підприємства, готові до масштабування, – це ті, які пропонують чітке рішення основної проблеми, логічно пов'язують свою діяльність з цією проблемою та забезпечують послідовне постачання консистентних рішень.

Ця функція має особливе значення для соціальної роботи, оскільки дозволяє подолати розрив між локальними успішними практиками та їхнім системним впровадженням. Соціальне підприємництво виступає своєрідним трансферним механізмом, коли успішну інновацію, апробовану в одній громаді, можна адаптувати та масштабувати в інших контекстах за умови наявності відповідної підтримки та адаптації до місцевих умов.

Третя функція – забезпечення сталого соціального ефекту. На відміну від разових благодійних акцій чи короткострокових соціальних програм, соціальне підприємництво створює механізми, які працюють на постійній основі. Соціальні інновації, впроваджені через соціальне підприємництво, здатні ініціювати процеси змін на індивідуальному та суспільному рівнях одночасно.

Сталість соціального ефекту досягається за рахунок того, що соціальне підприємство має власний економічний фундамент – воно не залежить виключно від зовнішнього фінансування, а отже, може продовжувати свою діяльність навіть у випадках, коли грантова підтримка припиняється або державне фінансування скорочується. У цьому сенсі соціальне підприємництво пропонує модель «фінансової стійкості соціальної місії», що є критично важливим в умовах економічної нестабільності.

Четверта функція – зміцнення соціальної згуртованості та формування соціального капіталу. Соціальні підприємства провадять комерційну діяльність для досягнення соціального або суспільного блага та мають організаційну або власницьку систему, що відображає їхню місію, зокрема через інклюзивне управління. Ця функція реалізується через активне залучення представників громади до процесів прийняття рішень, створення робочих місць для місцевих жителів (у тому числі представників вразливих груп), формування мереж взаємодопомоги та підтримки. Соціальне підприємництво в цьому контексті діє як каталізатор соціальної згуртованості, перетворюючи пасивних отримувачів допомоги на активних учасників суспільно-економічних процесів.

П'ята функція – імплементація принципів соціальної справедливості через ринкові механізми. Соціальне підприємництво може сприяти соціальній справедливості, якщо

його діяльність ґрунтується на чіткому нормативному фундаменті, зокрема на філософії Дж. Ролза та його теорії справедливості. Для Дж. Ролза справедливість – це перша чеснота соціальних інститутів, яка визначає, як права, обов'язки, можливості, влада та повага можуть бути справедливо розподілені між людьми. Соціальне підприємництво, згідно з цим підходом, не повинно намагатися «замінити» недосконалі державні інститути, але може робити життєво важливий внесок у їхній розвиток та підтримку. У соціальній роботі це означає, що соціальне підприємництво діє не в обхід державної системи соціального захисту, а як її доповнення та каталізатор позитивних змін, пропонуючи інноваційні моделі, які згодом можуть бути інтегровані в публічну соціальну політику.

Шоста функція – моніторинг, оцінка та трансформація соціальних практик. Сучасні дослідження акцентують увагу на необхідності розробки конкретних індикаторів для оцінки впливу соціальних інновацій. Ця функція виконує кілька завдань, а саме забезпечує зворотний зв'язок для вдосконалення діяльності соціального підприємства; створює доказову базу для підтримки соціального підприємництва з боку держави та донорів; сприяє поширенню успішних практик через демонстрацію їхньої ефективності; трансформує самі соціальні практики, оскільки систематична оцінка дозволяє виявити приховані ефекти та непередбачувані наслідки діяльності.

Проведений аналіз засвідчує, що теоретичне осмислення соціального підприємництва в системі соціальних інновацій базується на трьох концептуальних підходах, які не є взаємовиключними, а натомість пропонують різні аналітичні оптики. Європейський підхід EMES акцентує колективні форми організації, інклюзивне управління та реінвестування прибутку, що робить його особливо релевантним для соціальної роботи, орієнтованої на партисипативність та розширення можливостей громад. Американська школа «заробленого прибутку» фокусується на індивідуальній підприємницькій активності, фінансовій стійкості та досягненні вимірюваного соціального впливу, хоча й несе ризик «місійного дрейфу». Натомість школа соціальних інновацій зосереджується на процесах генерації, впровадження та масштабування новаторських рішень суспільних проблем, розглядаючи соціальне підприємництво як динамічний механізм, що перетворює ідеї на сталі практики.

Український контекст демонструє синтез розглянутих підходів, зокрема через гібридні правові форми (поєднання статусу

громадської організації та фізичної особи-підприємця) та адаптацію до кризових умов [1]. Перехід від донорської залежності до інтегрованої моделі заробленого доходу свідчить про стійкість вітчизняних соціальних підприємств. Для соціальної роботи в Україні це означає необхідність свідомого вибору відповідної моделі залежно від конкретних завдань (інтеграція ВПО, реінтеграція ветеранів, підтримка осіб з інвалідністю тощо).

### **Проектування соціально-інноваційного підприємництва в системі підтримки вразливих груп населення**

У сучасній соціальній роботі дедалі більшого значення набуває здатність фахівців не лише застосовувати наявні моделі допомоги, але й конструювати нові, інноваційні підходи до підтримки вразливих категорій населення. Соціальне підприємництво, як один із ключових механізмів реалізації соціальних інновацій, потребує цілеспрямованого проектування – від формування ідеї до впровадження стійких практик. Розуміння проектування як особливого виду діяльності, що поєднує аналітичне мислення, рефлексію та практичну дію, є необхідною передумовою для розвитку соціального підприємництва в Україні.

Проектування у сфері соціального підприємництва розглядається як усвідомлена, цілеспрямована діяльність, спрямована на створення образу майбутнього соціально значущого результату. Це не просто технічне планування, а глибинна мисленнева робота, що передбачає конструювання нових соціальних реалій. На відміну від традиційного планування, соціально-інноваційне проектування не обмежується визначенням цілей і засобів, а вимагає постійної рефлексії, адаптації до потреб вразливих груп та врахування контексту конкретної громади. Такий підхід дає змогу створювати не абстрактні схеми, а життєздатні моделі, що враховують реальні умови.

Традиційне планування у соціальній роботі часто базується на лінійній логіці: визначення проблеми – постановка цілей – розробка заходів – оцінка результатів. Такий підхід ефективний у відносно стабільних умовах, однак недостатньо гнучкий для роботи з вразливими групами, чії потреби можуть швидко змінюватися. Проектування ж передбачає ітеративний процес, у якому цілі та засоби уточнюються в ході самої діяльності. Це дозволяє соціальному підприємцю оперативно реагувати на нові виклики, не втрачаючи загальної стратегічної перспективи.

Особливе місце в соціально-інноваційному проектуванні посідає рефлексія – здатність аналізувати власні дії, їхні передумови та наслідки. Саме рефлексія дозволяє вийти за межі автоматичних, стереотипних реакцій і побачити альтернативні варіанти вирішення проблем. У процесі рефлексії соціальний підприємець ставить під сумнів усталені практики, виявляє приховані суперечності та формулює нові завдання. Таким чином, проектування стає не одноразовим актом, а безперервним процесом самокорекції та розвитку.

Однією з найважливіших вимог до соціально-підприємницького проектування є його орієнтація на реальні потреби вразливих груп. Це означає, що будь-яка інновація має виходити не з абстрактних уявлень про «благо», а з глибокого розуміння життєвих ситуацій конкретних людей – внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, людей з інвалідністю, малозабезпечених сімей. Проектування передбачає активне залучення самих бенефіціарів до визначення проблем і пошуку рішень, що забезпечує релевантність створюваних моделей.

Жодна соціальна інновація не може бути успішною, якщо вона ігнорує особливості місцевого контексту. Проектування у сфері соціального підприємництва обов'язково враховує ресурсний потенціал громади, її культурні традиції, систему соціальних зв'язків, особливості місцевого ринку праці та послуг. Те, що працює в одній громаді, може виявитися неефективним в іншій. Тому проектувальник має бути чутливим до локальних умов і готовим адаптувати загальні моделі до конкретної ситуації.

Центральним елементом проектування є створення образу бажаного майбутнього – такого стану соціальної сфери, якого прагне досягти соціальний підприємець. Цей образ виконує кілька функцій: по-перше, він задає орієнтир для всіх подальших дій; по-друге, слугує критерієм оцінки проміжних результатів; по-третє, мотивує учасників проекту до спільної роботи. Важливо, що цей образ не є жорстко фіксованим, а може уточнюватися в міру накопичення досвіду та зміни умов.

Важливою особливістю проектування у сфері соціального підприємництва є його відмінність від традиційного благодійного підходу. Якщо благодійність часто базується на разовій допомозі, то проектування орієнтується на створення сталих, самовідтворюваних механізмів. Соціальний підприємець проектує не просто окремі заходи, а цілісну систему, яка здатна функціонувати тривалий час, поєднуючи соціальну місію з

економічною стійкістю. Це вимагає зовсім іншого рівня аналітичної роботи та стратегічного мислення.

Проектування соціально-підприємницьких інновацій має міждисциплінарний характер, поєднуючи знання та методи з соціальної роботи, психології, економіки, менеджменту, права. Соціальний підприємець має володіти не лише навичками роботи з вразливими групами, але й основами бізнес-планування, маркетингу, фінансового аналізу. Така інтеграція знань дозволяє створювати проекти, які одночасно є соціально значущими та економічно доцільними.

У соціально-інноваційному проектуванні помилки та невизначеність розглядаються не як невдачі, а як цінне джерело досвіду. На відміну від традиційного планування, яке прагне мінімізувати ризики, проектування передбачає готовність до експерименту. Кожна невдача дає інформацію про те, які припущення були хибними, які чинники не враховано, які аспекти потребують доопрацювання. Така культура ставлення до помилок створює умови для справжніх інновацій.

Проектування у сфері соціального підприємництва постає не просто як набір технічних процедур, а як практична філософія соціальних змін. Воно вимагає від фахівця одночасної роботи на кількох рівнях: аналітичному (розуміння проблеми), рефлексивному (усвідомлення власних дій), комунікативному (взаємодія з бенефіціарами та партнерами) та діяльнісному (реалізація задуманого). Саме в такій багатовимірності криється потенціал проектування як ефективного інструменту підтримки вразливих груп.

Як зазначає Н. Гунчин, проектування – це «діяльність, під якою розуміється в гранично стислій характеристиці продумування того, що повинно бути» [1]. Стосовно соціальної роботи це означає перехід від реагування на наявні проблеми до випереджувального створення механізмів їх попередження та вирішення. Такий підхід узгоджується з сучасними тенденціями розвитку соціальної сфери, де все більше уваги приділяється проактивним стратегіям, а не реактивному подоланню наслідків. Проектування дозволяє соціальному працівнику вийти за межі стандартних алгоритмів діяльності, побачити альтернативні варіанти вирішення проблем та створити умови для довготривалих позитивних змін у житті вразливих груп.

Проектування соціально-підприємницьких інновацій включає кілька послідовних етапів, які в сукупності утворюють цілісний,

замкнутий цикл. Кожен етап логічно впливає з попереднього, але водночас передбачає можливість повернення для уточнення та корекції. Така циклічність дозволяє враховувати динаміку соціального середовища та змінювані потреби вразливих груп. На відміну від лінійних моделей планування, циклічне проектування забезпечує гнучкість і адаптивність, що є критично важливим у роботі зі складними соціальними проблемами.

Проектування соціально-підприємницьких інновацій включає кілька послідовних етапів, які в сукупності утворюють цілісний цикл. Перший етап – проблематизація – передбачає виявлення суперечностей у системі підтримки вразливих груп, аналіз незадоволених потреб, оцінку наявних ресурсів та обмежень. На цьому етапі соціальний працівник або підприємець фіксує розрив між тим, що є, і тим, що має бути. Проблематизація вимагає не лише констатації фактів, але й глибокого аналізу причинно-наслідкових зв'язків. Важливо відрізнити справжні причини соціальних проблем від їхніх зовнішніх проявів, адже інакше створені рішення будуть поверховими.

Ключовим джерелом інформації на етапі проблематизації є самі представники вразливих груп [19; 32]. Саме вони найкраще знають свої потреби, труднощі та невикористані можливості. Залучення бенефіціарів до аналізу проблеми дозволяє уникнути типових помилок, пов'язаних із «нав'язуванням» рішень ззовні. Крім того, спільне виявлення проблем створює основу для довіри та партнерства, що є необхідною передумовою успішної реалізації проекту.

Другий етап – концептуалізація – полягає у формуванні ідеї соціального підприємництва, визначенні його місії, цінностей та цільової аудиторії. На цьому етапі абстрактне бачення майбутнього набуває конкретних рис: стає зрозуміло, для кого створюється соціальне підприємство, які цінності лежать в його основі, якою є його унікальна соціальна пропозиція. Концептуалізація вимагає творчого підходу, здатності генерувати нові ідеї та поєднувати, здавалося б, непоєднані елементи.

На третьому етапі – програмування – розробляється система конкретних заходів, спрямованих на досягнення поставлених цілей. Це перехід від ідей до дій: визначаються основні напрями роботи, їхня послідовність, необхідні ресурси та очікувані результати. Програмування передбачає пошук балансу між соціальною ефективністю та економічною доцільністю. Важливо,

щоб програма була реалістичною, тобто враховувала реальні обмеження – фінансові, часові, кадрові.

Четвертий етап – планування – передбачає деталізацію кроків, розподіл ресурсів, визначення термінів та відповідальних. Якщо програмування відповідає на питання «що робити?», то планування – на питання «коли, хто і за рахунок чого?». На цьому етапі створюються дорожні карти, бюджети, графіки робіт. Планування вимагає організаційних навичок, уваги до деталей та здатності передбачати можливі ризики. Добре складений план є основою для ефективної реалізації проєкту.

Нарешті, п'ятий етап – рефлексія – забезпечує оцінку результатів, аналіз помилок та корекцію подальших дій. Рефлексія не є завершальним актом, який відбувається лише після закінчення проєкту. Вона має пронизувати всі попередні етапи, забезпечуючи зворотний зв'язок та можливість своєчасного коригування. Саме завдяки рефлексії проєктування стає не лінійним рухом, а спіраллю, де кожен новий цикл починається з урахуванням досвіду попереднього.

Ключову роль у всьому циклі проєктування відіграє здатність соціального працівника до суб'єкт-суб'єктної взаємодії з бенефіціарами, залучення їх до спільного творення рішень. Така взаємодія передбачає відмову від традиційної моделі «експерт – пасивний отримувач допомоги» на користь партнерства рівних. Бенефіціари виступають не як об'єкти впливу, а як суб'єкти, які мають власний досвід, знання та ресурси. Такий підхід є не лише більш етичним, але й більш ефективним.

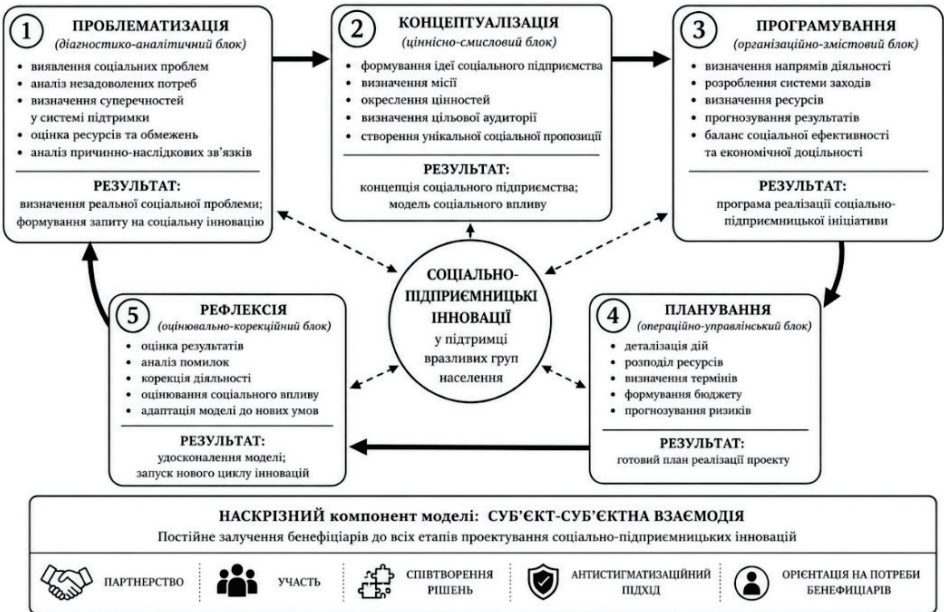
Без активної участі представників вразливих груп у процесі проєктування створені моделі ризикують виявитися нерелевантними або навіть шкідливими. Існує небезпека «професійного деформування», коли фахівець починає проєктувати власні уявлення про «благо» замість того, щоб виходити з реальних потреб. Крім того, ігнорування думки бенефіціарів підриває їхню довіру до соціальних інститутів і знижує готовність до співпраці. У найгіршому випадку створені моделі можуть посилювати стигматизацію або створювати нові бар'єри для вразливих груп.

Таким чином, п'ять етапів проєктування – проблематизація, концептуалізація, програмування, планування та рефлексія – утворюють цілісний цикл, у якому жоден з етапів не є зайвим або другорядним. Порушення послідовності або випадання окремого етапу призводить до зниження якості проєкту. Водночас

ефективність циклу залежить від постійного залучення бенефіціарів як рівноправних партнерів. Саме в такій спільній, рефлексивній та адаптивній діяльності народжуються справжні соціально-підприємницькі інновації, здатні змінювати життя вразливих груп на краще.

Отже, проектування соціально-підприємницьких інновацій доцільно розглядати як цілісну багаторівневу систему, у якій кожен етап виконує окрему функцію та водночас перебуває у тісному взаємозв'язку з іншими компонентами процесу [45; 56]. Послідовна реалізація етапів проблематизації, концептуалізації, програмування, планування та рефлексії забезпечує системність, адаптивність і результативність соціально-підприємницької діяльності у підтримці вразливих груп населення. У цьому контексті доцільною є розробка структурно-функціональної моделі проектування соціально-підприємницьких інновацій у підтримці вразливих груп населення, яка відображає логіку, зміст та механізми реалізації даного процесу (рис. 3).

### МОДЕЛЬ ПРОЕКТУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ІННОВАЦІЙ



**Рис. 3. Модель проектування соціально-підприємницьких інновацій у системі соціальної роботи**

Запропонована модель проектування соціально-підприємницьких інновацій у підтримці вразливих груп населення відображає цілісний процес створення, реалізації та оцінювання соціально орієнтованих ініціатив у системі соціальної роботи. Її структура побудована на основі сучасних підходів до соціального підприємництва, соціальних інновацій, проєктного менеджменту та суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Модель демонструє, що ефективне соціальне підприємництво формується не як одноразова діяльність, а як безперервний адаптивний цикл, спрямований на вирішення актуальних соціальних проблем та розвиток потенціалу вразливих груп населення.

Центральним елементом моделі виступають соціально-підприємницькі інновації, які розглядаються як механізм створення нових підходів до соціальної підтримки населення. Їхня сутність полягає у поєднанні соціальної місії, інноваційного підходу та підприємницьких механізмів, що забезпечують не лише соціальний ефект, а й стійкість реалізації соціальних ініціатив. Соціально-підприємницькі інновації орієнтовані на подолання соціальної ізоляції, розвиток соціальної автономії, підтримку громад та формування умов для соціальної інтеграції населення.

Перший етап моделі – проблематизація – виконує діагностико-аналітичну функцію та забезпечує виявлення суперечностей у системі соціальної підтримки. На цьому етапі здійснюється аналіз соціальних проблем, незадоволених потреб, ресурсних можливостей та факторів, що обмежують ефективність соціальної допомоги. Важливе значення має дослідження причинно-наслідкових зв'язків соціальних явищ, оскільки саме глибокий аналіз проблеми створює основу для формування ефективної соціальної інновації. Особливістю етапу є активне залучення представників вразливих груп до процесу визначення проблеми, що дозволяє забезпечити відповідність майбутніх рішень реальним потребам бенефіціарів.

Другий етап – концептуалізація – пов'язаний із формуванням цілісної ідеї соціально-підприємницької ініціативи. На цьому рівні визначаються місія, цінності, цільова аудиторія та унікальна соціальна пропозиція майбутнього соціального підприємства. Концептуалізація передбачає поєднання творчого мислення, стратегічного бачення та прогнозування соціального впливу. Саме на цьому етапі відбувається перехід від усвідомлення проблеми до створення інноваційної моделі її вирішення. Водночас формуються

основні принципи діяльності соціального підприємства та визначаються механізми досягнення соціального ефекту.

Третій етап – програмування – забезпечує перехід від концептуального бачення до системи практичних дій. Його зміст полягає у визначенні основних напрямів діяльності, розробленні комплексу заходів, визначенні ресурсів та прогнозуванні очікуваних результатів. У межах цього етапу особливого значення набуває пошук балансу між соціальною ефективністю та економічною доцільністю. Соціально-підприємницька ініціатива повинна бути не лише соціально значущою, а й життєздатною в організаційному та фінансовому аспектах. Програмування створює змістову основу реалізації проекту та визначає механізми досягнення поставлених цілей.

Четвертий етап – планування – має операційно-управлінський характер і спрямований на деталізацію механізмів реалізації соціальної ініціативи. На цьому етапі визначаються конкретні дії, терміни виконання, відповідальні особи, ресурси та фінансові витрати. Важливою складовою планування є прогнозування можливих ризиків і розроблення механізмів їх мінімізації. Саме планування забезпечує організаційну впорядкованість діяльності та створює умови для ефективного управління соціально-підприємницьким проектом.

П'ятий етап – рефлексія – виконує оцінювально-корекційну функцію та забезпечує аналіз результатів діяльності. Його зміст полягає в оцінюванні соціального впливу, аналізі ефективності реалізованих заходів, виявленні помилок та визначенні напрямів подальшого вдосконалення. Рефлексія дозволяє адаптувати модель до змінних соціальних умов та забезпечує її гнучкість. У межах цього етапу формується зворотний зв'язок між усіма компонентами моделі, що створює основу для нового циклу соціально-підприємницьких інновацій.

Особливістю моделі є її циклічний характер. Усі етапи взаємопов'язані між собою та утворюють безперервний процес розвитку соціально-підприємницьких ініціатив. Результати рефлексії стають підґрунтям для повторного аналізу соціальних проблем, удосконалення механізмів підтримки населення та створення нових соціальних інновацій. Такий підхід забезпечує адаптивність моделі та її здатність реагувати на сучасні суспільні виклики.

Наскрізним компонентом моделі виступає суб'єкт-суб'єктна взаємодія, яка забезпечує партнерський характер відносин між

соціальними працівниками, підприємцями та бенефіціарами. Представники вразливих груп розглядаються не як пасивні отримувачі допомоги, а як активні учасники процесу проектування та реалізації соціально-підприємницьких інновацій. Такий підхід сприяє розвитку суб'єктності особистості, підвищенню рівня соціальної активності та формуванню довіри до соціальних інституцій.

Важливими принципами моделі є партнерство, участь, співтворення рішень, антистигматизаційний підхід та орієнтація на реальні потреби бенефіціарів. Саме ці принципи забезпечують гуманістичний характер соціального підприємництва та підвищують ефективність реалізації соціальних інновацій у системі соціальної роботи.

Запропонована модель демонструє, що проектування соціально-підприємницьких інновацій є складним багаторівневим процесом, який охоплює аналітичний, концептуальний, організаційний, управлінський та рефлексивний компоненти. Її реалізація створює умови для формування ефективних механізмів підтримки вразливих груп населення, розвитку громад та модернізації сучасної системи соціальної роботи.

Особливістю проектування у сфері соціального підприємництва є необхідність врахування подвійної – соціальної та економічної – природи результатів. На відміну від суто благодійних проєктів, соціально-підприємницькі ініціативи мають бути фінансово стійкими. Тому проектування передбачає постійний пошук балансу між соціальною місією та економічною ефективністю. Це досягається через використання методів соціального бізнес-планування, аналізу ринку соціальних послуг, оцінки соціального впливу. Як зазначає А. Пригун, саме рефлексія займає особливе місце у структурі діяльності, оскільки поєднання робочих процесів з рефлексією є головним механізмом розвитку інноваційних практик. У контексті соціальної роботи це означає, що фахівець має не лише впроваджувати нові моделі, але й постійно осмислювати власний досвід, коригувати дії відповідно до зворотного зв'язку від бенефіціарів. Такий підхід дозволяє уникати типових помилок, пов'язаних із відривом соціальних проєктів від реальних потреб.

Успішність проектування соціально-підприємницьких інновацій безпосередньо залежить від рівня розвитку інноваційного потенціалу особистості соціального працівника або соціального підприємця [58]. Під інноваційним потенціалом розуміється інтегральна характеристика, що включає мотивацію до

змін, здатність до нестандартних рішень, толерантність до невизначеності та соціальну відповідальність. Аналіз наукових джерел та практичного досвіду дозволяє виокремити кілька типів фахівців за рівнем їхньої інноваційної готовності. Перший тип – фахівці з високим рівнем інноваційності – характеризується здатністю самостійно генерувати нові ідеї, ініціювати проекти та залучати до них інших. Вони є «двигунами» соціальних змін, здатними бачити перспективи там, де інші бачать лише проблеми. Другий тип – фахівці з середнім рівнем – становить основу кадрового потенціалу соціальної сфери; вони здатні підтримувати та реалізовувати чужі ідеї, але потребують стимулювання для самостійної інноваційної діяльності. Саме ця група є найбільш перспективною для розвитку через освітні програми та менторську підтримку. Третій тип – фахівці з низьким рівнем інноваційності – характеризується опором змінам, прихильністю до традиційних методів роботи та потребує спеціальних програм мотивації та розвитку. Для кожної з цих груп необхідні різні стратегії психологічного супроводу. Так, для першої групи важливо створити умови для самореалізації та забезпечити ресурсну підтримку; для другої – організувати навчання, менторство та залучати до спільних проєктів; для третьої – проводити мотиваційні тренінги, демонструвати успішні приклади та поступово залучати до інноваційної діяльності через малі кроки.

Розвиток інноваційного потенціалу відбувається через активне залучення до проєктної діяльності, яка створює «ситуацію успіху» та дозволяє набути досвіду подолання перешкод. Важливим є формування таких якостей, як чутливість до соціальних проблем, готовність до ризику, самостійність у прийнятті рішень, здатність до рефлексії власних дій. У контексті роботи з вразливими групами (особи з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи, ветерани, малозабезпечені сім'ї) ці якості набувають особливого значення, оскільки саме соціальний підприємець виступає посередником між ресурсами громади та потребами найбільш незахищених верств. Теоретичний аналіз свідчить, що соціальні працівники з високим рівнем інноваційного потенціалу демонструють значно вищу ефективність у розробці та впровадженні проєктів підтримки вразливих груп. Вони частіше застосовують партисипативні методи, залучають бенефіціарів до спільного прийняття рішень та здатні знаходити нестандартні джерела фінансування – краудфандинг, гранти, соціальне інвестування. У той же час фахівці з низьким рівнем інноваційності потребують додаткової

мотиваційної та методологічної підтримки, а також систематичного навчання основам соціального підприємництва.

Теоретичне осмислення проблеми дозволяє виокремити кілька психологічних механізмів, що визначають ставлення фахівця до соціально-підприємницьких інновацій. Перший механізм – прийняття – знаходить вияв у позитивному ставленні до інновацій, установці на самостійний пошук переваг і вигод від такої діяльності, безпосередній пошук нових ідей. Фахівці, у яких домінує цей механізм, є природними лідерами соціальних змін. Другий механізм – обґрунтування – проявляється у ставленні до інновацій як до необхідності, когнітивному ухваленні, але за відсутності яскраво виражених позитивних емоцій. Такі фахівці потребують раціональних аргументів та переконливих доказів ефективності нових підходів. Третій механізм – хвилювання – виражається у зміщенні акценту на індивідуальні труднощі у прийнятті інновацій, які переживаються як стрес, емоційно напружена ситуація. Для таких фахівців важлива емоційна підтримка та допомога в подоланні страхів. Нарешті, четвертий механізм – заперечення – виражається у загальному негативному ставленні до соціально-підприємницьких інновацій, переважанні посилянь на об'єктивну відсутність необхідності їх прийняття. Характерним є когнітивне заперечення необхідності виникнення інновацій та емоційне відсторонення від проблематики. Розуміння цих механізмів дозволяє більш точно планувати заходи з розвитку інноваційного потенціалу, адже кожен механізм вимагає специфічних методів впливу.

Практична реалізація соціально-підприємницьких інновацій вимагає застосування спеціальних технологій, серед яких одне з центральних місць посідають організаційно-діяльнісні ігри (ОДГ). ОДГ є однією з найбільш ефективних форм активного навчання, що дозволяє моделювати процес створення соціального підприємства, враховуючи інтереси різних стейкхолдерів – бенефіціарів, органів влади, донорів, місцевої громади. ОДГ є формою практичної реалізації системомисленнєвої методології, яка дає змогу здійснювати проблематизацію, формувати проблеми та вирішувати їх. У контексті соціальної роботи ОДГ сприяють розвитку системного мислення, рефлексії та навичок командної роботи. У ході таких ігор учасники отримують досвід вирішення реальних соціальних проблем – від працевлаштування осіб з інвалідністю до створення інклюзивних освітніх просторів. Важливою особливістю ОДГ є те, що в них немає нормативного

опису діяльності, якій треба навчати, і немає «вчителів», оскільки ніхто не знає наперед правильного рішення проблеми. Учасники самі створюють необхідні знання в процесі гри, переживають власні пошуки, напруження, відкриття. Це робить ОДГ особливо цінним інструментом для підготовки соціальних підприємців, які часто працюють в умовах невизначеності та потребують здатності до швидкої адаптації.

Методологічно ОДГ базується на кількох фундаментальних принципах. По-перше, це принцип проблемності – гра завжди починається з реальної соціальної проблеми, яка потребує вирішення. По-друге, принцип рефлексивності – учасники постійно аналізують власні дії, їхні передумови та наслідки. По-третє, принцип комунікативності – рішення виробляються у процесі групової дискусії, зіткнення різних точок зору. По-четверте, принцип проєктивності – результатом гри є не просто знання, а конкретний проєкт соціального підприємства, готовий до реалізації. Структура організаційно-діяльнісної гри, спрямованої на проєктування соціально-підприємницьких інновацій, включає кілька послідовних фаз. Перша фаза – проблематизація існуючих уявлень про соціальну роботу та підтримку вразливих груп. Учасники аналізують реальний стан справ, виявляють суперечності між потребами бенефіціарів та наявними ресурсами. Друга фаза – побудова понять «соціальна інновація», «соціальне підприємництво», «актуальні сфери соціально-підприємницької діяльності». На цьому етапі учасники формують спільне понятійне поле, узгоджують визначення та критерії. Третя фаза – перехід у проєктний режим, коли учасники розробляють конкретні проєкти соціальних підприємств, спрямованих на підтримку вразливих груп. Четверта фаза – оформлення соціально-підприємницьких цілей і завдань на найближче майбутнє, рефлексивний аналіз отриманих результатів. У процесі ОДГ учасники не лише навчаються проєктувати, але й формують у собі здатність до самоорганізації, самовизначення, особистісного та професійного розвитку.

Поряд з організаційно-діяльними іграми, важливим інструментом проєктування соціально-підприємницьких інновацій є тренінгові програми. Зокрема, соціально-психологічний тренінг спрямований на корекцію установок щодо сприйняття вразливих груп, подолання стигми та формування інклюзивного підходу [40]. Як зазначають С. Дерябо та В. Ясвін, соціально-психологічний тренінг базується на методології активного навчання і включає

комплекс вправ, спрямованих на вирішення завдань корекції, формування і розвитку соціальних установок особистості. Адаптуючи цей підхід до соціальної роботи, можна виділити кілька ключових завдань тренінгу:

- подолання стереотипів щодо вразливих груп (наприклад, сприйняття людей з інвалідністю виключно як об'єктів допомоги);
- формування установки на партнерську взаємодію з бенефіціарами; розвиток емпатії та навичок активного слухання;
- навчання технологіям залучення вразливих груп до спільної діяльності;
- розвиток здатності до рефлексії власних професійних дій.

Тренінг також сприяє згуртуванню команди, формуванню спільних цінностей та норм взаємодії, що є критично важливим для успішної реалізації соціально-підприємницьких проєктів.

Тренінг «Соціальне підприємництво як засіб інтеграції вразливих груп» включає вправи на емпатію, моделювання життєвих ситуацій бенефіціарів, розробку бізнес-моделей, орієнтованих на вирішення конкретних соціальних проблем. Наприклад, вправа «Життєвий шлях» пропонує учасникам уявити себе на місці внутрішньо переміщеної особи, яка втратила дім, роботу та соціальні зв'язки, і пройти через ключові етапи адаптації – від отримання довідки ВПО до працевлаштування в соціальному підприємстві. Вправа «Бізнес-модель інклюзії» передбачає розробку проєкту соціального підприємства, яке створює робочі місця для людей з інвалідністю, з урахуванням їхніх особливих потреб та обмежень. Вправа «Коаліція» моделює процес переговорів між різними стейкхолдерами – соціальними працівниками, підприємцями, представниками влади, бенефіціарами – щодо створення спільного соціального підприємства. Такі вправи дозволяють учасникам не лише отримати теоретичні знання, але й набути практичних навичок, які можна одразу застосувати у професійній діяльності. Важливою особливістю тренінгу є створення безпечного середовища, де учасники можуть експериментувати, помилятися та вчитися на помилках без реальних наслідків.

Орієнтовний перелік вправ для соціально-інноваційного тренінгу включає також вправи на розвиток емпатії («Подарунок на день народження» – учасники обирають для партнера символічний подарунок, що відображає його ставлення до соціальних проблем), на стимулювання уяви («Лист від бенефіціара» – учасники пишуть лист від імені представника

вразливої групи, описуючи його потреби та очікування), на формування командної взаємодії («Побудова соціального підприємства» – учасники спільно створюють модель соціального підприємства з підручних матеріалів). Більшість вправ не вимагає спеціального матеріального забезпечення і може проводитися у звичайних умовах, хоча ефект від тренінгу вищий, якщо він проходить в умовах відповідним чином організованого освітнього середовища. Методичні особливості організації такої роботи полягають у тому, що учасникам пропонується за обмежений час виконати нестандартні завдання у творчій формі, що стимулює їхню креативність та інноваційність. Важливо, щоб тренер виступав не як «експерт», а як фасилітатор, який створює умови для самостійного пошуку рішень учасниками.

Важливим елементом системи проектування соціально-підприємницьких інновацій є конкурси соціальних проєктів, які стимулюють генерацію інноваційних ідей та залучають до цього процесу широке коло учасників. Конкурс «Соціальне підприємництво: нові рішення для громад» дозволяє молодим фахівцям та представникам вразливих груп спільно розробляти проєкти, що поєднують економічну стійкість із соціальним впливом. Такі заходи сприяють формуванню екосистеми соціальних інновацій на місцевому рівні, оскільки вони не лише виявляють найкращі ідеї, але й створюють майданчик для обміну досвідом, налагодження партнерських зв'язків та залучення ресурсів. У процесі підготовки конкурсних проєктів учасники опановують методологію соціального проектування, вчать формулювати цілі, визначати цільові групи, планувати бюджет, оцінювати соціальний вплив. Переможці конкурсів, як правило, отримують не лише грошові винагороди, але й консультаційну підтримку, доступ до менторських програм та можливість представити свої проєкти потенційним інвесторам. Конкурси також виконують важливу просвітницьку функцію, демонструючи широкій громадськості приклади успішних соціально-підприємницьких ініціатив.

На основі узагальнення теоретичних підходів та передового практичного досвіду розроблено комплексну програму «Проектування соціально-підприємницьких інновацій». Програма базується на принципах добровільності та мотивованої участі, системності та наочності, реалізації партнерських взаємин, усвідомлення та рефлексивного переживання, проблемності, професійної спрямованості, науковості та доступності. Метою

програми є організація і забезпечення процесу проектування інноваційних психологічних засобів соціально-підприємницького розвитку суб'єктів соціальної роботи з подальшою апробацією в освітньому процесі та практичній діяльності. Програма спрямована на подолання розриву між теоретичними знаннями про соціальне підприємництво та практичними навичками його реалізації, а також на формування стійкої мотивації до інноваційної діяльності у сфері соціальної роботи.

Програма включає п'ять основних модулів, кожен з яких має свою специфіку та цільову спрямованість. Діагностичний модуль передбачає оцінку інноваційного потенціалу учасників, виявлення бар'єрів (психологічних, організаційних, ресурсних), аналіз потреб вразливих груп у конкретній територіальній громаді. Для цього використовуються як стандартизовані психодіагностичні методики (опитувальник для визначення стилю реагування на соціальні інновації, методика діагностики толерантності до невизначеності, тест життєстійкості), так і авторські анкети та напівструктуровані інтерв'ю. Діагностичний модуль дозволяє індивідуалізувати подальшу роботу з учасниками, враховуючи їхні сильні та слабкі сторони. Освітній модуль спрямований на навчання основам соціального підприємництва, бізнес-планування, маркетингу соціальних послуг, фандрайзингу, юридичним аспектам реєстрації соціальних підприємств. Цей модуль реалізується у формі лекцій, семінарів, кейс-стаді та майстер-класів за участю практикуючих соціальних підприємців. Особлива увага приділяється розбору успішних прикладів соціального підприємництва в Україні та за кордоном. Тренінговий модуль включає розвиток комунікативних навичок, командування, вирішення конфліктів, роботу з професійним вигоранням, формування навичок фасилітації групової роботи. Особлива увага приділяється розвитку здатності до рефлексії – усвідомлення власних дій, їхніх наслідків та можливостей для вдосконалення. Проектний модуль передбачає безпосередню розробку та захист соціально-підприємницьких проектів під керівництвом менторів – досвідчених підприємців та соціальних працівників. Особлива увага приділяється врахуванню думки самих бенефіціарів, які залучаються до обговорення проектів на всіх етапах – від ідеї до оцінки результатів. Інкубаційний модуль забезпечує підтримку перших кроків реалізації проекту, юридичний та бухгалтерський супровід, пошук партнерів, допомогу у створенні коопераційних зв'язків між соціальними

підприємствами. Цей модуль є найбільш тривалим і може тривати від кількох місяців до року залежно від складності проекту. У рамках інкубаційного модуля учасники отримують регулярні консультації, беруть участь у зустрічах з потенційними партнерами та донорами, відвідують діючі соціальні підприємства для обміну досвідом.

Теоретичне обґрунтування програми базується на кількох ключових положеннях [19; 40]. По-перше, особистісно-орієнтований підхід, який забезпечує соціально-підприємницький розвиток та саморозвиток особистості фахівця, виходячи з його індивідуальних особливостей. По-друге, визнання того, що зміст, засоби та методи навчання мають добиратися так, щоб учасник міг проявити вибірковість до навчального матеріалу, його виду та форми. По-третє, критеріальна база оцінювання має враховувати не лише рівень досягнутих знань, умінь і навичок, але й певну сформованість соціально-інноваційного інтелекту (здібності, якості, характер прояву). По-четверте, соціально-підприємницька обізнаність як сукупність знань, умінь та індивідуальних здібностей є найважливішим засобом становлення соціально-інноваційної свідомості фахівця. По-п'яте, традиційна освіта не може бути провідною у формуванні соціально-підприємницьких інновацій; значущими стають ті складові, які розвивають інноваційну індивідуальність особистості, створюють умови для її саморозвитку та самовираження. По-шосте, навчання будується на принципі варіативності, тобто визнання різноманіття змісту та форм інноваційного розвитку, вибір яких повинен здійснюватися з урахуванням індивідуальних особливостей кожного учасника.

Важливою складовою успішної реалізації програми є створення сприятливого психологічного клімату, атмосфери інтелектуальної співтворчості, суб'єкт-суб'єктної взаємодії між тренерами та учасниками. Це досягається через використання інтерактивних методів навчання, заохочення до висловлювання власних думок, повагу до різних точок зору, створення «безпечного простору» для експериментів та помилок. Важливо, щоб учасники відчували себе не об'єктами навчання, а суб'єктами власного розвитку, співавторами програми. Це потребує від тренера не лише високої професійної компетентності, але й розвинених фасилітативних навичок, здатності чути та враховувати потреби групи, гнучко змінювати плани відповідно до ситуації.

У рамках програми особлива увага приділяється еколого-професійному (у широкому сенсі – середовищному) аспекту

соціального підприємництва. Йдеться про створення такого середовища (фізичного, соціального, психологічного), яке б сприяло розвитку інноваційного потенціалу, формуванню позитивного ставлення до змін, забезпечувало підтримку та ресурси для реалізації проєктів. Важливим є формування у соціальних працівників здатності не лише проєктувати власну діяльність, але й проєктувати середовище – тобто створювати умови, в яких вразливі групи можуть розкрити свій потенціал, стати активними суб'єктами власного життя. Це передбачає використання методів соціального проєктування, участі громадськості, міжсекторальної взаємодії. Екологічний підхід до соціальної роботи розглядає вразливу групу не ізольовано, а в контексті її оточення – сім'ї, громади, соціальних інститутів, економічних умов. Тому проєктування соціально-підприємницьких інновацій має враховувати всі ці рівні, створюючи цілісну, системну підтримку.

Технологія проєктування соціально-підприємницьких інновацій передбачає також розвиток рефлексивних здібностей учасників. Рефлексія – це здатність аналізувати власні дії, їхні підстави, перебіг та результати. У процесі проєктування рефлексія виконує кілька функцій: по-перше, вона дозволяє усвідомити проблемну ситуацію, виявити приховані суперечності; по-друге, сприяє корекції дій на основі зворотного зв'язку; по-третє, забезпечує накопичення та передачу досвіду; по-четверте, формує здатність до самооцінки та саморозвитку. Розвитку рефлексії сприяють такі методи, як ведення щоденників, групові обговорення, аналіз відеозаписів, супервізія. Важливо, щоб рефлексія стала не разовою акцією, а постійною практикою, вбудованою в повсякденну діяльність соціального працівника.

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що проєктування соціально-підприємницьких інновацій є необхідною умовою переходу від пасивної моделі підтримки вразливих груп до активної, заснованої на розвитку їхнього потенціалу та самозарадності. Цей перехід вимагає від фахівців соціальної роботи нових компетенцій – у сфері бізнес-планування, фандрайзингу, оцінки соціального впливу, а також здатності до рефлексії та самоорганізації. Інноваційний потенціал соціального працівника та соціального підприємця може бути цілеспрямовано розвинутий за допомогою проєктувальних технологій, зокрема організаційно-діяльнісних ігор, тренінгів та конкурсів проєктів. Теоретичний аналіз свідчить, що найбільшого приросту інноваційності

досягають фахівці з початковим середнім рівнем, тоді як фахівці з низьким рівнем потребують більш тривалого супроводу та індивідуального підходу.

Розроблена програма «Проектування соціально-підприємницьких інновацій» є ефективним теоретичним та практичним інструментом підготовки кадрів для роботи з вразливими групами. Вона сприяє підвищенню рівня інноваційності, формуванню позитивного ставлення до підприємницьких механізмів та створенню умов для реального запуску соціальних підприємств. Важливою умовою успіху є залучення до навчання не лише окремих фахівців, але й цілих команд соціальних установ, що дозволяє створювати синергетичний ефект та забезпечувати наступність у впровадженні інновацій. Крім того, програма має бути адаптована до специфіки різних регіонів України, враховуючи місцеві особливості, ресурси та потреби вразливих груп. Важливим є також створення системи постійно діючого навчання та супервізії для соціальних підприємців, що дозволить підтримувати їхню інноваційну активність на високому рівні.

Отже, проектування соціально-підприємницьких інновацій у системі соціальної роботи постає як складний багаторівневий процес, спрямований на створення стійких механізмів підтримки вразливих груп населення [58]. На відміну від традиційних моделей соціальної допомоги, орієнтованих переважно на реагування на вже існуючі проблеми, соціально-інноваційне проектування забезпечує перехід до проактивних стратегій соціальної підтримки, що ґрунтуються на розвитку потенціалу особистості, громад та соціального середовища. Важливою особливістю такого підходу є поєднання соціальної місії, інноваційного мислення та підприємницьких механізмів, які забезпечують не лише соціальний ефект, а й довготривалу стійкість соціальних ініціатив.

Теоретичний аналіз засвідчив, що ефективність проектування соціально-підприємницьких інновацій значною мірою залежить від рівня інноваційного потенціалу фахівця соціальної сфери, його здатності до рефлексії, суб'єкт-суб'єктної взаємодії та використання сучасних проектувальних технологій. Організаційно-діяльнісні ігри, соціально-психологічні тренінги, конкурсні програми та комплексні моделі підготовки соціальних підприємців створюють умови для розвитку креативності, командної взаємодії, готовності до змін і впровадження інноваційних рішень у практику соціальної

роботи. Особливого значення набуває постійне залучення бенефіціарів до процесу проєктування, що забезпечує відповідність створюваних моделей реальним потребам вразливих груп населення та сприяє розвитку партнерських відносин у громаді.

Проєктування соціально-підприємницьких інновацій доцільно розглядати як стратегічний напрям модернізації сучасної соціальної роботи та розвитку соціальних інновацій у підтримці населення. Реалізація комплексних програм підготовки соціальних підприємців, розвиток інноваційної культури у соціальній сфері та впровадження рефлексивно-адаптивних моделей діяльності створюють підґрунтя для формування ефективних, економічно стійких та соціально значущих механізмів підтримки вразливих груп. У сучасних умовах суспільних трансформацій саме соціальне підприємництво набуває ролі одного з ключових інструментів посилення соціальної згуртованості, розвитку громад та забезпечення довготривалих позитивних змін у системі соціальної роботи.

### Література

1. Безпалько Н. П. Соціальне підприємництво: концепція, сутність і значення. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. 2021. Вип. 60. С. 43–52.
2. Белов Д., Белова М. Соціальне підприємництво: поняття та ознаки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 75, ч. 1. С. 159–163.
3. Біла І., Шевченко О. Соціальне підприємництво – сучасний тренд економічного розвитку. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*. 2021. Т. 6, № 1. С. 33–49.
4. Біла І., Шевченко О. Соціальне підприємництво: інтеграція соціальних та економічних цілей. *Соціальна економіка*. 2021. Т. 6, № 2. С. 33–49.
5. Болотна О. В. Соціальні інновації як інструмент підвищення якості соціальних послуг. *Economy and Society*. 2022. Вип. 41. С. 12–19.
6. Бочарнікова А. В. *Посібник соціального підприємця*. Київ, 2021. 180 с.
7. Бражко О., Надежденко А. Правові аспекти розвитку соціального підприємництва. *Право та суспільство*. 2023. № 5 (4). С. 101–118.
8. Бражко О., Надежденко А. Соціально-правові проблеми розвитку соціального підприємництва в Україні. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 2. С. 101–118.

9. Величко К. М. Інноваційні технології соціального менеджменту. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Психологія.* 2023. № 2. С. 45–52.
10. Гура В., Нечипоренко К. Соціальне підприємництво: сучасні тенденції та моделі резильєнтності. *Інклюзивна економіка.* 2024. URL: [https://journals.kpdi.in.ua/index.php/inclusive\\_economics/article/view/321](https://journals.kpdi.in.ua/index.php/inclusive_economics/article/view/321)
11. Гура В., Нечипоренко Т. Інноваційні моделі соціального підприємництва: адаптація суспільних практик. *Економіка та соціальні трансформації.* 2024. Т. 8, № 1. С. 11–28.
12. Гурочкіна В., Браунагель А. Соціальні підприємства в умовах війни vs ринок праці та демографічна ситуація України. *Economic Development.* 2024. № 2. С. 45–58.
13. Дюк А. А. Соціальне підприємництво як інноваційна форма бізнесу. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Економічні науки.* 2019. Вип. 2. С. 34–41.
14. Карамушка Л. М., Креденцер О. В., Філь О. А. Психологічні особливості підприємницької діяльності. *Актуальні проблеми психології.* Т. 1 : Соціальна психологія. Організаційна психологія. Економічна психологія. Київ : Міленіум, 2005. Ч. 14. С. 10–16.
15. Каширнікова І. О., Спірідонова К. О., Кірнос О. В. Соціальне підприємництво у сучасній Україні. *Простір: економіка та управління.* 2024. № 2. С. 27–35.
16. Кондур В. А. Поняття вразливі групи населення у міжнародному та національному законодавстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО.* 2024. Вип. 76, ч. 2. С. 198–204.
17. Крюкова І. О. Соціальні інновації як стратегічний напрям розвитку соціальної сфери. *Інноваційна економіка.* 2020. № 3. С. 86–93.
18. Малярський О. Д. Соціальне підприємництво: сучасний стан та перспективи розвитку. *Вісник Тернопільського національного технічного університету.* 2024. № 2. С. 112–118.
19. Міщенко С., Міщенко В. Соціальне підприємництво як інноваційна модель у сфері зайнятості населення України. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки.* 2024. Вип. 1. С. 25–42.
20. Набатова О. О. Соціальні інновації: поняття, види, суб'єкти. *Економіка та право.* 2011. № 2. С. 47–52.
21. Петрович Ж. В. Соціальна робота із вразливими сім'ями та дітьми : практичний посібник. Київ : КУБГ, 2017. 200 с.

22. Петруненко Я. В., Злобін Д. Л. Соціальне підприємництво як інструмент економічної реінтеграції ветеранів: український та міжнародний досвід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2025. Вип. 88, ч. 4. С. 198–206.
23. Рамський А. Соціальне підприємництво в Україні: аналіз нормативно-правової бази та перспективи розвитку. *Economy and Society*. 2023. № 7. С. 18–27.
24. Ратинський В. Соціальне підприємництво в рамках концепції сталого розвитку. *Вісник Тернопільського національного технічного університету*. 2022. № 3. С. 88–95.
25. Росул О. М. Соціальне підприємництво як нова категорія сучасної юриспруденції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2022. Вип. 70. С. 112–117.
26. Савельчук І. Б. Підготовка соціальних працівників в інноваційному освітньому середовищі університету : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. 376 с.
27. Савельчук І. Б., Котикова О. М. Інновації як чинник якісних змін у соціальній роботі та соціальній освіті. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2022. Вип. 2 (9). С. 289–298.
28. Сахарук Ю. Соціальна робота з вразливими групами населення в умовах воєнного стану. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2024. № 1. С. 45–53.
29. Свинчук А. А., Корнецький А. О., Гончарова М. А., Назарук В. Я., Гусак Н. Є., Туманова А. А. *Соціальне підприємництво: від ідеї до суспільних змін : посібник*. Київ : ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2017. 188 с.
30. Смаль В., Кокоть В. Що слід знати про соціальне підприємництво : посібник. Київ, 2017. 120 с.
31. Стожок Л. Г. Соціальна вразливість та її особливості в умовах трансформації українського суспільства. *Економіка та держава*. 2021. № 5. С. 34–39.
32. Стукан А. О. Зарубіжний досвід розвитку соціального підприємництва та можливості його імплементації в Україні : кваліфікаційна (магістерська) робота. Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2024. 120 с.
33. Хлівнюк Т. П. Соціальна робота з різними категоріями населення: теоретико-методологічний аспект. *Науковий вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Серія: Психологія*. 2023. № 1. С. 67–73.
34. Швед В. В. Про деякі особливості соціального підприємництва. *Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*. 2025. Т. 10, № 1. С. 37–42.

35. Швед В. Теоретико-методологічні основи соціального підприємництва в Україні. *Науковий вісник економічних досліджень*. 2025. Т. 19, № 3. С. 77–94.
36. Шептицька Л., Кот Л. Соціальне підприємництво в Україні: теоретико-практичний вимір. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. Т. 12, № 2. С. 45–62.
37. Шептицька Л., Кот Л. Соціальне підприємництво як інструмент розвитку громад. *Вісник соціальної роботи*. 2021.
38. Barinaga E. Social entrepreneurship and cross-sector collaboration. *Journal of Business Ethics*. 2007. Vol. 74, No. 1. P. 17–33.
39. Barinaga E. *Social Innovation and Social Entrepreneurship in Europe*. Brussels : European Research Network on Social Innovation, 2007.
40. Bornstein D. *How to Change the World: Social Entrepreneurs and the Power of New Ideas*. Oxford : Oxford University Press, 2007. 320 p.
41. Dees J. G. *The Meaning of Social Entrepreneurship*. Stanford : Stanford University, 2001. 25 p.
42. Defourny J., Nyssens M. Fundamentals for an International Typology of Social Enterprise Models. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*. 2017. Vol. 28, No. 6. P. 2469–2497.
43. Dentchev N. A., Roncancio J., Outsios G., Alba C., Diaz González A., Leyen B., Kopeva D., Vassiliou E., Algül F., Kereziev I., Salas Vargas J., Eiselein P., Brun R., Huohvanainen S., Tsolakidou S. *Social Entrepreneurship and Vulnerable Social Groups*. Athens : National and Kapodistrian University of Athens, 2023. 280 p.
44. Dentchev N. A. et al. *Social Entrepreneurship and Vulnerable Social Groups*. Brussels, 2022.
45. Guo C. Social entrepreneurship and non-profit collaboration: Toward a hybrid social sector. *Nonprofit Management & Leadership*. 2017. Vol. 27, No. 1. P. 55–71.
46. Guo C. Social Entrepreneurship and Social Work. *Journal of Policy Practice*. 2017. Vol. 16, No. 1. P. 61–77.
47. Mair J., Martí I. Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight. *Journal of World Business*. 2006. Vol. 41, No. 1. P. 36–44.
48. Mongelli L., Rullani F. *Social Business Hybrids and Economic Inclusion: The Empowerment of Marginalized People*. London : Routledge, 2025. 220 p.
49. Mulgan G. *Social Innovation: What It Is, Why It Matters and How It Can Be Accelerated*. London : The Young Foundation, 2006. 50 p.

50. Nicholls A. (Ed.). *Social Entrepreneurship: New Models of Sustainable Social Change*. Oxford : Oxford University Press, 2006. 416 p.
51. Pavel R. Social entrepreneurship and vulnerable groups. *Journal of Community Positive Practices*. 2011. Vol. 11, No. 2. P. 59–75.
52. Phills J. A., Deiglmeier K., Miller D. T. Rediscovering Social Innovation. *Stanford Social Innovation Review*. 2008. Vol. 6, No. 4. P. 34–43.
53. Portales L. *Social Innovation and Social Entrepreneurship*. Cham : Palgrave Macmillan, 2019. 210 p.

# ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ

О. П. Лящ

## Поняття соціального консультування та його основні цілі

У сучасних умовах суспільних трансформацій, економічної нестабільності, військових викликів та зростання психоемоційного навантаження особливої актуальності набуває проблема надання професійної соціальної допомоги населенню. Однією з найважливіших форм такої допомоги є соціальне консультування, яке виступає не лише методом підтримки особистості, але й інструментом соціальної адаптації, стабілізації емоційного стану та відновлення здатності людини до повноцінного функціонування у суспільстві.

У науковому дискурсі поняття «соціальне консультування» розглядається як складний багаторівневий процес професійної взаємодії між соціальним працівником і клієнтом, спрямований на виявлення, аналіз та подолання життєвих труднощів шляхом мобілізації внутрішніх ресурсів особистості та використання можливостей соціального середовища. Соціальне консультування поєднує елементи психологічної підтримки, інформаційного супроводу, педагогічного впливу та кризового втручання [17].

Українські дослідники соціальної роботи Іван Зверева, Алла Капська та Валентина Поліщук наголошують, що соціальне консультування є процесом професійної допомоги людині у відновленні її соціального функціонування, розвитку адаптивних можливостей та формуванні навичок конструктивного вирішення життєвих проблем. Водночас у зарубіжній психології значний вплив на розвиток концепції консультування здійснив гуманістичний підхід Carl Rogers. Учений розглядав консультативну взаємодію як особливий тип міжособистісних стосунків, у межах яких створюються умови для саморозвитку особистості. Основними умовами ефективної допомоги Роджерс вважав емпатію, автентичність та безумовне позитивне прийняття клієнта [49].

Соціальне консультування сьогодні виконує низку важливих соціальних функцій. Передусім воно спрямоване на зниження рівня соціальної напруги, попередження дезадаптації та сприяння психологічному благополуччю особистості. Консультативна допомога допомагає клієнту усвідомити власні труднощі,

сформувати нові способи реагування та активізувати особистісний потенціал.

Основними цілями соціального консультування є [23]:

- підтримка особистості у кризових ситуаціях;
- сприяння розвитку здатності до самостійного вирішення проблем;

- формування навичок емоційної саморегуляції;
- активізація внутрішніх та зовнішніх ресурсів клієнта;
- підвищення рівня соціальної адаптації;
- профілактика девіантної та дезадаптивної поведінки;
- зміцнення психологічної стійкості особистості.

У практичному вимірі соціальне консультування є особливо важливим у роботі з:

- внутрішньо переміщеними особами;
- сім'ями військовослужбовців;
- людьми, які пережили втрату;
- особами з інвалідністю;
- дітьми та підлітками;
- людьми у кризових станах;
- жертвами домашнього насильства.

Особливість сучасного соціального консультування полягає у його міждисциплінарному характері. Соціальний працівник повинен поєднувати знання із психології, педагогіки, соціології, права, кризової інтервенції та медіації. Саме інтеграція різних професійних підходів забезпечує ефективність допомоги клієнту.

Крім того, сучасні концепції консультування дедалі більше орієнтуються на ресурсний підхід. Якщо традиційні моделі акцентували увагу переважно на проблемах та дефіцитах особистості, то сучасні підходи фокусуються на сильних сторонах клієнта, його потенціалі та можливостях розвитку. У межах цього підходу консультант виступає не як «експерт, який знає відповіді», а як партнер, який допомагає людині знайти власні ресурси для змін.

Важливо зазначити, що ефективність соціального консультування значною мірою залежить від рівня професійної компетентності спеціаліста. Соціальний працівник має володіти навичками активного слухання, кризового реагування, ведення професійної комунікації, мотиваційного інтерв'ювання та емоційної підтримки. Не менш важливими є професійна етика,

дотримання конфіденційності та вміння встановлювати довірливі стосунки з клієнтом [14].

Таким чином, соціальне консультування є складним професійним процесом, спрямованим на підтримку особистості, відновлення її соціального функціонування та формування здатності до подолання життєвих труднощів. У сучасному суспільстві воно виступає важливим механізмом соціально-психологічної підтримки населення та одним із ключових напрямів професійної діяльності соціального працівника.

### **Відмінності між соціальним консультуванням, психотерапією та соціальним супроводом**

У сучасній практиці соціальної роботи поняття соціального консультування, психотерапії та соціального супроводу нерідко взаємопов'язані, однак кожен із цих видів професійної допомоги має власну специфіку, методологічні засади, цілі та межі застосування. Розуміння відмінностей між ними є необхідною умовою професійної компетентності соціального працівника, оскільки дозволяє правильно визначити формат допомоги клієнту та уникати порушення меж професійної ролі.

Соціальне консультування є процесом короткотривалої або середньотривалої професійної взаємодії, спрямованої на допомогу клієнту у вирішенні конкретної життєвої проблеми. Його основною метою є підтримка особистості у складних обставинах, активізація ресурсів клієнта, пошук шляхів подолання труднощів та розвиток навичок самостійного прийняття рішень [28].

На відміну від психотерапії, соціальне консультування переважно не передбачає глибокого опрацювання несвідомих конфліктів або тривалої реконструкції особистості. Його фокус зосереджується на актуальній проблемі та адаптації людини до соціального середовища.

Психотерапія, відповідно до концепцій Sigmund Freud, Aaron Beck та Viktor Frankl, спрямована на глибші внутрішньоособистісні зміни. Вона передбачає систематичну роботу з психологічними травмами, деструктивними переконаннями, внутрішніми конфліктами та особистісними кризами.

Якщо соціальне консультування орієнтується переважно на підтримку та пошук рішень, то психотерапія працює із трансформацією внутрішнього світу людини. Психотерапевтичний процес часто є довготривалим та вимагає спеціалізованої професійної підготовки.

Значний вплив на розвиток психотерапії здійснили представники різних напрямів [37]:

- психоаналізу;
- когнітивно-поведінкової терапії;
- гуманістичної психології;
- екзистенційної терапії;
- системної сімейної терапії.

Особливу роль у сучасній практиці відіграє когнітивно-поведінкова концепція Aaron Beck, відповідно до якої психологічні труднощі людини значною мірою пов'язані з дисфункціональними переконаннями та автоматичними негативними думками.

Соціальний супровід, своєю чергою, має іншу специфіку. Він передбачає комплексну, тривалу та систематичну допомогу клієнту, спрямовану на забезпечення його базових потреб, координацію соціальних послуг та контроль реалізації індивідуального плану підтримки.

Українські науковці Алла Капська та Іван Зверева підкреслюють, що соціальний супровід особливо важливий у роботі з сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітьми групи ризику, людьми з інвалідністю та особами, які потребують довготривалої підтримки [6; 7].

Соціальний супровід включає:

- оцінювання потреб клієнта;
- складання плану допомоги;
- координацію міжвідомчої взаємодії;
- моніторинг ситуації;
- оцінку результатів допомоги.

У практичній діяльності соціального працівника всі три види допомоги можуть частково поєднуватися. Наприклад, у роботі з жінкою, яка пережила домашнє насильство, консультант може:

- проводити кризове консультування;
- здійснювати соціальний супровід;
- скеровувати клієнтку до психотерапевта для глибшого опрацювання травматичного досвіду.

Водночас важливо чітко розмежовувати професійні функції. Соціальний працівник не повинен виходити за межі власної компетентності та брати на себе психотерапевтичну роль без відповідної підготовки.

Таким чином, соціальне консультування, психотерапія та соціальний супровід є взаємодоповнювальними, але різними

формами професійної допомоги. Їхнє правильне поєднання забезпечує комплексний підхід до підтримки особистості та сприяє ефективному вирішенню соціальних і психологічних проблем клієнта.

### **Етапи процесу соціального консультування**

Процес соціального консультування є складною структурованою системою професійної взаємодії між соціальним працівником та клієнтом, яка спрямована на виявлення проблеми, оцінку потреб особистості, пошук ресурсів та реалізацію ефективних шляхів допомоги. У науковій літературі консультування розглядається як поетапний процес, де кожен етап має власні завдання, методи та професійні особливості [17].

На думку Gerard Egan, консультативна взаємодія повинна бути логічною, послідовною та орієнтованою на активну участь клієнта у процесі змін [2]. Учений запропонував модель «допомогаючої взаємодії», у межах якої клієнт поступово переходить від усвідомлення проблеми до пошуку шляхів її вирішення.

Першим етапом соціального консультування є встановлення контакту з клієнтом. Саме на цьому етапі формується первинне враження про консультанта, визначається рівень довіри та психологічної безпеки. Консультант має створити атмосферу прийняття, підтримки та емоційного комфорту. Особливого значення набувають невербальні засоби комунікації: доброзичливий погляд, відкрита поза, спокійний тон голосу, уважність до переживань клієнта [26].

Відповідно до гуманістичної концепції Carl Rogers, ефективність допомоги значною мірою залежить від здатності консультанта демонструвати емпатію, автентичність та безумовне позитивне прийняття клієнта [4]. Саме ці характеристики сприяють формуванню довірливого контакту та зниженню психологічного опору.

Другим етапом є визначення проблеми клієнта. На цьому етапі консультант допомагає людині усвідомити сутність труднощів, конкретизувати переживання та сформулювати основний запит. Досить часто клієнт звертається із загальним відчуттям тривоги, безпорадності або емоційного виснаження, не маючи чіткого розуміння причин власного стану. Завдання соціального працівника полягає у тому, щоб допомогти структурувати проблему та виокремити її основні компоненти.

Для цього використовуються:

відкриті запитання;

- техніки активного слухання;
- уточнення;
- перефразування;
- резюмування [5].

Третім етапом є оцінка потреб та ресурсів клієнта. Соціальний працівник аналізує:

- емоційний стан людини;
- особливості її соціального оточення;
- рівень підтримки;
- матеріальні умови;
- ризики та захисні фактори;
- наявні внутрішні ресурси [19].

Важливе значення у цьому контексті має екологічна теорія Urie Bronfenbrenner, відповідно до якої розвиток особистості визначається системою взаємодії між людиною та її соціальним середовищем [34]. Саме тому консультант повинен враховувати не лише індивідуальні особливості клієнта, але й вплив сім'ї, громади, професійного середовища та суспільства загалом.

Наступним етапом є формування цілей консультування. Цілі повинні бути:

- конкретними;
- реалістичними;
- досяжними;
- зрозумілими клієнту [8].

На цьому етапі особливо важливо уникати нав'язування консультантом власного бачення проблеми. Клієнт має залишатися активним учасником процесу допомоги та брати відповідальність за прийняття рішень.

П'ятий етап передбачає розробку індивідуального плану допомоги. План включає:

- основні завдання;
- методи роботи;
- терміни виконання;
- критерії оцінювання результатів;
- відповідальних осіб [23].

У сучасній практиці соціальної роботи широко використовується технологія кейс-менеджменту, яка дозволяє координувати різні види допомоги та забезпечувати комплексний супровід клієнта.

Наступним етапом є реалізація консультативної роботи. На цьому етапі використовуються різноманітні методи:

- психоосвіта;
- кризове консультування;
- мотиваційне інтерв'ювання;
- арт-терапевтичні техніки;
- соціально-педагогічні методи;
- ресурсний підхід [10].

Завершальним етапом є оцінювання результатів консультування. Аналізується:

- рівень досягнення поставлених цілей;
- зміни у поведінці клієнта;
- емоційний стан;
- здатність людини самотійно долати труднощі [25].

Отже, процес соціального консультування є динамічною системою професійної взаємодії, ефективність якої залежить від послідовності етапів, професійної компетентності консультанта та активної участі самого клієнта у процесі змін.

### **Принципи ефективного консультування соціального працівника**

Професійна діяльність соціального працівника у сфері консультування базується на системі етичних, гуманістичних та професійних принципів, які визначають характер взаємодії з клієнтом та забезпечують ефективність допомоги. Дотримання цих принципів є необхідною умовою формування довірливих стосунків, психологічної безпеки клієнта та професійної відповідальності консультанта [12].

Одним із базових принципів соціального консультування є принцип конфіденційності. Його сутність полягає у збереженні інформації, отриманої від клієнта, та недопущенні її розголошення без згоди особи. Конфіденційність сприяє формуванню довіри та відкритості у консультативній взаємодії.

Українські дослідники Іван Зверева та Алла Капська наголошують, що дотримання конфіденційності є одним із ключових професійних стандартів соціальної роботи [6; 8].

Не менш важливим є принцип добровільності. Клієнт має право самотійно приймати рішення щодо участі у процесі консультування, визначати межі відкритості та обирати способи взаємодії із консультантом. Будь-який психологічний тиск або

примус можуть викликати опір та знижувати ефективність допомоги.

Принцип емпатії передбачає здатність консультанта розуміти емоційний стан клієнта, співпереживати йому та демонструвати це розуміння у процесі взаємодії [28]. У гуманістичній концепції Carl Rogers емпатія розглядається як одна з основних умов особистісних змін клієнта [17].

Консультант повинен не лише слухати, а й допомагати людині відчутти, що її переживання є важливими та прийнятими. Саме емпатійне ставлення сприяє зниженню тривожності, внутрішньої напруги та психологічного захисту клієнта.

Принцип безоцінного ставлення полягає у відмові від критики, засудження чи нав'язування власних цінностей клієнту. Соціальний працівник має поважати право людини на власні переконання, життєвий досвід та індивідуальні способи реагування.

У сучасній практиці консультування важливого значення набуває принцип орієнтації на ресурси клієнта. Ресурсний підхід акцентує увагу не лише на труднощах особистості, але й на її сильних сторонах, потенціалі та можливостях розвитку. Завдання консультанта полягає у тому, щоб допомогти людині усвідомити власні ресурси та навчитися використовувати їх для подолання кризових ситуацій.

Важливим принципом є також професійна компетентність. Соціальний працівник повинен:

- володіти сучасними методами консультування;
- постійно підвищувати кваліфікацію;
- дотримуватися етичних стандартів;
- усвідомлювати межі власної компетенції [20].

На думку Gerard Egan, консультант має бути не лише технічно підготовленим фахівцем, але й особистістю, здатною до професійної рефлексії, самоконтролю та емоційної зрілості [37].

Таким чином, принципи ефективного консультування визначають гуманістичний характер професійної допомоги та забезпечують створення безпечного простору для особистісних змін клієнта.

### **Методи встановлення контакту з клієнтом**

Встановлення контакту з клієнтом є одним із найважливіших етапів соціального консультування, оскільки саме перша взаємодія визначає рівень довіри, психологічної відкритості та готовності

людини до подальшої співпраці. У професійній літературі консультативний контакт розглядається як основа терапевтичного альянсу між консультантом і клієнтом.

Відповідно до концепції Edward Bordin, терапевтичний альянс включає:

- емоційний зв'язок між клієнтом і консультантом;
- узгодження цілей взаємодії;
- спільне розуміння завдань консультативного процесу [35].

Одним із ключових методів встановлення контакту є створення атмосфери психологічної безпеки. Людина повинна відчувати, що її не оцінюють, не критикують та не засуджують. Особливо важливим це є у роботі з клієнтами, які пережили травматичний досвід, домашнє насильство або тривалі кризові стани.

Суттєву роль у встановленні контакту відіграє невербальна комунікація. До її основних компонентів належать:

- зоровий контакт;
- міміка;
- жести;
- інтонація;
- поза консультанта [24].

Дослідження показують, що клієнти часто більше реагують на невербальні сигнали, ніж на зміст слів консультанта. Надмірна формальність, відсутність емоційного відгуку або поспішність можуть знижувати рівень довіри та викликати психологічний опір.

У гуманістичному підході Carl Rogers особлива увага приділяється автентичності консультанта – здатності бути щирим та емоційно присутнім у взаємодії з клієнтом [49].

Важливим методом встановлення контакту є активне слухання. Воно передбачає:

- уважність до переживань клієнта;
- уточнення;
- перефразування;
- емоційне віддзеркалення;
- підтримувальні реакції.

Практичний досвід свідчить, що клієнт значно легше відкривається у ситуації, коли відчуває зацікавленість та щире прийняття з боку консультанта.

У роботі з дітьми та підлітками ефективними методами встановлення контакту є:

- ігрова взаємодія;

- арт-терапевтичні техніки;
- метафоричні асоціації;
- використання творчих завдань.
- Для кризових клієнтів важливими є:
- стабілізація емоційного стану;
- спокійний тон комунікації;
- нормалізація переживань;
- підтримка відчуття контролю над ситуацією [28].

Отже, встановлення контакту є складним професійним процесом, який вимагає від соціального працівника високого рівня емпатії, комунікативної компетентності та психологічної чутливості. Саме якість первинної взаємодії значною мірою визначає ефективність подальшого консультативного процесу.

### **Техніки активного слухання та їх роль у консультуванні**

Однією з базових професійних компетентностей соціального працівника є вміння активно слухати клієнта. Активне слухання виступає не лише технікою комунікації, а й важливим інструментом формування довіри, емоційної підтримки та поглиблення консультативного контакту. У сучасній теорії соціального консультування активне слухання розглядається як спосіб створення безпечного простору, у якому клієнт може відкрито висловлювати свої переживання, думки та емоції [17].

Концепція активного слухання була ґрунтовно розроблена Carl Rogers та Thomas Gordon. Вони вважали, що ефективне слухання допомагає людині краще усвідомити власний досвід, знижує рівень внутрішньої напруги та сприяє розвитку саморефлексії [49].

На думку Роджерса, справжнє слухання передбачає не лише сприйняття інформації, але й глибоке розуміння емоційного стану співрозмовника. Саме тому активне слухання є основою емпатійної взаємодії між консультантом і клієнтом [48].

Основні техніки активного слухання представлені в таблиці 1.

Особливого значення у консультативному процесі набуває техніка відображення емоцій. Соціальний працівник допомагає клієнту усвідомити власні переживання шляхом їх вербалізації. Наприклад: «Я бачу, що ця ситуація викликає у Вас сильне розчарування». Подібні висловлювання сприяють емоційному розвантаженню та формують у клієнта відчуття прийняття [10].

Українські дослідники Іван Зверева та Алла Капська наголошують, що активне слухання є основою ефективною

комунікації у соціальній роботі, особливо у процесі кризового консультування та роботи з травмованими особами [6].

Таблиця 1

### Основні техніки слухання

Техніка	Характеристика	Практичне значення
Перефразування	Передача змісту висловлювання клієнта іншими словами	Допомагає уточнити думки клієнта
Відображення емоцій	Вербалізація почуттів клієнта	Сприяє емоційному усвідомленню
Уточнення	Постановка додаткових запитань	Допомагає конкретизувати проблему
Резюмування	Підсумування сказаного	Структурує бесіду
Невербальна підтримка	Кивки, зоровий контакт, відкрита поза	Формує довіру

Практичний досвід свідчить, що недостатній рівень слухання з боку консультанта може викликати:

- недовіру;
- емоційне закриття клієнта;
- посилення психологічного опору;
- формальність взаємодії.
- Особливо важливим активне слухання є у роботі з:
  - людьми у кризових станах;
  - підлітками;
  - жертвами насильства;
  - клієнтами з високим рівнем тривожності;
  - внутрішньо переміщеними особами [28].

Таким чином, активне слухання є не лише технікою комунікації, а й професійним інструментом психологічної підтримки, що сприяє формуванню довіри, розвитку саморефлексії клієнта та підвищенню ефективності соціального консультування.

## Уточнення та перефразування як інструменти комунікації

У сучасній практиці соціального консультування уточнення та перефразування розглядаються як важливі інструменти професійної комунікації, які забезпечують точність взаєморозуміння між консультантом і клієнтом. Їх використання дозволяє не лише глибше зрозуміти проблему клієнта, але й допомагає самій людині усвідомити власні переживання, думки та внутрішні суперечності [35].

Перефразування полягає у передачі змісту висловлювання клієнта іншими словами зі збереженням основного сенсу повідомлення. Така техніка демонструє уважність консультанта та допомагає уникнути неправильного трактування інформації.

Наприклад:

Клієнт: «Я постійно відчуваю, що нічого не встигаю і всіх підводжу».

Перефразування консультанта: «Ви переживаєте через те, що не можете впоратися з усіма обов'язками та боїтеся розчарувати інших».

На думку Carl Rogers, перефразування сприяє розвитку усвідомлення власних переживань та допомагає клієнту побачити ситуацію більш структуровано [49].

Уточнення використовується у випадках, коли інформація є недостатньо конкретною або містить суперечності. Завдання консультанта полягає не у допиті клієнта, а у делікатному проясненні важливих аспектів ситуації.

Приклади уточнювальних запитань:

«Що саме Ви маєте на увазі?»

«Коли це почало відбуватися?»

«Що Ви відчували у той момент?»

Thomas Gordon зазначав, що уточнення допомагає уникнути комунікативних бар'єрів та формує більш точне розуміння внутрішнього світу клієнта [40].

Практичне значення уточнення та перефразування полягає у тому, що вони:

- знижують ризик неправильного тлумачення інформації;
- допомагають клієнту структурувати думки;
- стимулюють саморефлексію;
- поглиблюють консультативний контакт;
- сприяють емоційному усвідомленню.

У роботі з кризовими клієнтами ці техніки допомагають стабілізувати емоційний стан людини, оскільки клієнт отримує досвід уважного та приймаючого ставлення до власних переживань. Водночас надмірне використання уточнень може викликати втому або відчуття психологічного тиску. Саме тому консультант повинен дотримуватися балансу між активністю та делікатністю комунікації.

Отже, уточнення та перефразування є важливими складовими професійної взаємодії у соціальному консультуванні, які забезпечують глибше розуміння клієнта та підвищують ефективність консультативного процесу.

### **Види запитань у консультуванні (відкриті, закриті, прояснювальні)**

Професійне консультування неможливе без правильної побудови діалогу між консультантом і клієнтом. Одним із головних інструментів такої взаємодії є запитання, оскільки саме вони допомагають структурувати бесіду, уточнювати інформацію, активізувати рефлексію клієнта та стимулювати його до пошуку рішень [33]. У консультативній практиці використовуються різні види запитань, кожен з яких має власне функціональне значення.

#### ***Відкриті запитання***

Відкриті запитання спонукають клієнта до розгорнутих відповідей та самостійного аналізу ситуації.

Приклади:

«Що для Вас є найскладнішим у цій ситуації?»

«Як Ви зазвичай реагуєте на подібні труднощі?»

Відкриті запитання сприяють:

розвитку саморефлексії;

емоційному вираженню;

формуванню довірливої атмосфери.

Carl Rogers підкреслював, що саме відкриті запитання дозволяють клієнту залишатися активним учасником консультативного процесу [57].

#### ***Закриті запитання***

Закриті запитання передбачають коротку відповідь («так», «ні», конкретний факт).

Наприклад:

«Чи зверталися Ви раніше по допомогу?»

«Ви проживаєте самі?»

Такі запитання використовуються:

- для уточнення інформації;
- збору фактів;
- структурування бесіди.

Однак надмірна кількість закритих запитань може створювати атмосферу формального опитування та посилювати психологічний опір клієнта.

### **Прояснювальні запитання**

Прояснювальні запитання допомагають конкретизувати зміст висловлювань клієнта.

Наприклад:

«Що саме Ви відчували у той момент?»

«Що Ви вкладаєте у поняття “втома”?»

Вони дозволяють уникати непорозумінь та глибше зрозуміти внутрішній стан людини.

У когнітивно-поведінковому підході Aaron Beck широко використовуються сократівські запитання, які допомагають клієнту аналізувати власні переконання та автоматичні думки [32].

Практична ефективність різних видів запитань представлена у таблиці.

Таблиця 2

### **Ефективність різних видів запитань у консультуванні**

<b>Вид запитання</b>	<b>Мета використання</b>	<b>Особливості</b>
Відкриті	Стимулювання розмови	Формують довіру
Закриті	Уточнення фактів	Дає коротку інформацію
Прояснювальні	Конкретизація переживань	Поглиблюють розуміння
Мотиваційні	Активізація змін	Підсилюють готовність до дій

Таким чином, професійне використання запитань є важливою складовою консультативної компетентності соціального працівника та сприяє підвищенню ефективності допомоги клієнту.

### **Робота з опором клієнта: причини та методи подолання**

У процесі соціального консультування консультант нерідко стикається з явищем психологічного опору клієнта. Опір проявляється у небажанні людини відкрито говорити про

проблему, уникненні відповідальності, недовірі, агресивності або запереченні необхідності змін.

У психоаналітичній концепції Sigmund Freud опір розглядався як захисний механізм психіки, спрямований на уникнення болісних переживань.

Сучасні дослідники вважають, що причинами опору можуть бути:

- страх змін;
- травматичний досвід;
- низький рівень довіри;
- попередній негативний досвід допомоги;
- страх осуду;
- внутрішня невпевненість [51].

У роботі соціального працівника особливо важливо розуміти, що опір не є «поганою поведінкою» клієнта. Найчастіше це прояв психологічного захисту та спроба зберегти внутрішню стабільність.

William R. Miller та Stephen Rollnick у межах мотиваційного інтерв'ювання наголошували, що прямий тиск на клієнта лише посилює опір [44].

До основних методів подолання опору належать:

- емпатійне слухання;
- підтримка автономії клієнта;
- уникнення конфронтації;
- нормалізація переживань;
- мотиваційні техніки;
- акцентування сильних сторін особистості.

Особливо важливим є формування атмосфери психологічної безпеки, у якій людина не боїться бути засудженою або нерозумілою.

Практика показує, що зниженню опору сприяють:

- спокійний стиль комунікації;
- повага до темпу клієнта;
- відсутність тиску;
- підтримка вибору людини.

Таким чином, робота з опором є важливою складовою професійної діяльності соціального працівника та потребує високого рівня емпатії, психологічної чутливості та комунікативної компетентності.

## **Метод мотиваційного інтерв'ювання у роботі соціального працівника**

Мотиваційне інтерв'ювання є одним із найбільш ефективних сучасних методів роботи з клієнтами, які мають низьку готовність до змін або демонструють амбівалентне ставлення до вирішення власних проблем [29].

Метод був розроблений William R. Miller та Stephen Rollnick як спосіб ненасильницького стимулювання внутрішньої мотивації людини [44]. Основна ідея мотиваційного інтерв'ювання полягає у тому, що стійкі зміни можливі лише тоді, коли людина сама усвідомлює їхню необхідність.

Базовими принципами мотиваційного інтерв'ювання є:

- вираження емпатії;
- підтримка автономії клієнта;
- розвиток внутрішнього дисонансу;
- уникнення конфронтації.

У процесі мотиваційного інтерв'ювання соціальний працівник допомагає клієнту:

усвідомити суперечність між актуальною поведінкою та життєвими цілями;

- визначити переваги змін;
- сформувати готовність до дії.
- Основними техніками методу є:
- відкриті запитання;
- підтримувальні висловлювання;
- резюмування;
- рефлексивне слухання.

Метод мотиваційного інтерв'ювання особливо ефективний у роботі з:

- залежностями;
- підлітками;
- кризовими сім'ями;
- особами з низькою мотивацією;
- людьми, які переживають професійне або емоційне вигорання [44].

Таким чином, мотиваційне інтерв'ювання є гуманістичним та ресурсно орієнтованим методом соціального консультування, який сприяє формуванню внутрішньої готовності клієнта до позитивних змін та підвищує ефективність професійної допомоги.

### **Техніка «Я-повідомлень»: коли і як застосовується**

У сучасному соціальному консультуванні особливе значення мають методи ненасильницької та екологічної комунікації, які сприяють зниженню рівня конфліктності, формуванню довіри та розвитку конструктивної взаємодії між людьми. Одним із найбільш ефективних інструментів професійної комунікації є техніка «Я-повідомлень», яка широко використовується у соціальній роботі, психологічному консультуванні, сімейній терапії та медіації [40].

Техніка «Я-повідомлень» була розроблена у межах гуманістичного та комунікативного підходів Thomas Gordon та розвинута у концепції ненасильницького спілкування Marshall Rosenberg [47]. Основною ідеєю цього підходу є конструктивне вираження власних почуттів і потреб без звинувачення чи приниження співрозмовника.

На відміну від «Ти-повідомлень», які часто викликають захисну реакцію та конфлікт, «Я-повідомлення» дозволяють людині говорити про власні переживання, відповідальність за які не перекладається на іншого.

Наприклад:

«Ти мене зовсім не слухаєш» – приклад звинувачувального повідомлення. Натомість конструктивне «Я-повідомлення» звучить так:

«Я відчуваю розчарування, коли мене перебивають, тому що для мене важливо бути почутим».

Структура «Я-повідомлення» зазвичай включає:

- Опис ситуації без оцінювання.
- Вираження власних почуттів.
- Пояснення значущості ситуації.
- Конструктивне побажання або прохання.
- Практичне значення цієї техніки полягає у тому, що вона:
  - знижує рівень агресії;
  - допомагає уникати ескалації конфлікту;
  - сприяє розвитку емоційної усвідомленості;
  - формує навички екологічної комунікації;
  - підтримує повагу до особистісних меж [41].

У соціальному консультуванні «Я-повідомлення» використовуються:

- у роботі з сімейними конфліктами;
- у консультуванні підлітків;
- під час медіації;

- у роботі з агресивною поведінкою;
- при врегулюванні міжособистісних суперечностей [61].

Особливо ефективною ця техніка є у роботі з батьками та подружніми парами. Вона допомагає учасникам комунікації переходити від взаємних звинувачень до усвідомлення власних емоцій та потреб.

Virginia Satir підкреслювала, що відкритість та чесне вираження почуттів є необхідною умовою здорових сімейних взаємин [28]. На її думку, саме неконструктивна комунікація часто стає причиною емоційної дистанції, конфліктів та психологічного напруження у сім'ї.

У когнітивно-поведінковому підході «Я-повідомлення» також розглядаються як спосіб розвитку асертивної поведінки – здатності людини відкрито висловлювати власні думки та почуття без порушення прав інших [63].

Практика показує, що використання «Я-повідомлень» допомагає клієнтам:

- краще усвідомлювати власні емоції;
- знижувати рівень імпульсивних реакцій;
- будувати більш конструктивні стосунки;
- формувати навички емоційної саморегуляції [31].

Таким чином, техніка «Я-повідомлень» є важливим інструментом професійної комунікації у соціальному консультуванні, який сприяє розвитку емоційної компетентності, зниженню конфліктності та формуванню безпечної міжособистісної взаємодії.

### **Конфліктні ситуації у консультуванні та способи їх врегулювання**

Конфлікт є невід'ємною складовою міжособистісної взаємодії та досить часто виникає у процесі соціального консультування. Причинами конфліктних ситуацій можуть бути різні очікування клієнта і консультанта, емоційне напруження, психологічний опір, порушення меж, труднощі комунікації або високий рівень внутрішнього стресу клієнта.

У сучасній психології конфлікт розглядається не лише як негативне явище, але і як потенційна можливість для особистісних змін, усвідомлення проблеми та розвитку нових моделей поведінки.

Значний внесок у вивчення конфліктної взаємодії зробили Kenneth Thomas та Ralph Kilmann, які розробили модель стилів

поведінки у конфлікті [51]. Відповідно до цієї концепції виділяють п'ять основних стилів:

- конкуренція;
- уникнення;
- компроміс;
- пристосування;
- співпраця.

У консультативному процесі конфлікти можуть проявлятися у формі:

- агресивних реакцій клієнта;
- недовіри;
- знецінення роботи консультанта;
- відмови виконувати рекомендації;
- емоційної дистанції;
- маніпулятивної поведінки.

Особливо складними є ситуації, коли клієнт переносить на консультанта негативний досвід попередніх взаємин. У психоаналітичному підході Sigmund Freud це явище визначається як перенесення [35]. Клієнт може несвідомо сприймати консультанта як фігуру, пов'язану з попереднім травматичним досвідом, що ускладнює консультативну взаємодію.

У гуманістичному підході Carl Rogers конфліктна ситуація розглядається передусім як прояв внутрішнього емоційного напруження людини. Тому консультант має не боротися з конфліктом, а допомагати клієнту усвідомлювати власні переживання та потреби.

Основними способами врегулювання конфліктних ситуацій у консультуванні є:

- активне слухання;
- емпатійне реагування;
- прояснення емоцій;
- техніка «Я-повідомлень»;
- медіативні техніки;
- встановлення професійних меж;
- стабілізація емоційного стану клієнта [33].

У кризовому консультуванні особливе значення має емоційна саморегуляція самого консультанта. Соціальний працівник повинен:

- зберігати професійну позицію;
- уникати емоційного втягування;

- контролювати власні реакції;
- не відповідати агресією на агресію клієнта.

Важливу роль у врегулюванні конфліктів відіграє медіаційний підхід. Marshall Rosenberg у концепції ненасильницької комунікації наголошував, що більшість конфліктів виникає через незадоволені потреби та труднощі їх конструктивного вираження.

Практика соціального консультування свідчить, що ефективне врегулювання конфлікту можливе за умов:

- поваги до клієнта;
- безпечного емоційного простору;
- відкритої комунікації;
- підтримки автономії особистості.

Таким чином, конфліктні ситуації у консультуванні потребують високого рівня професійної підготовки соціального працівника, емоційної стійкості та здатності до конструктивного управління міжособистісною взаємодією.

### **Поняття професійних меж у роботі консультанта**

Проблема професійних меж у соціальному консультуванні є однією з ключових у сучасній практиці допомагаючих професій. Саме чітке усвідомлення меж професійної ролі дозволяє консультанту підтримувати ефективну взаємодію з клієнтом, уникати емоційного виснаження та забезпечувати безпечний формат допомоги.

Професійні межі визначають систему правил, норм та обмежень, які регулюють взаємини між консультантом і клієнтом. Вони забезпечують баланс між емпатійною підтримкою та професійною дистанцією [22].

На думку Carl Rogers, консультант має бути емоційно включеним у взаємодію, але при цьому не втрачати професійної позиції [57]. Надмірне емоційне злиття з переживаннями клієнта може призводити до втрати об'єктивності та професійного вигорання.

У психодинамічному підході значна увага приділяється поняттям перенесення та контрперенесення. Sigmund Freud вважав, що клієнт може несвідомо переносити на консультанта власні емоції, пов'язані з важливими людьми з минулого. Водночас консультант також може переживати сильні емоційні реакції щодо клієнта, що визначається як контрперенесення.

Саме тому професійні межі є необхідними для:

- збереження професійної об'єктивності;

- підтримки безпечної взаємодії;
- попередження емоційної залежності;
- запобігання маніпулятивним стосункам;
- профілактики професійного вигорання [13].

Порушення професійних меж може проявлятися у:

- надмірній особистісній залученості;
- дружніх або залежних стосунках із клієнтом;
- порушенні конфіденційності;
- нав'язуванні власних поглядів;
- емоційній залежності консультанта чи клієнта.

Українські науковці Алла Капська та Іван Зверева наголошують, що дотримання професійних меж є важливою умовою етичної та ефективної соціальної роботи [8].

Особливої актуальності проблема професійних меж набуває у роботі:

- з кризовими клієнтами;
- дітьми та підлітками;
- жертвами насильства;
- людьми у стані втрати;
- клієнтами з високим рівнем емоційної залежності.

Для підтримки професійних меж консультантові важливо:

- дотримуватися етичних стандартів;
- проходити супервізію;
- розвивати професійну рефлексію;
- контролювати емоційне навантаження;
- усвідомлювати межі власної компетентності [33].

Таким чином, професійні межі є необхідною умовою ефективного соціального консультування, оскільки забезпечують безпечну, етичну та професійно структуровану взаємодію між консультантом і клієнтом.

### **Методи оцінки потреб клієнта**

Оцінка потреб клієнта є одним із найважливіших етапів соціального консультування, оскільки саме від якості діагностики залежить ефективність подальшої допомоги. У сучасній соціальній роботі оцінювання розглядається як комплексний процес збору, аналізу та інтерпретації інформації про життєву ситуацію клієнта, його ресурси, труднощі та потенційні ризики [95].

На думку Урле Bronfenbrenner, оцінка потреб має здійснюватися з урахуванням взаємодії особистості із соціальним середовищем

[96]. Саме тому соціальний працівник повинен аналізувати не лише індивідуальні характеристики клієнта, але й особливості сімейної, професійної та соціальної системи.

У процесі оцінки потреб враховуються:

- емоційний стан клієнта;
- соціально-побутові умови;
- рівень підтримки;
- наявність кризових факторів;
- стан фізичного та психічного здоров'я;
- мотивація до змін;
- адаптаційні можливості особистості.

Основними методами оцінювання потреб є:

- бесіда;
- інтерв'ювання;
- спостереження;
- анкетування;
- аналіз документів;
- психодіагностичні методики [8].

Практика соціальної роботи свідчить, що найбільш інформативним методом є консультативна бесіда, оскільки саме вона дозволяє встановити довірливий контакт та отримати комплексне уявлення про проблему клієнта.

Важливу роль відіграє спостереження за:

- невербальною поведінкою;
- емоційними реакціями;
- особливостями комунікації;
- рівнем тривожності клієнта.

Українські науковці Алла Капська та Іван Зверева наголошують, що оцінка потреб повинна бути не формальною процедурою, а процесом партнерської взаємодії між консультантом і клієнтом [8].

У сучасній практиці соціального консультування широко використовується ресурсний підхід, відповідно до якого увага приділяється не лише проблемам людини, але й її сильним сторонам. Соціальний працівник має допомогти клієнту усвідомити:

- власні можливості;
- наявні ресурси;
- підтримувальні фактори;
- попередній позитивний досвід подолання труднощів.

У кризовому консультуванні оцінка потреб часто включає визначення рівня небезпеки для життя та здоров'я клієнта. Особливо важливим це є у випадках:

- домашнього насильства;
- суїцидального ризику;
- гострих кризових станів;
- психологічної травматизації [21].

Таким чином, оцінка потреб клієнта є комплексним процесом професійної діагностики, який дозволяє визначити напрями допомоги та забезпечити індивідуалізований підхід у соціальному консультуванні.

### **Формування індивідуального плану допомоги: структура і правила**

Після оцінки потреб клієнта одним із ключових етапів соціального консультування є формування індивідуального плану допомоги. Планування дозволяє структурувати процес підтримки, визначити цілі роботи та забезпечити послідовність професійного втручання [32].

Індивідуальний план допомоги розглядається як документ та водночас як динамічний процес спільної взаємодії консультанта і клієнта, спрямований на подолання складних життєвих обставин.

У сучасній соціальній роботі важливого значення набуває клієнт-центрований підхід Carl Rogers, відповідно до якого клієнт є активним учасником планування допомоги [57]. Соціальний працівник не нав'язує готові рішення, а допомагає людині визначити реалістичні цілі та шляхи їх досягнення.

Структура індивідуального плану допомоги зазвичай включає:

- Загальну інформацію про клієнта.
- Опис проблемної ситуації.
- Оцінку потреб та ресурсів.
- Визначення основних цілей.
- Перелік заходів допомоги.
- Відповідальних осіб.
- Терміни виконання.
- Критерії оцінювання результатів [24].

Ефективний план допомоги повинен відповідати таким вимогам:

**Вимоги щодо складання плану допомоги**

<b>Вимога</b>	<b>Характеристика</b>
Конкретність	Чітке формулювання цілей
Реалістичність	Досяжність поставлених завдань
Гнучкість	Можливість корекції плану
Індивідуалізація	Врахування особливостей клієнта
Партнерство	Спільна участь клієнта у плануванні

У межах технології кейс-менеджменту індивідуальний план допомоги виступає основою міжвідомчої взаємодії та координації різних видів соціальної підтримки.

Практика показує, що найбільш ефективними є короткострокові та конкретні цілі. Наприклад:

- оформлення соціальної допомоги;
- відновлення документів;
- стабілізація емоційного стану;
- працевлаштування;
- покращення сімейної взаємодії<sup>10</sup>.

Водночас надмірно загальні або нереалістичні цілі можуть викликати у клієнта відчуття безпорадності та знижувати мотивацію до змін.

Особливої уваги потребує формування плану допомоги у роботі:

- з кризовими сім'ями;
- дітьми та підлітками;
- внутрішньо переміщеними особами;
- людьми у стані втрати;
- жертвами домашнього насильства.

Таким чином, індивідуальний план допомоги є важливим інструментом професійної діяльності соціального працівника, який забезпечує системність, цілеспрямованість та ефективність консультативного процесу.

**Робота з сім'єю: ключові методи консультування**

Сім'я є одним із найважливіших соціальних інститутів, який визначає особливості розвитку особистості, формування емоційної сфери, поведінкових моделей та соціальних установок людини. Саме тому сімейне консультування займає важливе місце у практиці соціальної роботи [28].

У сучасній психології сім'я розглядається як система взаємопов'язаних елементів, де зміни одного члена впливають на функціонування всієї сімейної структури. Значний внесок у розвиток системного підходу зробили Murray Bowen та Virginia Satir [33].

Virginia Satir підкреслювала, що основою здорових сімейних взаємин є:

- відкрита комунікація;
- емоційна підтримка;
- повага до особистості;
- гнучкість сімейних ролей.

У соціальному консультуванні сім'я розглядається не лише як джерело проблем, але й як важливий ресурс підтримки клієнта.

Основними методами сімейного консультування є:

- сімейна бесіда;
- системний аналіз взаємин;
- генограма;
- техніки сімейної комунікації;
- медіативні методи;
- психоосвіта.

Генограма є одним із найбільш поширених інструментів системного аналізу сім'ї. Вона дозволяє дослідити:

- міжпоколінні зв'язки;
- повторювані сімейні сценарії;
- емоційні конфлікти;
- особливості сімейної структури [27].

У когнітивно-поведінковому підході увага зосереджується на:

- дисфункціональних переконаннях;
- неефективних моделях взаємодії;
- навичках конструктивного спілкування.

У роботі з сім'єю соціальний працівник часто виконує роль медіатора, допомагаючи членам родини:

- висловлювати емоції;
- чути одне одного;
- конструктивно вирішувати конфлікти;
- формувати взаємну підтримку.

Особливого значення сімейне консультування набуває у ситуаціях:

- домашнього насильства;
- розлучення;

- втрати;
- залежностей;
- кризових станів дітей та підлітків;
- військової травматизації.

Українські дослідники Алла Капська та Іван Зверева зазначають, що сімейне консультування є одним із найбільш ефективних методів профілактики соціальної дезадаптації дітей та підлітків [7; 8].

Таким чином, робота з сім'єю у соціальному консультуванні має системний характер та спрямована на покращення міжособистісної взаємодії, зміцнення емоційних зв'язків і розвиток ресурсів родини як цілісної соціальної системи.

### **Особливості консультування дітей та підлітків**

Консультування дітей та підлітків є одним із найскладніших напрямів соціального консультування, оскільки вимагає врахування вікових, емоційних, когнітивних та соціально-психологічних особливостей розвитку особистості. На відміну від дорослих клієнтів, діти та підлітки часто не можуть чітко вербалізувати власні переживання, усвідомити причини труднощів або відкрито говорити про свої емоції [51].

У сучасній психології дитина розглядається як особистість, розвиток якої залежить від системи міжособистісних взаємин, сімейного середовища, соціальних умов та особливостей емоційного контакту з дорослими. Значний внесок у розуміння закономірностей дитячого розвитку здійснили Jean Piaget, Lev Vygotsky та Erik Erikson [46].

Відповідно до психосоціальної теорії Erik Erikson, кожен віковий період супроводжується специфічними кризами розвитку, які впливають на формування самооцінки, ідентичності та міжособистісних взаємин. Саме тому консультант повинен враховувати вікову специфіку дитини або підлітка.

У роботі з дітьми особливо важливими є:

- емоційна безпека;
- довірливий контакт;
- відсутність тиску;
- використання ігрових та творчих методів.

На думку Virginia Axline, дитина найкраще виражає власні переживання через гру, а не через пряме вербалізування емоцій [31]. Саме тому ігрова терапія є одним із провідних методів консультативної роботи з дітьми.

У практиці соціального консультування широко використовуються:

- арт-терапія;
- казкотерапія;
- пісочна терапія;
- метафоричні асоціативні карти;
- рольові ігри.
- Такі методи дозволяють:
- знижувати рівень тривожності;
- формувати відчуття безпеки;
- покращувати емоційне самовираження;
- розвивати навички саморегуляції.

Особливості підліткового консультування пов'язані із кризою ідентичності, емоційною нестабільністю, прагненням до автономії та високою чутливістю до оцінювання. Підлітки часто демонструють:

- недовіру;
- емоційну закритість;
- протестну поведінку;
- психологічний опір.

Тому консультантові важливо:

- уникати авторитарного стилю спілкування;
- демонструвати повагу до особистості підлітка;
- підтримувати його право на власну думку;
- формувати партнерську взаємодію.

У гуманістичному підході Carl Rogers підкреслюється важливість безумовного прийняття дитини та створення атмосфери емоційної підтримки [49].

У роботі з дітьми та підлітками значна увага приділяється взаємодії з батьками. Соціальний працівник допомагає дорослим:

- краще розуміти емоційні потреби дитини;
- формувати конструктивну комунікацію;
- знижувати рівень сімейної конфліктності.

Особливої актуальності дитяче та підліткове консультування набуває в умовах війни та соціальної нестабільності. Значна кількість дітей переживає:

- втрату;
- вимушене переселення;
- хронічний стрес;
- психологічну травматизацію.

Таким чином, консультування дітей та підлітків є складним багаторівневим процесом, який потребує високої професійної компетентності, емоційної чутливості та використання спеціалізованих методів допомоги.

### **Методи консультування у випадках домашнього насильства**

Проблема домашнього насильства є однією з найбільш гострих соціально-психологічних проблем сучасного суспільства. Домашнє насильство має руйнівний вплив не лише на фізичний та психічний стан людини, але й на її самооцінку, емоційну стабільність, соціальне функціонування та здатність до побудови безпечних міжособистісних взаємин [48].

У сучасній науковій літературі домашнє насильство визначається як систематичне застосування фізичного, психологічного, економічного або сексуального впливу одним членом сім'ї щодо іншого з метою контролю та домінування.

На думку Lenore E. Walker, домашнє насильство часто має циклічний характер та включає:

- Наростання напруги.
- Акт насильства.
- Фазу «примирення» або «медового місяця» [52].

Соціальне консультування осіб, які пережили домашнє насильство, потребує особливо делікатного та травмоорієнтованого підходу. Головним завданням консультанта є не лише емоційна підтримка клієнта, але й забезпечення його безпеки.

У роботі з постраждалими використовуються:

- кризове консультування;
- стабілізаційні техніки;
- психоосвіта;
- ресурсний підхід;
- мотиваційне інтерв'ювання;
- техніки емоційної підтримки.

Першочерговим етапом допомоги є оцінка ризику. Соціальний працівник має визначити:

- рівень небезпеки;
- наявність загрози життю;
- доступ клієнта до підтримки;
- можливість безпечного перебування у середовищі.

У ситуаціях високого ризику важливим є формування плану безпеки, який може включати:

- контакти екстреної допомоги;
- визначення безпечного місця;
- підготовку необхідних документів;
- алгоритм дій у кризовій ситуації [20].

У гуманістичному підході Carl Rogers особлива увага приділяється безумовному прийняттю клієнта та створенню атмосфери психологічної безпеки [139].

Практика показує, що жертви домашнього насильства часто:

- відчувають сором;
- звинувачують себе;
- бояться осуду;
- мають низьку самооцінку;
- демонструють емоційну залежність від кривдника.

Саме тому консультант повинен уникати:

- тиску;
  - звинувачень;
  - нав'язування рішень;
  - критики поведінки клієнта.
- У роботі з постраждалими важливе значення мають:
- активне слухання;
  - нормалізація переживань;
  - відновлення відчуття контролю;
  - підтримка автономії клієнта [9].

Українські дослідники соціальної роботи підкреслюють, що ефективна допомога у випадках домашнього насильства можлива лише за умови міждисциплінарної взаємодії соціальних служб, психологів, правоохоронних органів та медичних установ [21].

Таким чином, консультування осіб, які пережили домашнє насильство, потребує комплексного, безпечного та ресурсно орієнтованого підходу, спрямованого на стабілізацію емоційного стану, відновлення почуття безпеки та підтримку особистісної автономії клієнта.

### **Консультування людей у кризових станах: алгоритм допомоги**

Кризові стани є особливими психологічними ситуаціями, під час яких людина тимчасово втрачає здатність ефективно

справлятися з життєвими труднощами звичними способами. Причинами криз можуть бути:

- втрата близької людини;
- війна;
- насильство;
- важка хвороба;
- вимушене переселення;
- розлучення;
- втрата роботи;
- психотравмувальні події [28].

На думку Gerald Caplan, психологічна криза виникає тоді, коли людина стикається з подією, яку не може подолати за допомогою звичних механізмів адаптації [35].

Кризове консультування є короткотривалим видом професійної допомоги, спрямованим на:

- стабілізацію емоційного стану;
- зниження рівня дезорганізації;
- відновлення здатності до функціонування;
- попередження тяжких психологічних наслідків.

У сучасній практиці соціальної роботи широко використовується алгоритм кризової допомоги, який включає кілька послідовних етапів.

### *1. Встановлення психологічного контакту*

На цьому етапі консультант створює атмосферу безпеки, демонструє спокій, підтримку та емпатію.

Особливо важливими є:

- стабільний тон голосу;
- уважне слухання;
- відсутність оцінювання;
- невербальна підтримка.

### *2. Оцінка стану клієнта*

Соціальний працівник визначає:

- рівень емоційної дезорганізації;
- наявність суїцидального ризику;
- фізичний стан;
- рівень безпеки.

У кризовому консультуванні особливу увагу приділяють оцінці ризику самопошкодження або повторної травматизації.

### *3. Стабілізація емоційного стану*

Для стабілізації використовуються:

- дихальні техніки;
- заземлення;
- техніки безпечного місця;
- емоційне віддзеркалення;
- нормалізація реакцій.

У травмоорієнтованому підході підкреслюється, що емоційні реакції людини після психотравмувальних подій є природною відповіддю психіки на надмірний стрес [10].

#### *4. Визначення ресурсів та підтримки*

Консультант допомагає людині усвідомити:

- наявні внутрішні ресурси;
- підтримувальне оточення;
- попередній досвід подолання труднощів.

#### *5. Формування короткострокового плану дій*

У кризовому стані людина часто не здатна мислити стратегічно, тому консультант допомагає визначити конкретні найближчі кроки:

- куди звернутися;
- кого попросити про допомогу;
- як забезпечити безпеку.

Viktor Frankl наголошував, що навіть у найскладніших обставинах людина потребує збереження відчуття сенсу та внутрішньої опори [39]. Практика кризового консультування показує, що найбільш важливими умовами ефективної допомоги є:

- психологічна безпека;
- емпатійне ставлення;
- структурованість допомоги;
- підтримка автономії клієнта.

Таким чином, кризове консультування є важливим напрямом соціальної роботи, який забезпечує психологічну стабілізацію особистості, підтримку у травматичних ситуаціях та сприяє відновленню здатності людини до подальшого функціонування і подолання життєвих труднощів.

### **Техніка «колесо балансу» у соціальному консультуванні**

У сучасній практиці соціального консультування дедалі більшого поширення набувають ресурсно орієнтовані методи роботи, спрямовані на розвиток саморефлексії, усвідомлення життєвих пріоритетів та активізацію внутрішнього потенціалу особистості. Однією з таких технік є «колесо балансу», яке

використовується у консультиванні, коучингу, психологічній підтримці та соціальній роботі як інструмент оцінки задоволеності різними сферами життя людини [20].

Техніка «колесо балансу» ґрунтується на гуманістичному та ресурсному підходах, відповідно до яких психологічне благополуччя особистості залежить від гармонійного функціонування різних сфер життя. У межах цього підходу людина розглядається як активний суб'єкт власного розвитку, здатний усвідомлювати потреби, визначати життєві цілі та здійснювати особистісні зміни.

Методика передбачає візуальне зображення життєвого балансу у формі кола, поділеного на окремі сектори, які репрезентують основні сфери життя особистості. Найчастіше аналізуються:

- фізичне здоров'я;
- емоційний стан;
- сімейні стосунки;
- професійна реалізація;
- фінансове становище;
- відпочинок;
- саморозвиток;
- соціальні контакти.

Клієнту пропонується оцінити рівень задоволеності кожною сферою за певною шкалою, після чого формується візуальна модель життєвого балансу. Такий підхід дозволяє людині:

- усвідомити дисбаланс у житті;
- визначити проблемні сфери;
- побачити власні ресурси;
- сформувати пріоритети подальших змін [23].

У гуманістичній концепції Abraham Maslow особлива увага приділяється прагненню людини до самоактуалізації та гармонійного розвитку. Саме тому техніка «колесо балансу» допомагає клієнту оцінити, наскільки його актуальне життя відповідає внутрішнім потребам та цінностям.

Практика соціального консультивання показує, що дана техніка є особливо ефективною:

- у роботі з емоційним вигоранням;
- під час професійних криз;
- у процесі планування особистісних змін;
- у роботі з тривожними клієнтами;
- при консультиванні молоді та студентів.

У процесі використання методики консультант допомагає клієнту:

- аналізувати причини дисбалансу;
- визначати реалістичні цілі;
- усвідомлювати внутрішні ресурси;
- планувати конкретні кроки змін [20].

Особливого значення техніка набуває у роботі з людьми, які переживають хронічний стрес, професійне виснаження або кризу самоідентичності. Візуалізація життєвого балансу дозволяє людині краще усвідомити власні потреби та відновити відчуття контролю над життям.

У когнітивно-поведінковому підході «колесо балансу» також використовується як інструмент самоспостереження та розвитку навичок саморегуляції.

Водночас ефективність методики залежить від професійної компетентності консультанта. Соціальний працівник повинен допомогти клієнту не лише побачити проблемні сфери, але й уникнути надмірної самокритики або фрустрації через виявлений дисбаланс.

Таким чином, техніка «колесо балансу» є ефективним ресурсним інструментом соціального консультування, який сприяє розвитку саморефлексії, усвідомленню життєвих пріоритетів та формуванню мотивації до позитивних особистісних змін.

### **Соціально-педагогічні методи у процесі консультування**

Соціальне консультування у сучасній практиці має міждисциплінарний характер та поєднує елементи психологічної, соціальної та педагогічної допомоги. Саме тому важливе місце у діяльності соціального працівника займають соціально-педагогічні методи, які спрямовані на розвиток соціальної компетентності клієнта, формування навичок адаптивної поведінки та профілактику соціальної дезадаптації [30].

Соціально-педагогічний підхід ґрунтується на ідеї взаємозв'язку особистості та соціального середовища. Значний внесок у розвиток цього напрямку здійснили Lev Vygotsky, Anton Makarenko та Vasyly Sukhomlynsky [18; 24]. Lev Vygotsky наголошував, що розвиток особистості відбувається у процесі соціальної взаємодії та засвоєння культурного досвіду. Відповідно до цієї концепції консультативна робота повинна сприяти розвитку соціальних навичок та активному включенню людини у систему міжособистісних взаємин.

Соціально-педагогічні методи у консультуванні включають:

- психоосвіту;
- соціальне навчання;
- тренінгову роботу;
- моделювання поведінки;
- рольові ігри;
- профілактичні бесіди;
- групові форми роботи [3].

Одним із найважливіших методів є психоосвіта, яка передбачає інформування клієнта про:

- особливості психологічних станів;
- механізми стресу;
- способи емоційної саморегуляції;
- конструктивні моделі поведінки.

У практиці соціальної роботи психоосвіта є особливо ефективною:

- у роботі з батьками;
- при профілактиці насильства;
- у консультуванні підлітків;
- у роботі з кризовими сім'ями.

Значне місце займають тренінгові методи, які дозволяють формувати:

- комунікативні навички;
- асертивну поведінку;
- навички емоційної регуляції;
- здатність до конструктивного вирішення конфліктів [8].

У соціально-педагогічному підході важливого значення набуває метод моделювання поведінки. Консультант допомагає клієнту:

- аналізувати власні поведінкові реакції;
- засвоювати нові моделі взаємодії;
- формувати соціально прийнятні способи поведінки.

Практичний досвід свідчить, що соціально-педагогічні методи особливо ефективні у роботі:

- з дітьми та підлітками;
- молоддю групи ризику;
- сім'ями у складних життєвих обставинах;
- особами з низьким рівнем соціальної адаптації.

Українські дослідники Алла Капська та Іван Зверева підкреслюють, що соціально-педагогічні методи сприяють не лише

подоланню актуальних труднощів, але й розвитку життєвої компетентності особистості [6].

У сучасних умовах війни та соціальної нестабільності соціально-педагогічні методи активно використовуються у роботі з:

- внутрішньо переміщеними особами;
- дітьми, які пережили психотравмувальні події;
- сім'ями військовослужбовців;
- молоддю з високим рівнем тривожності.

Таким чином, соціально-педагогічні методи є важливою складовою соціального консультування, оскільки забезпечують розвиток адаптивних навичок, соціальної компетентності та психологічної стійкості особистості.

### **Використання арт-терапевтичних технік у консультуванні**

У сучасному соціальному консультуванні арт-терапевтичні техніки набувають дедалі більшого значення як ефективний засіб емоційного самовираження, психологічної стабілізації та розвитку внутрішніх ресурсів особистості. Арт-терапія є одним із найбільш м'яких та екологічних методів психологічної допомоги, який дозволяє працювати з переживаннями клієнта через творчість, образи та символічну діяльність [16].

Основи арт-терапевтичного підходу були закладені Margaret Naumburg та Edith Kramer [45]. Вони розглядали творчий процес як спосіб вираження несвідомих переживань та внутрішніх конфліктів.

У психодинамічному підході Carl Jung символічні образи та творчість розглядаються як важливий механізм інтеграції емоційного досвіду [41]. Через малюнок, метафору або творчу діяльність людина може виражати ті переживання, які складно вербалізувати.

У практиці соціального консультування арт-терапія використовується:

- для зниження рівня тривожності;
- стабілізації емоційного стану;
- розвитку саморефлексії;
- роботи з психологічною травмою;
- розвитку комунікативних навичок [16].

Найбільш поширеними арт-терапевтичними техніками є:

- малюнкова терапія;
- казкотерапія;
- пісочна терапія;

- колажування;
- музикотерапія;
- метафоричні асоціативні карти.

Особливу ефективність арт-терапія демонструє у роботі:

- з дітьми;
- підлітками;
- травмованими особами;
- людьми у кризових станах;
- клієнтами з високим рівнем тривожності.

У гуманістичному підході творчість розглядається як природний механізм самовираження та особистісного розвитку. Арт-терапевтичні методи дозволяють людині:

- безпечно виражати емоції;
- знижувати внутрішню напругу;
- усвідомлювати власні переживання;
- відновлювати психологічні ресурси [20].

У роботі з дітьми арт-терапія є особливо важливою, оскільки дитина часто не здатна прямо говорити про власні переживання. Через творчість дитина:

- символічно виражає страхи;
- опрацьовує травматичний досвід;
- формує відчуття безпеки.

У кризовому консультуванні широко використовуються:

- техніка «безпечне місце»;
- малювання емоцій;
- створення ресурсного колажу;
- метафоричні образи підтримки.

Практика показує, що арт-терапевтичні методи є особливо ефективними у роботі з наслідками війни та психологічної травматизації. Творча діяльність допомагає людині знижувати рівень емоційного перенапруження та поступово інтегрувати травматичний досвід.

Таким чином, арт-терапевтичні техніки є важливою складовою сучасного соціального консультування, оскільки забезпечують екологічний спосіб емоційного самовираження, сприяють психологічній стабілізації та розвитку внутрішніх ресурсів особистості.

## **Робота з мотивацією клієнта до змін: базові стратегії**

Однією з найважливіших проблем у практиці соціального консультування є недостатня готовність клієнта до змін. Навіть за умови усвідомлення проблеми людина нерідко демонструє амбівалентність, страх відповідальності, невпевненість у власних можливостях або психологічний опір. Саме тому робота з мотивацією клієнта є ключовою складовою професійної діяльності соціального працівника [13].

У сучасній психології мотивація розглядається як система внутрішніх та зовнішніх чинників, які спонукають людину до активності та визначають напрям її поведінки. Значний внесок у дослідження мотиваційних процесів здійснили Abraham Maslow, Carl Rogers та William R. Miller.

У гуманістичній концепції Abraham Maslow мотивація пов'язується із прагненням людини до самореалізації та задоволення базових потреб. Відповідно до цієї теорії, особистість здатна до позитивних змін за умови психологічної безпеки, підтримки та прийняття.

У практиці соціального консультування важливо враховувати, що мотивація до змін не є стабільною. Клієнт може одночасно прагнути змін і боятися їх наслідків. Саме тому консультант повинен не тиснути на людину, а допомагати їй поступово усвідомлювати власні потреби та ресурси [43].

Однією з найбільш відомих моделей мотиваційних змін є транстеоретична модель James O. Prochaska та Carlo DiClemente [54]. Відповідно до цієї концепції людина проходить кілька стадій:

- Відсутність готовності до змін.
- Усвідомлення проблеми.
- Підготовка до змін.
- Активні дії.
- Підтримка результату.

Розуміння стадії, на якій перебуває клієнт, дозволяє консультанту правильно обирати стратегії взаємодії.

До базових стратегій роботи з мотивацією належать:

- емпатійне слухання;
- підтримка автономії клієнта;
- розвиток внутрішньої відповідальності;
- акцентування сильних сторін особистості;
- постановка реалістичних цілей;
- позитивне підкріплення.

Особливе місце у роботі з мотивацією займає метод мотиваційного інтерв'ювання, розроблений William R. Miller та Stephen Rollnick [44]. Основна мета цього підходу полягає у стимулюванні внутрішньої готовності клієнта до позитивних змін без використання тиску чи маніпуляцій.

Практика соціального консультування свідчить, що ефективній мотивації сприяють:

- підтримка навіть незначних успіхів;
- формування відчуття компетентності;
- розвиток навичок саморегуляції;
- створення атмосфери безпеки.

У роботі з кризовими клієнтами важливим є уникнення надмірних вимог та складних довгострокових завдань. Консультант допомагає людині концентруватися на короткострокових та досяжних цілях [28].

Особливої уваги потребує мотиваційна робота:

- з підлітками;
- людьми із залежностями;
- особами у депресивних станах;
- клієнтами з досвідом травматизації;
- людьми з низькою самооцінкою.

Таким чином, робота з мотивацією клієнта є складним процесом підтримки особистісних змін, який потребує від соціального працівника високого рівня емпатії, професійної гнучкості та орієнтації на внутрішні ресурси людини.

### **Поняття ресурсного підходу у консультуванні**

У сучасній соціальній роботі дедалі більшого поширення набуває ресурсний підхід, який суттєво змінив традиційне уявлення про процес допомоги клієнту. Якщо раніше основна увага фокусувалася переважно на проблемах, дефіцитах та порушеннях функціонування особистості, то сучасні концепції консультування орієнтуються на сильні сторони людини, її внутрішній потенціал та можливості розвитку [12].

Ресурсний підхід ґрунтується на гуманістичній психології Carl Rogers та Abraham Maslow, які розглядали людину як активного суб'єкта власного життя, здатного до саморозвитку та самореалізації [43].

У межах цього підходу консультант не концентрується виключно на труднощах клієнта, а допомагає йому:

- усвідомити власні можливості;

- побачити сильні сторони;
- знайти джерела підтримки;
- відновити відчуття внутрішньої опори.

Ресурси особистості можуть бути:

- внутрішніми;
- зовнішніми.

До внутрішніх ресурсів належать:

- самооцінка;
- життєстійкість;
- емоційна регуляція;
- мотивація;
- позитивний життєвий досвід;
- навички подолання труднощів.

Зовнішніми ресурсами виступають:

- сімейна підтримка;
- друзі;
- професійне середовище;
- соціальні служби;
- матеріальні можливості;
- підтримка громади.

Особливого значення ресурсний підхід набув у роботі з людьми, які пережили:

- війну;
- втрату;
- насильство;
- кризові стани;
- вимушене переселення.

У травмоорієнтованому підході вважається, що навіть після важких психотравматичних подій людина зберігає потенціал до психологічного відновлення [31]. Завдання консультанта полягає у тому, щоб допомогти клієнту поступово відновлювати контакт із власними ресурсами.

На думку Viktor Frankl, важливим ресурсом особистості є здатність знаходити сенс навіть у складних життєвих обставинах [39]. Саме відчуття сенсу допомагає людині зберігати психологічну стійкість та здатність до подолання труднощів.

У практиці соціального консультування ресурсний підхід реалізується через:

- підтримувальну комунікацію;
- техніки самоусвідомлення;

- арт-терапію;
- вправи на пошук ресурсів;
- формування позитивного досвіду успіху.

Важливе значення мають питання, які допомагають клієнту усвідомити власний потенціал:

«Що допомагало Вам раніше долати труднощі?»

«На кого Ви можете спиратися зараз?»

«Які Ваші сильні сторони?».

Практичний досвід показує, що ресурсний підхід:

- підвищує мотивацію клієнта;
- знижує рівень безпорадності;
- сприяє розвитку життєстійкості;
- формує активну позицію особистості [8].

Таким чином, ресурсний підхід у соціальному консультуванні є сучасною гуманістичною концепцією допомоги, спрямованою на розвиток внутрішнього потенціалу особистості, зміцнення психологічної стійкості та активізацію можливостей клієнта до позитивних змін.

### **Метод Case Management (кейс-менеджмент) та його особливості**

У сучасній системі соціальної роботи важливе місце займає технологія Case Management (кейс-менеджмент), яка використовується для організації комплексної допомоги клієнтам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують міждисциплінарної підтримки [41].

Кейс-менеджмент розглядається як системний процес оцінки потреб клієнта, планування допомоги, координації послуг, моніторингу та оцінювання результатів соціальної підтримки.

Основна мета кейс-менеджменту полягає у забезпеченні цілісного підходу до допомоги клієнту та координації діяльності різних спеціалістів: соціальних працівників; психологів; медиків; педагогів; юристів.

У сучасній практиці кейс-менеджмент широко використовується:

- у роботі з кризовими сім'ями;
- у сфері захисту дітей;
- при роботі з людьми з інвалідністю;
- у допомозі внутрішньо переміщеним особам;
- у сфері психічного здоров'я.

Основними етапами кейс-менеджменту є:

- Виявлення проблеми клієнта.
- Комплексна оцінка потреб.
- Формування індивідуального плану допомоги.
- Координація послуг.
- Моніторинг ситуації.
- Оцінювання результатів [19].

Важливою особливістю кейс-менеджменту є міжвідомча взаємодія. Соціальний працівник виступає координатором процесу допомоги та забезпечує узгодженість дій різних служб.

Українські науковці Іван Зверева та Алла Капська зазначають, що кейс-менеджмент є особливо ефективним у роботі з сім'ями, які мають комплексні соціальні проблеми [7].

Практичне значення методу полягає у тому, що він дозволяє:

- уникати дублювання допомоги;
- забезпечувати системність підтримки;
- підвищувати ефективність соціальних послуг;
- здійснювати довготривалий супровід клієнта.

У роботі з кризовими клієнтами кейс-менеджмент допомагає:

- координувати медичну, психологічну та соціальну допомогу;
- контролювати виконання плану підтримки;
- знижувати ризик повторної кризової ситуації.
- Водночас ефективність кейс-менеджменту залежить від:
- професійної компетентності спеціаліста;
- міжвідомчої співпраці;
- ресурсів соціальної системи;
- активної участі самого клієнта.

Таким чином, кейс-менеджмент є важливою технологією сучасної соціальної роботи, яка забезпечує комплексний, системний та міждисциплінарний підхід до допомоги клієнту.

### **Документування процесу консультування: види записів**

Документування є важливою складовою професійної діяльності соціального працівника та забезпечує системність, послідовність і юридичну обґрунтованість консультативної роботи. У сучасній соціальній практиці документація виконує не лише інформаційну, але й аналітичну, організаційну та правову функції [23].

Процес документування передбачає фіксацію:

- інформації про клієнта;
- змісту консультативної взаємодії;
- оцінки потреб;

- плану допомоги;
  - результатів роботи.
- Важливість професійної документації пов'язана з необхідністю:
- забезпечення безперервності допомоги;
  - координації міжвідомчої взаємодії;
  - оцінювання ефективності роботи;
  - дотримання професійних стандартів [8].
- Основними видами документації у соціальному консультуванні є:

Таблиця 4

**Основні види документації у соціальному консультуванні**

<b>Вид документації</b>	<b>Зміст</b>
Первинна карта клієнта	Основна інформація про особу
Соціальний анамнез	Опис життєвої ситуації
План допомоги	Цілі та заходи підтримки
Консультативні записи	Фіксація змісту зустрічей
Підсумковий звіт	Оцінка результатів роботи

Документування повинно відповідати принципам:

- конфіденційності;
- об'єктивності;
- точності;
- професійної етики.

Соціальний працівник не повинен використовувати у документації:

- оціночні судження;
- образливі формулювання;
- суб'єктивні висновки без підтвердження.

У сучасній практиці дедалі більшого значення набуває електронне документування, яке забезпечує:

- швидкість обробки інформації;
- доступність даних;
- координацію між спеціалістами [22].

Водночас консультант повинен дотримуватися правил захисту персональних даних та професійної конфіденційності.

Практика показує, що якісне документування:

- підвищує ефективність соціальної допомоги;
- забезпечує системність роботи;
- допомагає аналізувати динаміку змін клієнта;

- сприяє професійній рефлексії спеціаліста.

Таким чином, документування процесу консультування є важливим професійним інструментом соціальної роботи, який забезпечує структурованість допомоги, міжвідомчу взаємодію та контроль ефективності консультативного процесу.

### **Методи профілактичної роботи у консультуванні**

У сучасних умовах соціальної нестабільності, зростання психоемоційного навантаження, поширення кризових станів та психологічної травматизації населення особливого значення набуває профілактична спрямованість соціального консультування. Сьогодні професійна діяльність соціального працівника орієнтується не лише на подолання вже наявних труднощів, але й на попередження виникнення соціальних, психологічних та поведінкових проблем [27].

Профілактична робота у соціальному консультуванні розглядається як система заходів, спрямованих на збереження психологічного благополуччя особистості, формування адаптивних моделей поведінки та розвиток життєстійкості людини. Значний внесок у розвиток профілактичного підходу здійснили Gerald Caplan та Urie Bronfenbrenner. Вони підкреслювали, що своєчасна психологічна та соціальна підтримка дозволяє значно знизити ризик розвитку кризових станів та дезадаптації [37].

У сучасній соціальній роботі виділяють три рівні профілактики:

- Первинна профілактика.
- Вторинна профілактика.
- Третинна профілактика.

Первинна профілактика спрямована на попередження виникнення проблем та формування психологічної стійкості особистості. Вона включає:

- психоосвітню діяльність;
- тренінги розвитку життєвих навичок;
- просвітницькі програми;
- розвиток емоційної компетентності.

Вторинна профілактика орієнтована на раннє виявлення ризиків та своєчасне надання допомоги особам, які вже мають певні труднощі адаптації або емоційні порушення [4].

Третинна профілактика спрямована на попередження повторного виникнення кризових станів, рецидивів дезадаптивної поведінки або соціальної ізоляції.

У практиці соціального консультування найбільш поширеними профілактичними методами є:

- психоосвіта;
- тренінгова робота;
- розвиток навичок емоційної саморегуляції;
- навчання конструктивній комунікації;
- профілактичні бесіди;
- групові форми підтримки.

Особливо актуальними профілактичні програми є у роботі:

- з дітьми та підлітками;
- молоддю групи ризику;
- сім'ями у складних життєвих обставинах;
- внутрішньо переміщеними особами;
- людьми з високим рівнем тривожності [28].

Українські дослідники Алла Капська та Іван Зверева наголошують, що профілактична діяльність є одним із найважливіших напрямів сучасної соціальної роботи, оскільки дозволяє зменшити рівень соціальної напруги та попередити поглиблення кризових явищ [8].

У контексті сучасних українських реалій особливого значення набуває профілактика:

- емоційного вигорання;
- посттравматичних реакцій;
- насильства;
- суїцидальної поведінки;
- соціальної дезадаптації дітей та молоді [6].

На думку Viktor Frankl, важливим профілактичним чинником є формування у людини відчуття сенсу життя, внутрішньої опори та психологічної стійкості [39].

Таким чином, профілактична робота у соціальному консультуванні є важливим напрямом професійної діяльності соціального працівника, спрямованим на збереження психічного здоров'я, розвиток адаптивних ресурсів особистості та попередження кризових форм поведінки.

### **Групове соціальне консультування: переваги та обмеження**

Групове соціальне консультування є важливим напрямом сучасної соціальної роботи, який передбачає надання психологічної та соціальної підтримки кільком учасникам одночасно. На відміну

від індивідуальної роботи, групове консультування створює умови для міжособистісної взаємодії, соціального навчання та формування підтримувального середовища [38].

Теоретичні засади групової роботи були розроблені Irvin D. Yalom, який визначав групу як потужний фактор особистісних змін та емоційної підтримки [53]. Учений наголошував, що групова взаємодія дозволяє людині не лише отримувати допомогу, але й усвідомлювати власну цінність через підтримку інших учасників.

У процесі групового консультування формуються важливі терапевтичні чинники:

- відчуття універсальності переживань;
- емоційна підтримка;
- розвиток комунікативних навичок;
- соціальне навчання;
- зниження почуття ізоляції.

Практика соціальної роботи свідчить, що групові форми допомоги є особливо ефективними:

- у роботі з підлітками;
- при профілактиці емоційного вигорання;
- у підтримці внутрішньо переміщених осіб;
- для людей, які пережили втрату;
- у роботі з батьківськими групами.

До основних переваг групового консультування належать:

- можливість взаємної підтримки;
- економічність;
- розвиток навичок спілкування;
- формування відчуття приналежності;
- можливість отримання різних моделей подолання труднощів.

У гуманістичному підході група розглядається як безпечний простір для самовираження та розвитку особистості [18]. Саме групова взаємодія допомагає людині отримати досвід прийняття, підтримки та емоційної відкритості. Водночас групове консультування має певні обмеження. Не всі клієнти готові відкрито говорити про власні переживання у присутності інших учасників. Особливо складною групова форма роботи може бути для:

- людей із високим рівнем тривожності;
- осіб із тяжкою психотравмою;
- клієнтів із вираженою недовірою;
- людей із соціальною ізоляцією.

До основних обмежень групового консультування належать:

- ризик порушення конфіденційності;
- складність управління групою динамікою;
- можливість міжособистісних конфліктів;
- нерівномірна активність учасників.

Значну роль у груповій роботі відіграє професійна компетентність ведучого. Соціальний працівник повинен:

- підтримувати безпечну атмосферу;
- регулювати конфліктні ситуації;
- сприяти залученню учасників;
- дотримуватися етичних стандартів [25].

Особливого значення групові форми підтримки набули у сучасних українських умовах, коли велика кількість людей переживає наслідки війни, втрати та хронічного стресу. Групова взаємодія допомагає знижувати рівень самотності та формувати відчуття спільності переживань.

Таким чином, групове соціальне консультування є важливим ресурсом психологічної та соціальної підтримки особистості, який сприяє розвитку комунікативної компетентності, емоційної стійкості та соціальної інтеграції людини.

### **Оцінювання ефективності консультування та критерії успішності**

Проблема оцінювання ефективності соціального консультування є однією з найбільш важливих у сучасній теорії та практиці соціальної роботи. Ефективність консультативного процесу визначається не лише фактом надання допомоги, але й реальними змінами у психологічному стані, поведінці та соціальному функціонуванні клієнта [23].

У сучасному науковому підході оцінювання ефективності розглядається як комплексний процес аналізу результатів професійної взаємодії між консультантом і клієнтом. Воно дозволяє:

- визначити результативність застосованих методів;
- оцінити динаміку змін;
- коригувати подальший план допомоги;
- підвищувати якість соціальних послуг.

На думку Carl Rogers, головним показником успішності консультування є позитивні особистісні зміни клієнта та зростання його здатності до самостійного вирішення життєвих труднощів [48]. У практиці соціального консультування оцінювання ефективності здійснюється за кількома основними критеріями.

*Психоемоційні критерії.* До них належать:

- зниження рівня тривожності;
- стабілізація емоційного стану;
- зменшення внутрішньої напруги;
- покращення самооцінки.

*Поведінкові критерії.* Оцінюються:

- зміни моделей поведінки;
- розвиток навичок саморегуляції;
- конструктивне вирішення конфліктів;
- активізація соціальної взаємодії.

*Соціальні критерії.*

До них належать:

- покращення сімейних взаємин;
- підвищення рівня соціальної адаптації;
- відновлення професійного функціонування;
- розширення соціальної підтримки [5].

*Суб'єктивна оцінка клієнта.*

Важливим показником ефективності є власне сприйняття клієнтом результатів консультування:

- відчуття підтримки;
- усвідомлення позитивних змін;
- зростання впевненості у власних силах.

У сучасній практиці для оцінювання ефективності використовуються:

- інтерв'ювання;
- анкетування;
- спостереження;
- психологічні методики;
- самооцінка клієнта.

Українські дослідники Іван Зверева та Алла Капська підкреслюють, що оцінювання ефективності має бути не формальною процедурою, а процесом аналізу реальних змін у житті клієнта [6; 8].

Водночас важливо враховувати, що результат консультування не завжди проявляється одразу. Особливо у роботі з:

- травматичним досвідом;
- кризовими станами;
- тривалими сімейними конфліктами;
- емоційним вигоранням.

У таких випадках позитивним результатом може бути навіть:

- зниження рівня психологічної дезорганізації;
- формування довіри;
- поява мотивації до змін;
- готовність звертатися по допомогу.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що соціальне консультування є важливим напрямом професійної діяльності соціального працівника, який поєднує гуманістичні, психологічні, педагогічні та соціальні підходи до допомоги особистості. Сучасне консультування орієнтується не лише на подолання проблем, але й на розвиток внутрішніх ресурсів людини, формування психологічної стійкості та підтримку її здатності до особистісного зростання.

У сучасних українських реаліях роль соціального консультування суттєво зростає, оскільки суспільство потребує фахівців, здатних професійно працювати з наслідками війни, психологічною травматизацією, кризовими станами та соціальною дезадаптацією населення. Саме тому подальший розвиток соціального консультування пов'язаний із впровадженням сучасних гуманістичних технологій допомоги, міждисциплінарною взаємодією та підготовкою висококваліфікованих спеціалістів, здатних ефективно підтримувати людину в умовах складних суспільних трансформацій.

## **Висновки**

Отже, проведений теоретико-методологічний аналіз засвідчив, що соціальне консультування є складним багатовимірним процесом професійної допомоги, який поєднує психологічні, соціально-педагогічні, гуманістичні та ресурсно орієнтовані підходи до підтримки особистості. У сучасних умовах суспільної нестабільності, війни, зростання психоемоційного навантаження та соціальної вразливості населення соціальне консультування набуває особливої актуальності як ефективний інструмент підтримки людини у складних життєвих обставинах.

У ході дослідження встановлено, що соціальне консультування спрямоване не лише на подолання актуальних труднощів клієнта, але й на активізацію його внутрішніх ресурсів, розвиток здатності до самостійного вирішення проблем, формування психологічної стійкості та підвищення рівня соціальної адаптації. На відміну від психотерапії та соціального супроводу, консультування має власну специфіку, яка полягає у короткотривалому, партнерському та

ресурсно орієнтованому характері взаємодії між консультантом і клієнтом.

Важливе значення у процесі соціального консультування мають професійні комунікативні навички соціального працівника. Встановлено, що ефективність консультативної взаємодії значною мірою залежить від уміння консультанта застосовувати техніки активного слухання, уточнення, перефразування, конструктивного використання запитань, методів роботи з опором клієнта та мотиваційного інтерв'ювання. Особливу роль відіграють емпатія, безосічне ставлення та здатність створювати атмосферу психологічної безпеки.

Доведено, що професійна діяльність соціального працівника повинна ґрунтуватися на чітких етичних принципах, зокрема дотриманні конфіденційності, поваги до гідності клієнта, добровільності взаємодії та усвідомленні меж власної професійної компетентності. Встановлено, що дотримання професійних меж є важливою умовою ефективною та безпечною консультативної взаємодії, а також профілактики емоційного вигорання спеціаліста.

У результаті аналізу сучасних підходів до соціального консультування визначено, що важливе місце у практиці соціальної роботи займають ресурсний підхід, кризове консультування, кейс-менеджмент, арт-терапевтичні технології та соціально-педагогічні методи. З'ясовано, що використання цих підходів сприяє розвитку адаптивних можливостей особистості, підвищенню рівня її психологічної стійкості та формуванню здатності до конструктивного подолання життєвих труднощів.

Особливу увагу приділено специфіці консультування різних категорій клієнтів – дітей та підлітків, сімей, осіб у кризових станах, постраждалих від домашнього насильства та людей, які пережили психотравмувальні події. Встановлено, що ефективна допомога таким категоріям населення потребує індивідуалізованого підходу, високого рівня професійної чутливості та міждисциплінарної взаємодії спеціалістів.

Дослідження засвідчило, що сучасне соціальне консультування дедалі більше орієнтується на профілактичну спрямованість діяльності, розвиток життєстійкості особистості та формування її соціальної компетентності. Важливого значення набувають профілактичні програми, групові форми підтримки, психоосвітня діяльність та технології розвитку навичок емоційної саморегуляції.

Таким чином, соціальне консультування виступає важливим процесом професійної підтримки особистості та одним із провідних

напрямів сучасної соціальної роботи. Його ефективність забезпечується інтеграцією гуманістичних принципів, сучасних психологічних технологій, професійної етики та ресурсно орієнтованого підходу до допомоги людині. Перспективи подальшого розвитку соціального консультування пов'язані з удосконаленням методів кризової допомоги, впровадженням інноваційних форм дистанційного консультування та розвитком міждисциплінарних моделей підтримки населення в умовах сучасних соціальних викликів.

### Література

1. *Арт-терапія у роботі психолога : навч. посіб. / за ред. О. А. Бреусенко-Кузнецова.* Київ : КНТ, 2021. 304 с.
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка : схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 208 с.
3. Бондаренко З. П. Теорія та практика соціального консультування. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота.* 2021. № 2. С. 15–22.
4. ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 16 с.
5. *Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України.* Київ : Спілка соціальних працівників України, 2015. 16 с.
6. Зверева І. Д. *Соціальна робота в Україні : навч. посіб.* Київ : Центр учбової літератури, 2017. 256 с.
7. Капська А. Й. Соціальна робота : теорія і практика : навч. посіб. Київ : Слово, 2015. 352 с.
8. Капська А. Й. *Технології соціальної роботи : навч. посіб.* Київ : Центр учбової літератури, 2018. 312 с.
9. Коваленко О. О. Психологічні аспекти кризового консультування особистості. *Психологія і суспільство.* 2022. № 3. С. 41–49.
10. Кочубейник О. М. *Психологічне консультування : навч. посіб.* Київ : Академвидав, 2021. 376 с.
11. Максименко С. Д. *Загальна психологія : навч. посіб.* Київ : Центр учбової літератури, 2017. 272 с.
12. Москалець В. П. *Психологія особистості : навч. посіб.* Київ : Центр учбової літератури, 2018. 262 с.
13. *Основи психологічного консультування : навч. посіб. / за ред. В. Г. Панка.* Київ : Ніка-Центр, 2018. 230 с.
14. Пальчевський С. С. *Соціальна педагогіка : навч. посіб.* Київ : Кондор, 2018. 560 с.

15. Панок В. Г. *Психологічна служба : підручник*. Київ : Ніка-Центр, 2016. 362 с.
16. Петренко І. С. Арт-терапевтичні технології у соціальному консультуванні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2023. № 1. С. 88–95.
17. Поліщук В. А. Соціальне консультування : теорія та практика : навч. посіб. Тернопіль : ТНПУ, 2019. 284 с.
18. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.
19. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 18. Ст. 73.
20. *Психологічна допомога в умовах війни : практичний посіб. / за ред. С. Д. Максименка*. Київ : Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2023. 420 с.
21. *Психологія кризових станів : навч. посіб. / за ред. О. В. Тімченка*. Харків : ХНУВС, 2020. 290 с.
22. Савчин М. В. *Психологія відповідальної поведінки : монографія*. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2018. 280 с.
23. Семигіна Т. В. Соціальна підтримка та консультування : сучасні підходи. *Соціальна робота і сучасність*. 2020. № 2. С. 18–27.
24. *Соціальна робота в Україні: теорія та практика : колект. монографія / за ред. І. Д. Звереві*. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 420 с.
25. Соціальна робота з вразливими категоріями населення : навч. посіб. / за ред. Т. В. Семигіної. Київ : Академвидав, 2021. 318 с.
26. *Соціально-педагогічна робота з сім'єю : навч. посіб. / за ред. А. Й. Капської*. Київ : ДЦССМ, 2017. 398 с.
27. Титаренко Т. М. *Сучасна психологія особистості : навч. посіб.* Київ : Каравела, 2019. 372 с.
28. *Технології роботи з кризовими станами : навч. посіб. / за ред. Т. М. Титаренко*. Київ : Міленіум, 2022. 356 с.
29. Шевченко Л. М. Особливості мотиваційного інтерв'ювання у роботі соціального працівника. *Габітус*. 2022. Вип. 37. С. 112–118.
30. Яремчук Н. І. Профілактика емоційного вигорання фахівців соціальної сфери. *Психологічний часопис*. 2021. Т. 7, № 5. С. 94–102.
31. Axline V. *Play Therapy*. New York : Ballantine Books, 1974. 384 p.
32. Beck A. *Cognitive Therapy and the Emotional Disorders*. New York : Penguin Books, 1979. 356 p.

33. Bowen M. *Family Therapy in Clinical Practice*. New York : Jason Aronson, 1978. 578 p.
34. Bronfenbrenner U. *The Ecology of Human Development*. Cambridge : Harvard University Press, 1979. 330 p.
35. Caplan G. *Principles of Preventive Psychiatry*. New York : Basic Books, 1964. 304 p.
36. DiClemente C., Prochaska J. O. *Changing for Good*. New York : HarperCollins, 1994. 384 p.
37. Egan G. *The Skilled Helper : A Problem-Management and Opportunity-Development Approach to Helping*. Belmont : Brooks/Cole, 2014. 512 p.
38. Erikson E. *Identity : Youth and Crisis*. New York : Norton, 1968. 336 p.
39. Frankl V. *Man's Search for Meaning*. Boston : Beacon Press, 2006. 184 p.
40. Gordon T. *Teacher Effectiveness Training*. New York : Three Rivers Press, 2003. 368 p.
41. Jung C. G. *Man and His Symbols*. London : Aldus Books, 1964. 413 p.
42. Kramer E. *Art as Therapy with Children*. New York : Schocken Books, 1971. 278 p.
43. Maslow A. H. *Motivation and Personality*. 3rd ed. New York : Harper & Row, 1987. 320 p.
44. Miller W. R., Rollnick S. *Motivational Interviewing : Helping People Change*. 3rd ed. New York : Guilford Press, 2013. 482 p.
45. Naumburg M. *Dynamically Oriented Art Therapy*. New York : Grune & Stratton, 1966. 511 p.
46. Piaget J. *The Psychology of the Child*. New York : Basic Books, 1969. 173 p.
47. Rosenberg M. B. *Nonviolent Communication : A Language of Life*. Encinitas : PuddleDancer Press, 2015. 264 p.
48. Rogers C. R. *Counseling and Psychotherapy : Newer Concepts in Practice*. Boston : Houghton Mifflin, 1942. 450 p.
49. Rogers C. R. *On Becoming a Person : A Therapist's View of Psychotherapy*. Boston : Houghton Mifflin, 1961. 420 p.
50. Satir V. *Conjoint Family Therapy*. Palo Alto : Science and Behavior Books, 1983. 421 p.
51. Thomas K. W., Kilmann R. H. *Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument*. New York : Xicom, 1974. 32 p.
52. Walker L. E. *The Battered Woman*. New York : Harper & Row, 1979. 370 p.
53. Yalom I. D. *The Theory and Practice of Group Psychotherapy*. New York : Basic Books, 2005. 688 p.
54. Bambling M., King R., Raue P. Clinical applications of motivational interviewing in psychotherapy. *Journal of Clinical Psychology*. 2006. Vol. 62, No. 5. P. 621–632.

55. Deci E. L., Ryan R. M. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation. *American Psychologist*. 2000. Vol. 55, No. 1. P. 68–78.
56. Linehan M. M. Skills training in emotion regulation among adults. *Behaviour Research and Therapy*. 2015. Vol. 65. P. 45–56.
57. Rogers C. R. Empathic listening and therapeutic communication. *Journal of Humanistic Psychology*. 1986. Vol. 26, No. 2. P. 7–15.
58. Yalom I. D. Group psychotherapy and interpersonal learning. *International Journal of Group Psychotherapy*. 2005. Vol. 55, No. 3. P. 339–350.

# СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ ДО УМОВ ЦИВІЛЬНОГО ЖИТТЯ

**В. І. Шахов**

## **Поняття соціальної адаптації**

Проблема соціальної адаптації є міждисциплінарною та займає важливе місце серед досліджень вітчизняних та зарубіжних психологів. Міждисциплінарний характер зумовлює існування різних визначень поняття адаптації залежно від того, які з її аспектів розглядаються – біологічні, особистісні чи соціальні, і в цьому плані єдиного її визначення не існує.

У психологічному словнику адаптація визначається як процес пристосування організму, особистості до зміни оточуючих умов життя, діяльності за допомогою фізіологічних, психічних і соціальних реакцій, спрямованих на створення передумов нормального функціонування у незвичних умовах [41].

Засновник вивчення проблем адаптації Г. Сельє розглядає адаптацію як наслідок невідповідності між потребами особистості та вимогами соціального середовища [1].

Слід зазначити, що в концепції Г. Сельє ступінь адаптивності особистості визначається характером її емоційного благополуччя. В результаті цього виділяють два рівні адаптації: адаптацію (відсутність тривожності у людини) та дезадаптацію (її наявність) [1].

Розглядаючи адаптацію як форму соціального руху, С. Гончаренко до числа її компонентів свідомість, пізнання, формування життєвих потреб. При цьому роль соціальної адаптації полягає у тому, що вона з одного боку, формує власну природу людини, а з іншого – створює соціальне середовище, усе те, що об'єднується поняттям соціальної дійсності [14]. Соціальна адаптація може відбуватися в активній або в пасивній формах, та найчастіше в обох формах одночасно. Активна форма соціальної адаптації характеризується насамперед тим, що суб'єкт, впливаючи на соціальне середовище, прагне змінити його згідно зі своїми уявленнями про норми та правила соціальної поведінки. Пасивна форма адаптації передбачає життя за нормами та правилами, встановленими у даному суспільстві.

Адаптація людини виявляється також у виникненні пристосувальних форм поведінки при зміні обстановки. Є. Євдокимова визначає психічну адаптацію як пластичне пристосування внутрішніх змін до змін зовнішніх, тобто

урівноваження психічного розвитку та психічного стану та змінених характеристик середовища. В структурі психічної адаптації вона виокремлює три компоненти, тісно пов'язані між собою: психофізіологічна адаптація – пластичне пристосування організму шляхом зумовленої змінами середовища перебудови фізіологічних функцій; психологічна адаптація – пластичне пристосування особистості до змін середовища на рівні емоційного стану, корекція цілей та очікувань; психосоціальна адаптація – пластичне пристосування особистості до вимог нового середовища, коригування стратегії поведінки та напряму активності [18].

Згідно із Р. Раєн, адаптація – це особлива форма відображення системами впливу зовнішнього та внутрішнього середовища, що полягає в тенденції до встановлення між ними динамічної рівноваги. Автор підкреслює, що, по-перше, адаптація – це процес активного відображення, який забезпечує самозахист системи у її розвитку. По-друге, адаптація формується щодо як зовнішніх, так та внутрішніх впливів (адаптація частин всередині системи). По-третє, адаптація не має абсолютного виміру, вона проявляється як тенденція до встановлення певного ступеня гармонії системи з зовнішнім та внутрішнім середовищем. Ця тенденція полягає в об'єктивній неможливості досягнення абсолютної гармонії, є джерелом нескінченного процесу розвитку матеріальних систем [61].

Отже, адаптацію можна розглядати у діалектичному поєднанні трьох її рівнів – біологічного, психологічного та соціального, які тісно пов'язані, хоча та виявляють відносну незалежність.

У концепції психосоціального розвитку Е. Еріксона основним носієм адаптивних функцій виступає Его. Його основне завдання, на думку Е. Еріксона, полягає в процесі становлення та розвитку ідентичності, яка, в свою чергу, оберігає цілісність та індивідуальність досвіду людини, дає їй можливість передбачити як внутрішні, так та зовнішні небезпеки та порівнювати свої здібності з соціальними можливостями, наданими суспільством. Ступінь ефективності психосоціальної адаптації залежить від успішності вирішення особистістю криз розвитку, на що впливає як соціальне середовище, так та внутрішня індивідуальність особистості [58].

Таким чином, у рамках психоаналітичного підходу підкреслюється значущість внутрішньо особистісних аспектів соціальної адаптації, яка проявляється не лише як зовнішня «пристосувальна» адаптація, а реалізується за рахунок активної

внутрішньої перебудови світу особистості (адаптація на глибинному рівні).

Біхевіористи Л. Шаффер, Е. Шобен описували соціальну адаптацію через схему «стимул-реакція». В рамках їхньої концепції під адаптацією розуміється одиничний поведінковий акт, при якому вплив середовища завжди виступає як перешкода, що заважає індивідові у реалізації його цілей. Людина успішно адаптується, якщо проходить через всі перешкоди для досягнення бажаного, а в іншому випадку вона є дезадаптантом.

У контексті необіхевіоризму акцентується на соціальному аспекті соціальної адаптації, яка трактується як процес досягнення стану гармонійної взаємодії індивіда із довкіллям. Головною причиною дезадаптації особистості вважається «неправильна поведінка». При цьому не береться до уваги той факт, що проблеми можуть бути та внутрішньо особистісними, а значить, навіть якщо соціальне середовище сприяє встановленню гармонійних відносин з індивідом, його внутрішні конфлікти можуть призвести до соціальної дезадаптації.

Отже, в рамках біхевіоризму поняття соціальної адаптації сфокусовано на зовнішніх ознаках та пристосувальних характеристиках особистості (здатність до засвоєння адекватних патернів соціальної поведінки), її пов'язують із певним станом соціальної рівноваги, коли відсутні конфлікти із соціальним середовищем.

Згідно інтеракціоністського підходу, адаптація детермінована як психічними, так та соціальними чинниками. Т. Шибутані розглядав адаптацію у вигляді пристосувальних реакцій, що грають роль відновлення рівноваги між людиною та середовищем. Ці реакції відбуваються на усіх рівнях – від індивідуального та групового до міжгрупового, із залученням як свідомого (творчого), так та несвідомого (в тому числі та патологічне), що має на увазі активну участь людини в освоєнні довкілля [53].

На думку Л. Філіпса, ефективна адаптація виникає в наступних ситуаціях:

- індивід ефективно реагує на ті вимоги та соціальні експектації, які ставить довкілля відповідно до його статі, віку та соціального статусу;
- при зустрічі з новими та екстремальними впливами індивід здатен обрати найбільш доцільні стратегії реагування для досягнення своїх цілей.

Таке розуміння соціальної адаптації містить в собі ідею активності індивіда та його здатності здійснювати перетворювальну діяльність. Представники інтеракціоністського підходу розрізняють ситуативну адаптацію та загальну адаптацію до типових проблемних ситуацій. Загальна адаптація вважається результатом послідовного ряду ситуативних адаптацій до повторюваних ситуацій, що має спільні визначальні риси.

Представники гуманістичної психології відзначають, що адаптація може бути ефективною тільки в тому випадку, якщо будуть задоволені достатньою мірою всі базові потреби людини. А. Маслоу до їх числа відніс фізіологічні потреби, потребу в безпеці, в любові, визнання та самоактуалізації. Інший представник гуманістичної психології [55]

К. Роджерс вважав, що ефективність адаптації особистості до соціального середовища залежить від ступеня її конгруентності, яка, в свою чергу, залежить від адекватності самооцінки, креативності, відкритості новому та інших особистісних особливостей. У дослідженнях адаптації з точки зору гуманістичного підходу вперше запропоновано у якості критерію адаптованості важливий показник – ступінь інтеграції особистості та середовища, який дозволяє оцінити співвідношення особистісно значущих та загальносоціальних цінностей [63].

В. Франкл, засновник логотерапії, вказував на те, що в процесі життя кожна людина проходить через етап втрати сенсу життя, відчуття нікчемності свого існування (екзистенційний вакуум). Сутність соціальної адаптації полягає у пошуку та знаходженні конструктивного життєвого сенсу, цінностей, що мають для особистості велику значимість та дозволяють долати проблемні ситуації та фрустрації, які супроводжують життєвий шлях особистості [59].

Соціальна адаптація є взаємодією особистості та соціального середовища, що призводить до адекватного співвідношення цілей та цінностей особистості та групи. Адаптація відбувається лише тоді, коли соціальне середовище сприяє реалізації потреб та прагнень особистості, служить розкриттю її індивідуальності. С. Товста відзначає, що соціальна адаптація здійснюється на різних рівнях суспільства, трудового колективу, безпосереднього соціального оточення, особистісної адаптованості [34]. Згідно її погляду, важливим чинником, що впливає на адаптаційний процес, є умови життя та діяльності. Оцінка та сприйняття цих умов опосередковані ставленням до змісту праці та цілей

діяльності. Однак в залежності від індивідуальних здібностей та особливостей мотиваційної сфери особистості, умови діяльності здатні суттєво впливати на характер, швидкість та результат адаптації.

А. Чапляк та О. Романів вважають, що соціальна адаптація являє собою процес відновлення в учасників бойових дій психологічного ресурсу, необхідного для повноцінного життя та активного соціального функціонування в умовах цивільного життя, повторне звикання людини до соціальних умов, суспільства, праці після закінчення якої-небудь вимушеної перерви, ізоляції [49].

Т. Матвійшин наголошує, що результатом соціальної адаптації можна вважати адаптованість особистості, яка характеризується наступними особливостями:

- сприяє безконфліктному та продуктивному виконанню провідної діяльності;
- дозволяє особистості задовольняти свої соціальні потреби;
- дозволяє мати конструктивну позицію стосовно тих соціальних очікувань, які висувуються до неї соціальним середовищем;
- створює можливість для самореалізації особистості та творчого вираження її особистісного потенціалу [28].

У типології І. Мельник виділено такі види адаптації: нормальна, незавершена та патологічна. Нормальна адаптація – це процес, який зумовлює стійку пристосованість особистості до типових проблемних ситуацій, без патологічних змін її структури і, одночасно, без порушення норм тієї соціальної групи, де розгортається адаптаційний процес. Незавершена адаптація – це процес, коли особистість відчуває себе достатньо комфортна у конкретному соціальному середовищі тоді як інші учасники соціального процесу чекають від неї іншої поведінки, тобто поведінка людини не відповідає соціальним нормам, прийнятим у даній соціальній групі. Патологічна адаптація – процес, повністю чи частково здійснюється за допомогою девіантних форм поведінки. В патологічній адаптації використовуються такі захисні механізми, які виводять поведінку особистості за межі нормальної адаптації та стають неадекватними реакціями. Крім того І. Мельник виокремлює три основні різновиди соціально-психологічної дезадаптованості: стійка ситуативна дезадаптованість; тимчасова дезадаптованість; загальна стійка дезадаптованість (стан перманентної фрустрованості, наявність якої активує захисні механізми). Виникнення стану психічної дезадаптації, що

супроводжується межовими психічними розладами, можливо не при дезорганізації окремих підсистем, що визначають адаптовану психічну активність, а тільки при порушенні функціональних можливостей всієї адаптаційної системи в цілому.

### **Особливості адаптації учасників бойових дій (УБД)**

Соціальна адаптація військовослужбовців – це не просто повернення додому, а складний процес «перепрошивки» особистості, де навички, що допомагали вижити на війні, мають трансформуватися для життя в цивільному суспільстві.

У контексті військового досвіду соціальна адаптація – це двосторонній процес. З боку ветерана – це пристосування до нових (або забутих) соціальних норм, ролей та умов побуту. Це перехід від ієрархічної, чітко структурованої військової системи до багатогранної та часто хаотичної цивільної реальності. З боку суспільства – це готовність громад, роботодавців та родин прийняти змінену особистість ветерана, створюючи умови для його інклюзії.

Ключовими особливостями адаптації учасників бойових дій є:

- по-перше, зміна ціннісно-нормативної бази, позаяк на війні діють специфічні норми: гіперпильність, чіткий розподіл на «свій/чужий», безумовне виконання наказів. У цивільному житті ці ж якості можуть сприйматися як агресія, надмірна підозрілість або негнучкість. Адаптація полягає в «демобілізації» цих психологічних механізмів;

- по-друге, втрата військової ідентичності, оскільки для багатьох статус «воїна» стає центральним. Повернення до статусу «менеджера», «водія» або «батька» часто супроводжується відчуттям втрати сенсу та соціального статусу. Сутність адаптації тут – у пошуку нової місії в мирному житті.

- по-третє, комунікаційний бар'єр, оскільки ветерани часто відчують «герметичність» свого досвіду. Цивільні не розуміють їх, а ветерани не знають, як висловити пережите. Особливістю адаптації є подолання цієї ізоляції та вибудовування нових соціальних зв'язків.

- по-четверте, побутова дезорієнтація, позаяк військовий досвід знімає з людини потребу приймати дрібні побутові рішення (що їсти, що вдягати, куди йти). Повернення до необхідності самостійно організовувати кожен аспект життя стає серйозним когнітивним навантаженням.

Науковці розрізняють три рівні адаптації:

- Психологічний: подолання наслідків бойового стресу, робота з ПТСР (якщо він є), емоційна саморегуляція.

- Професійний: перекваліфікація або повернення на робоче місце, де навички лідерства та стресостійкості знаходять нове застосування.

- Сімейний: перерозподіл ролей у родині. За час відсутності військового родина навчилася жити без нього, тому процес «входження» назад у сімейну структуру часто є болісним.

Специфікою «зворотної адаптації» учасників бойових дій до умов цивільного життя, полягає в тому, що це вторинна адаптація. Перша відбулася, коли людина звикала до війни. Повернення — це процес ламання вже сформованих «фронткових» звичок, що робить цей етап психологічно важчим за мобілізацію.

Резюмуючи, хочемо наголосити, що соціальна адаптація ветерана — це не відновлення «старого я», а формування нової цілісної особистості, яка інтегрує бойовий досвід у мирне життя, не заперечуючи його, але й не обмежуючись ним.

### **Соціальна адаптація учасників бойових дій та практичні механізми підтримки**

Схарактеризуємо соціальну адаптацію учасників бойових дій, поєднавши динаміку (етапи) з практичними механізмами підтримки.

1. З точки зору динаміка процесу соціальної адаптації, процес повернення не є лінійним, він має свої критичні точки.

Зокрема, можна виокремити такі етапи соціальної адаптації УБД:

- Етап «Медового місяця» (Перші тижні): Радість від зустрічі з рідними, ейфорія від безпеки. Ветеран часто ігнорує проблеми, фокусуючись на відпочинку.

- Етап «Зіткнення з реальністю» (1–3 місяці): Побут починає дратувати. З'являється відчуття, що «цивільні не розуміють», а система (бюрократія, черги, байдужість) здається несправедливою. Це найбільш критичний період для виникнення конфліктів.

- Етап депресії/ізоляції: Усвідомлення, що «як раніше» вже не буде. Людина може замикатися в собі або шукати спілкування лише з побратимами.

- Етап інтеграції (від 6 місяців до року+): Поступове прийняття нових ролей. Бойовий досвід стає частиною біографії, а не єдиним сенсом життя.

Для успішного проходження цих етапів необхідна комплексна система, яка в Україні зараз активно розбудується. Основними державними та суспільними інструментами підтримки є:

Інститут помічника ветерана: Спеціально підготовлені фахівці (часто самі ветерани або члени їхніх родин), які супроводжують де мобілізованого у питаннях оформлення пільг, пошуку роботи чи навчання. Це принцип «рівний – рівному».

Професійна реінтеграція та ветеранський бізнес, зокрема, програми перекваліфікації (ваучери на навчання); гранти на відкриття власної справи (наприклад, через «Власну справу» або Український ветеранський фонд).

Ветеранські хаби та простори – це створення територій, де ветеран може отримати юриста, психолога або просто побути серед «своїх». Це знімає відчуття соціальної ізоляції.

Цифровізація послуг через застосунки (наприклад, e-Ветеран), що мінімізують контакт із бюрократією, яка часто є тригером агресії для людей з бойовим досвідом.

Сутність сучасної адаптації, які характеризують особливості соціальної адаптації УБД в громадах, зміщується з рівня «держававетеран» на рівень «громада-ветеран». Вона включає в себе набір таких різноманітних послуг за основними напрямками. По-перше, це пошук і надання робочих місць з можливістю адаптації корпоративної культури (навчання HR-ів, як спілкуватися з ветеранами).

По-друге, медичний супровід, який забезпечує доступність реабілітації безпосередньо за місцем проживання, а не лише у госпіталах.

По-третє, робота з родинами, оскільки адаптація потрібна не лише бійцю, а й дружині/чоловіку та дітям, які також змінилися за час війни.

Соціальна адаптація є успішною тоді, коли військовий досвід перетворюється з тягаря на ресурс (лідерство, стресостійкість, вміння працювати в команді), а суспільство сприймає ветерана не як «жертву» чи «загрозу», а як активного громадянина.

Таким чином, соціальна адаптація учасників бойових дій є складним інтегральним утворенням, що визначає особливості взаємодії особистості з соціальним середовищем та забезпечує самоорганізацію особистості УБД в змінюваних умовах соціальної взаємодії. Соціальна адаптація детермінує здатність до високої адаптивності та можливості реалізувати свої ресурси (соціальні,

інтелектуальні, моральні, біологічні, фізіологічні тощо) в соціально важливих сферах.

У сучасній зарубіжній психології особистісні ресурси розглядаються як сукупність внутрішніх можливостей людини, які забезпечують успішне подолання життєвих труднощів, підтримання психологічного благополуччя та ефективну адаптацію до складних життєвих обставин. До числа найбільш значущих ресурсів дослідники відносять самоефективність, оптимізм, життєстійкість, соціальну підтримку, здатність до саморегуляції та смисложиттєві орієнтації [9].

### **Наслідки переживання травматичних ситуацій**

Питання наслідків переживання травматичних ситуацій залишається предметом досліджень багатьох науковців. Так, розгляду особливостей психічних станів особистості в стресових та екстремальних ситуаціях присвятили свої роботи Л. Клименко, О. Кокун, Л. Гримак, С. Захарік, С. Кириченко, І. Приходько та ін.

Розглядаючи спектр психологічних змін, що виникають внаслідок перебування особи в екстремальних умовах збройного конфлікту, ряд науковців наголошують на тому, що психологічні наслідки не завжди є патологічними, а часто являють собою «нормальну реакцію на ненормальні обставини».

Розглянемо детальніше класифікацію наслідків за різними критеріями.

Так, зокрема, за часовим та функціональним критеріями – це можуть бути:

- гострі реакції на стрес, як психологічні стани, що виникають безпосередньо під час або відразу після бою (ступор, паніка, дезорієнтація);
- відстрочені наслідки як психологічні стани, що проявляються після повернення із зони бойових дій (місяці або роки потому);
- адаптивні чи дезадаптивні зміни – це розмежування корисних навичок виживання (пильність, швидка реакція) та симптомів, що заважають мирному життю.

До психопатологічних наслідків, які відображають клінічний аспект належать:

- посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), який ідентифікують через аналіз чотирьох кластерів симптомів: інтрузії (флешбеки, нічні жахи), уникання, негативні зміни в когнітивній сфері та настрої, гіперзбудливість.

- комплексний ПТСР (кПТСР), який характеризує особливості стану при тривалому перебуванні під впливом травми.

- депресивні розлади та тривожність як втрата сенсів, апатія, постійне очікування небезпеки;

- адиктивна поведінка у формі зловживання психоактивними речовинами як спосіб «самолікування» та втечі від травматичних спогадів;

- соматизація як прояв психологічного болю через фізичні симптоми (головні болі, розлади ШКТ, серцево-судинні порушення). [1]

Згідно з МКХ-11 (ICD-11), ПТСР більше не розглядається як проста тривожність. Ключовий акцент робиться на трьох доменах симптомів:

- повторне переживання (Intrusion): не лише спогади, а «флешбеки», коли ветеран відчуває себе фізично присутнім у моменті травми, що супроводжується панікою або агресією.

- уникання (Avoidance): свідоме ігнорування думок, місць або людей, що нагадують про події. Це призводить до соціальної ізоляції.

- гіперзбудливість (Hyperarousal): стан «постійної варті». Фізіологічно це проявляється через порушення сну та надмірний старт-рефлекс (різка реакція на гучні звуки) [57]

Ще одним психологічним наслідком може бути так званий феномен «Моральної травми», який викликає аналіз глибокого психологічного дискомфорту, що виникає через дії (або бездіяльність), які суперечать власним моральним переконанням особи.

Відмінність моральної травми від ПТСР полягає в акценті на почутті провини, сорому та втраті довіри до інституцій/світу.

На відміну від ПТСР, який базується на страху, моральна травма базується на провині та соромі. Вона виникає, коли військовослужбовець змушений діяти всупереч власним глибоким цінностям (наприклад, загибель цивільних, неможливість врятувати товариша, «провина вцілілого»). Наслідками можуть бути глибока криза довіри до себе, командирів та суспільства, що часто веде до суїцидальних думок навіть за відсутності класичних симптомів ПТСР [58].

Також вчені наголошують, що у бойових умовах формується специфічний комплекс провини, який проявляється та при поверненні до цивільного життя. Нажитими змінами особи є загострене почуття справедливості, гіпотимія, тривожність,

ранимість, афективна нестабільність, сторожкість, імпульсивність та підозрілість, схильність до самоти, почуття спустошеності, напруженість міжособистісних стосунків, постійна готовність до реактивних утворень, вибухів люті, самоушкоджень. Можуть спостерігатися втрата уваги та зміна зовнішності, втрата ваги, швидке сп'яніння. Ці зміни трактуються як «синдром виживання», або апатична депресія.

Соціально-психологічними наслідками є дезадаптація, що проявляється у формі комплексного ПТСР (кПТСР), який уведений у МКХ-11 як діагноз, що є критично важливим для аналізу наслідків тривалих бойових дій (позиційна війна, полон).

Його симптоми проявляються у формах:

- відчуження (Alienation), тобто складність у встановленні емоційних контактів із цивільними («вони мене не розуміють»);
- трансформації агресивності, тобто перенесення бойових патернів реагування на сімейні та побутові стосунки;
- кризи ідентичності, яка зумовлює труднощі переходу від ролі «воїна» до ролі «цивільного», батька/матері чи працівника.

Окрім симптомів ПТСР, він включає:

- дезорганізацію емоційної регуляції: вибуховий гнів або повне емоційне оніміння; негативне самосприйняття: відчуття власної «зіпсованості» або нікчемності;
- труднощі в стосунках: неможливість відчувати близькість.

Когнітивні та нейропсихологічні зміни, як можливі наслідки участі в бойових діях, що зумовлені тривалим впливом кортизолу та адреналіну під час бою змінює роботу мозку (гіпокамп та амигдали) проявляються у таких симптомах:.

- «бойова модальність» мислення: звичка діяти за алгоритмами «свій-чужий», «безпечно-небезпечно». У мирному житті це проявляється як підозрілість, нетерпимість до помилок інших та тунельний зір;
- когнітивний дефіцит: зниження концентрації уваги та короткочасної пам'яті (часто посилюється наслідками легких ЧМТ або акубаротравм/контузій).

Сучасні українські дослідники наголошують, що через «тотальний» характер війни межа між фронтом і тилом розмита, що впливає на процес реабілітації. Ключовими аспектами є наслідки акубаротравм (контузій) та їх поєднання з ПТСР. Український досвід свідчить про масовість легких черепно-мозкових травм (ЛЧМТ). О.М. Кокун зазначає, що фізичні наслідки контузії (головний біль, запаморочення) тісно переплітаються з

психологічними (дратівливість, зниження когнітивних функцій), створюючи «постконтузійний синдром», який ускладнює лікування ПТСР [32].

Трансформація особистості може виникнути після першого вбивства ворога або після загибелі побратима. Первинна реакція на таку травму може бути зовні непомітною або супроводжуватися гострою психічною дезорганізацією. Після повернення з війни залишаються звичка оцінювати те, що оточує з точки зору потенційної небезпеки, та щонайменша провокація може несподівано викликати агресію. Часті дисфорії призводять до алогалізації та зниження працездатності.

Симптоми гострого стресового розладу переважно схожі з симптомами післятравматичного стресового розладу. Їх розрізняють за перебігом у часі та наявністю дисоціативних симптомів

Післятравматичний стресовий розлад (ПТСР) виникає як відстрочена або тривала відповідь (після латентного періоду, але не більше 6-ти місяців) на стресову подію (коротку або тривалу) виключно загрозливого або катастрофічного характеру, яка може спричинити глибокий стрес майже у кожного. ПТСР має дві особливості: психогенну природу розладу та нестерпну для пересічної людини тяжкість психогенії [48; 50].

### **Тривала бойова психічна травматизація**

На відміну від експедиційних воєн (напр. США в Іраку), українські військові перебувають у зоні бойових дій значно довше без ротацій. Дослідження В.В. Стасюка та фахівців НУОУ вказують на розвиток «бойової втоми» та глибокого виснаження нервової системи, що призводить до специфічної апатії або «емоційної вицвіленості» [42].

Соціальна дезадаптація та «феномен несправедливості», зокрема, дослідження О. Осадько та Центру психічного здоров'я «Лісова поляна» (під керівництвом К. Вознічиної) акцентують увагу на важливості соціального контексту. Ветерани часто стикаються з відчуттям несправедливості через невідповідність мирного життя в тилу тим жертвам, які приносяться на фронті. Це підсилює ризик виникнення деструктивної поведінки [8].

Психологічна стійкість (Resilience) як національна особливість, на якій акцентують українські психологи (зокрема О. Романчук), досліджуючи «колективну стійкість». Зазначається, що високий рівень суспільної підтримки та розуміння мети війни (захист

власного дому) виступає потужним протективним чинником, який знижує відсоток розвитку ПТСР порівняно з агресивними війнами [43].

Посттравматичне зростання (ПТЗ) як позитивний вектор. Аналіз можливості позитивних змін внаслідок пережитої травми: переоцінка життєвих цінностей, зміцнення характеру, нові духовні орієнтири та посилення життєстійкості (resilience).

Аналізуючи праці науковців з питання можливих психологічних наслідків в учасників бойових дій, представимо твердження О. Числіцької, яка зазначає, що психологічними наслідками участі у бойових діях є: бойовий стрес, психічна травма, посттравматичний стресовий розлад та ін. [50].

І. Приходько дає таке визначення бойовому стресу – це процес впливу чинників бойової обстановки на психіку військовослужбовця, що супроводжується зниженням рівня психологічної безпеки особистості та появою неспецифічних доклінічних психологічних проявів, які у сукупності уявляються поняттям «бойова психологічна травма особистості» або сягають специфічних нозологічних ознак психічних розладів, об'єднаних у категорію «бойова психічна травма» [42].

Бойовий стрес одночасно може бути та травматичним стресом, тоді він, за різними джерелами, може називатися «бойовою психічною травмою» [46].

Г. Остір дає своє визначення бойового травматичного стресу. На його думку, бойовий травматичний стрес є нормою для учасників бойових дій, його деструктивні наслідки для особистості є закономірними, вони можуть спіткати військовослужбовця у будь-який час та через будь-які часові проміжки під дією особистісно значущих умов та обставин, навіть тих ветеранів, які на перший погляд здаються адаптованими до мирних умов діяльності [65].

М. Перре, А. Лайрейтер та У. Бауманн визначають «травматичний стрес» як специфічний клас критичних подій, яким притаманні такі характеристики: вони небажані, характеризуються вкрай негативним впливом через серйозної загрози власному життю та високою інтенсивністю; їх важко контролювати, аж до повної неможливості контролю; як правило, вони перевищують можливості опанування себе та найчастіше – непередбачувані. Для успішної адаптації необхідна надзвичайна кількість енергії та ресурсу, оскільки зазвичай ці події зачіпають не тільки самого індивіда, а й близьких йому людей, іноді – ще й матеріальне майно,

соціальне та особисте існування в цілому (наприклад, пережите насильство) [59].

Зрозуміло, що чим більш інтенсивно військовослужбовець пережив бойовий стрес у бойовій обстановці, тим більша ймовірність виникнення в нього психологічної травматизації після припинення впливу бойових стресорів, серед яких – гострі психогенні реакції (гостра стресова реакція, гострі стресові розлади), порушення адаптації [47].

С. Томчук в ході психологічних досліджень виявив, що базовим психічним станом, з якого розвиваються всі інші негативні стани, є тривога [41]. Схожа думка простежується та серед інших науковців. Так, наприклад, в роботі О. Кокуна, Н. Агаєва, І. Пішко йдеться про те, що тривога є сприятливим фоном для виникнення паніки [32].

Слід відрізнити тривогу, тривожність та тривожні розлади. В даному випадку мова йде про тривогу, як емоційний стан, що виникає в ситуації невизначеної небезпеки та виявляється в очікуванні несприятливого розвитку подій. Розрізняють два види тривожної реакції: фізіологічну та патологічну: фізіологічна («нормальна») тривога – її фізіологічне значення полягає в мобілізації організму для швидкого досягнення адаптації; патологічна тривога, як правило, тривала за часом (більше 4 тижнів), що призводить до пригнічення (виснаження), а не посилення адаптаційних можливостей організму [47].

Наявність тривожного розладу, крім інших психічних порушень, різко підвищує ризик виникнення депресивних розладів (в 15 разів) та хімічної залежності (більше ніж у 20 разів) [47].

Стан легкої депресії (субдепресії), що не є психопатологією, проявляється в погіршенні настрою, песимізмі, зниженні працездатності, хронічній втомі. Характерними стають погіршення пам'яті, зниження концентрації уваги, неможливість зосередитись на одному виді діяльності, поганий сон вночі та надмірна сонливість у денний час [53].

Крім того, депресія має такі додаткові симптоми: почуття провини, марності, тривоги та (або) страху, песимізм, порушений сон, присутність безсоння або пересипання, зниження або збільшення ваги, нестабільний апетит, нездатність концентруватися та приймати рішення, занижену самооцінку, думки про смерть та (або) самогубство [4].

Наслідки ПТСР (посттравматичних стресових розладів) призводять до зміни особистості, соціальної та професійної дезінтеграції, алкоголізації та наркотизації, суїцидів. Відсутність

спеціальних медико-психологічних заходів з відновлення травмованої, деформованої психіки (психологічна реабілітація) веде до хронічного перебігу психічних розладів.

О. Числіцька в своїй науковій статті наводить данні дослідження ветеранів афганської війни, яке проводили фахівці Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Дослідження підтверджує, що у частини ветеранів – від 12% до 24% проявляються симптоми ПТСР (залежно від виду), у 53%-70% спостерігаються психічні розлади або прикордонні стани та лише близько 35% досліджуваних повністю змогли адаптуватися до умов цивільного життя [50].

У ході спостережень та отриманих експериментальним шляхом даних добре проглядається зв'язок проявів ПТСР з соціальними умовами ветерана. Спостерігається тенденція до значного поліпшення якості життя та адаптованості ветеранів при залученні їх до суспільно-корисної діяльності. Це може бути ряд таких заходів, як зустрічі за круглим столом, де обговорюються нагальні проблеми, залучення ветеранів до зустрічей з молодшим поколінням (уроки мужності та патріотична діяльність, спортивно-масові заходи, просвітницька робота), до благодійних заходів тощо. Ветерани які задіяні в суспільно-корисній діяльності та які займають активну соціальну позицію страждають ПТСР та психічними розладами набагато менше, ніж ті хто замкнувся на своїх проблемах, у собі. Досвід ветеранських спілок показує, що якщо не надавати своєчасну психологічну підтримку, без індивідуального підходу, реадаптаційних заходів, їх інтеграція в сучасне суспільство практично не можлива. Особливо якщо це стосується ветеранів, які обмежені в своїх фізичних можливостях і, як правило, замкнуті та обмежені в спілкуванні, ізольовані від суспільних відносин. Нерідко вкрай важко розговорити таких людей, організувати їм спілкування з іншими ветеранами, але якщо це вдається, то результати не змушують на себе чекати. Так, величезний вплив справляють на подальшу долю інваліда особистий приклад та досвід таких же інвалідів як та він сам, але більш активних, адаптованих. та коли відбуваються спільні зустрічі соціально-активних людей з пасивними, то та в других теж починає змінюватися світогляд: «ще не все втрачено, ще варто жити, можна займатися якоюсь корисною справою» тощо. А якщо до того є можливість виявити спрямованість та інтереси ветерана й надати посильну допомогу в його зайнятості, прагненнях, то людина кардинально змінюється – немов «оживає».

Також дуже травматично, з психологічної точки, зору переживається військовими та нерозуміння в родині. Повернення солдата з війни – це щастя, але й, з іншого боку, стрес для всієї родини. Чоловік спочатку з захопленням зустрічає своїх близьких. Але потім раптом замикається в собі, шукає усамітнення в іншій кімнаті або прагне зовсім піти з дому. Не тому, що став черствим, а тому, що після бомбувань та тяжких випробувань та втрат, він інстинктивно шукає притулку для переосмислення пережитого. Навіть від близьких, від яких насправді чекає розради та порозуміння. Бійці знають, що поруч з ним мама, тато, дружина, діти, родичі, але родинні почуття придушуються тривожними переживаннями, які пов'язані з бойовим минулим.

З огляду на все вищесказане, слід зазначити, що діагноста психічних станів, рівня нервово-психічної діяльності, що проводиться психологами та психіатрами, має бути основним змістом роботи в ході медичного обстеження військовослужбовців після їх повернення з районів бойових дій.

При цьому особлива увага має бути приділена проведенню групових та індивідуальних бесід, в ході яких необхідно зорієнтувати в проблемах, що виникають в процесі реадптації учасників бойових дій до звичайних умов життєдіяльності [22].

Аналітичний огляд психологічних наслідків участі у бойових діях дозволяє зробити такі висновки:

Поліморфність наслідків, оскільки досвід участі в бойових діях не має уніфікованого впливу і формує широкий спектр наслідків – від клінічно виражених розладів (ПТСР, кПТСР, депресія) до специфічних особистісних трансформацій (моральна травма, криза ідентичності). Це вимагає диференційованого підходу до психологічної діагностики та допомоги.

Специфіка сучасного українського контексту накладає свій відбиток на психологічний профіль українського ветерана визначається тривалістю перебування в зоні високої інтенсивності вогню та частим поєднанням психогенної травми з акубаротравмами (контузіями). Це створює складний клінічний паттерн, де психологічні симптоми підсилюються когнітивними дефіцитами нейрофізіологічного походження.

Екзистенційний вимір травми означає, що окрім традиційного розуміння ПТСР, критично важливим є врахування концепту «моральної травми» (Moral Injury). Порушення базових етичних установок та почуття провини часто стають більш вагомими перешкодами для реінтеграції, ніж страх чи гіперзбудливість.

Ресурсний потенціал: попри значний ризик дезадаптації, травматичний досвід містить потенціал для «посттравматичного зростання». Успішність подолання наслідків війни залежить не лише від індивідуальної життєстійкості (resilience), а й від якості соціальної підтримки та наявності фахової системи психологічного супроводу. Важливою передумовою успішного подолання кризових життєвих ситуацій виступає розвиток особистісних ресурсів професійної стійкості, до яких належать саморегуляція, рефлексивність, емоційна компетентність, оптимізм, здатність до пошуку смислу та конструктивного використання соціальної підтримки. Саме ці ресурси забезпечують збереження психологічної рівноваги особистості в умовах тривалого стресу та невизначеності [10].

Багатогранність психологічних наслідків зумовлює необхідність детального вивчення методів та інструментів, що дозволяють ефективно виявляти ці стани на ранніх етапах.

Проблема ресоціалізації комбатантів у сучасному науковому дискурсі розглядається як багатовекторний процес, що визначається сукупністю внутрішніх (особистісних) та зовнішніх (середовищних) чинників. Питання про чинники будь-якого процесу завжди стосуються проблеми його детермінації.

Детермінація адаптації – це система умов, що зумовлюють темп, глибину та результативність інтеграції особистості в мирне соціокультурне середовище.

Спроби обґрунтування основних чинників адаптації особистості зроблені багатьма дослідниками у зарубіжній та вітчизняній психології (Г. Гартман, Е. Еріксон, А. Фройд, З. Фройд).

Класичні психологічні парадигми пропонують диференційовані вектори розуміння цього процесу.

Представники біхевіористського напрямку (А. Бандура, Б. Скіннера та ін.) вважають, що головним джерелом розвитку особистості є середовище, а основними умовами адаптації – зовнішні умови виховання [27].

В рамках інтеракціоністського напрямку (Л. Філіпс та ін.) на адаптацію впливають як внутрішньопсихічні (особистісні риси – цілеспрямованість, активність, самостійність), так та середовищні фактори (умови виховання).

Представники когнітивного напрямку (Ж. Піаже, Л. Фестінгер та ін.) розглядають адаптаційні властивості інтелекту та приходять до висновку про те, що розвинені інтелектуальні здібності можуть бути умовою адаптації особистості.

Психоаналітичний та інтеракціоністський напрями (Г. Гартман, Л. Філіпс) акцентують на внутрішніх механізмах захисту та особистісних рисах (автономність, цілеспрямованість), що забезпечують гомеостаз індивіда.

Гуманістичний підхід (К. Роджерс) виокремлює конгруентність «Я-концепції» як головну умову психологічної рівноваги. В рамках гуманістичного напрямку (А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм) основними умовами адаптації є: індивідуальні особливості, які характеризують особистість, що самоактуалізується; високий показник конгруентності «Реального Я» та «Ідеального Я»; ціннісні орієнтації з точки зору їх нормативності в суспільстві.

Системно-комплексний підхід (за А. Чапляком) структурує детермінанти відповідно до ієрархії потреб: від базових (економічна безпека, самозбереження) до вищих (когнітивний розвиток, самореалізація). А. Чапльак [49] виокремлює сім комплексних детермінант, що впливають на успішність адаптації: економічний (матеріальний), самозбереження, регулятивний, відтворювальний, комунікативний, когнітивний та самореалізації. Кожен комплексний чинник включає в себе низку окремих чинників:

- економічний (матеріальний) – об'єднує детермінанти, пов'язані з отриманням коштів для існування (заробітна плата, приробіток, нетрудові доходи, виплати, матеріальні стимули, доступ до дефіциту);

- самозбереження – включає детермінанти, пов'язані з реалізацією безпеки існування: фізичної та економічної (загроза життю та здоров'ю, можливість втрати джерела існування, притягнення до кримінальної відповідальності);

- відтворювальний – містить детермінанти, що відображають реалізацію сексуальних потреб людини, включаючи сексуальні взаємини, створення сім'ї, продовження роду (сексуальний партнер, шлюбний партнер, діти);

- комунікативний – пов'язаний з реалізацією потреб людини в спілкуванні (глибина спілкування, коло спілкування, становище в групі);

- когнітивний – містить детермінанти, що відображають реалізацію когнітивних потреб (освіта, кваліфікація, інтелект, світогляд);

- самореалізація – це найскладніший комплексний чинник, який може включати в себе будь-який з перерахованих вище за умови, що реалізація тих потреб, яку вони відображають, набуває

для людини цінність. Комплексний фактор самореалізації визначається через поняття «творіння», «досягнення», «майстерність», «влада», «авторитет», «престиж».

### **Особливості ресоціалізації УБД в Україні**

На сучасному етапі процес адаптації в Україні детермінований не лише особистісними рисами, а й системними бар'єрами, що підтверджується актуальною статистикою.

Економіко-професійний бар'єр. Станом на 2024 рік рівень безробіття серед ветеранів сягає 31%, що значно перевищує середні показники по країні. Основними перешкодами є невідповідність зарплатних очікувань (37,3%) та упередження роботодавців. Когнітивні наслідки служби (проблеми з концентрацією у 51% опитаних) ускладнюють процес перекваліфікації.

Соціально-комунікативний бар'єр так званий «Цивільно-військовий розрив», який є найбільш вагомим суб'єктивним бар'єром як страх нерозуміння з боку суспільства, який відзначають 58,8% ветеранів. Близько 63% очікують або вже стикнулися з соціальною відчуженістю через десинхронізацію ціннісних орієнтирів.

Психоемоційний бар'єр. Суб'єктивне благополуччя ветеранів оцінюється в середньому на 2,8 бала з 5. При цьому інституційний бар'єр виражається у дефіциті кадрів: на одного психолога в системі припадає понад 340 ветеранів, що критично знижує якість супроводу.

Для нівелювання зазначених бар'єрів держава реалізує нову інституційну рамку «Переходу від військової служби до цивільного життя»:

Стратегія переходу (2025–2033), яка схвалена 31 грудня 2024 року. Дана Стратегія запроваджує модель індивідуального супроводу військовослужбовця від першого дня рішення про звільнення. Вона передбачає синхронізацію роботи соціальних, медичних та освітніх служб, щоб ветеран не залишався сам на сам із бюрократією.

Закон про ветеранське підприємництво, який ухвалений 31 липня 2025 року (набрав чинності у лютому 2026-го), запроваджує спеціальний статус суб'єкта ветеранського бізнесу. Він дає право на пільгову оренду майна без аукціонів, грантову підтримку та резервування до 5% державних закупівель для ветеранських підприємств.

Професійна та соціальна адаптація. Постанова КМУ №1595, листопад 2025 р. суттєво розширила коло осіб, які мають право на безплатну перекваліфікацію, включивши діючих військових, резервістів та членів їхніх родин. Це дозволяє починати адаптацію ще до моменту фактичної демобілізації.

Цифровізація послуг. Запроваджено платформу «Ветеран Pro» та е-посвідчення у «Дії», що стає основним документом для отримання статусу та пільг онлайн, мінімізуючи «фізичний» бар'єр доступу до сервісів.

Сучасна наукова думка (L. Calhoun, R. Tedeschi) пропонує змістити фокус з «патологізації» ветеранів на концепцію ПТЗ. Це досвід позитивних змін, що виникає внаслідок подолання кризи та виявляється у трансформації життєвих пріоритетів, зміцненні міжособистісних стосунків та підвищенні відчуття власної сили.

В науковій літературі зарубіжних та вітчизняних авторів також можна зустріти такі детермінанти соціальної адаптації як: задоволеність життям, суб'єктивне та психологічне благополуччя.

У 1995 р. в науковий обіг введено поняття посттравматичне зростання – це досвід позитивних змін, що відбуваються з людиною у результаті зіткнення із кризовими життєвими ситуаціями (L. Calhoun, R. Tedeschi) [59]. Посттравматичне зростання – це можливий результат після травмованої події, що стоїть на іншому полюсі ПТСР. Посттравматичне зростання проявляється різними шляхами: через усвідомлення цінності життя, зміцнення міжособистісних стосунків, підвищення відчуття власної сили, трансформацію життєвих пріоритетів, збагачення духовної та екзистенційної складових життя. Це не просто повернення до попереднього рівня функціонування, для деяких людей цей процес стає досвідом самовдосконалення, оскільки відбуваються якісні зміни та трансформація особистості. У цьому контексті концепція посттравматичного зростання має суттєві відмінності від інших теорій відновлення після психотравми, які переважно акцентують на набутті особистісної стійкості, осягненні нових смислів, формуванні оптимізму та витривалості.

Резильєнтність виступає одним із провідних психологічних механізмів, який забезпечує не лише успішне подолання наслідків психотравмувальних подій, а й створює передумови для посттравматичного зростання особистості. Високий рівень резильєнтності сприяє переосмисленню складного життєвого досвіду, формуванню нових життєвих смислів та зміцненню віри у власні можливості [12].

Резильєнтність – це сила, яка спонукає людину відкривати свій внутрішній потенціал, прагнути до досконалості та бути в гармонії зі своїм внутрішнім світом. Практично кожна людина має сили (ресурси) для відновлення після травмивної події. Виділяють декілька видів мотиваційних сил, зокрема, базова резильєнтність, дитяча, характерологічна, благородна, екологічна, синергетична та універсальна [53].

У сучасних зарубіжних дослідженнях резильєнтність розглядається не як вроджена риса особистості, а як динамічна система психологічних ресурсів і навичок, що можуть цілеспрямовано розвиватися. Серед найбільш ефективних засобів розвитку резильєнтності виділяють когнітивно-поведінкові техніки, практики усвідомленості, формування навичок емоційної саморегуляції та розвиток соціальної підтримки [11].

З огляду на зазначене вище, слід зазначити, що процес соціальної адаптації учасників бойових дій до умов цивільного життя пов'язаний з такими чинниками як: біологічний, психічний та соціальний. Також вчені виділяють ще такі детермінанти як: задоволеність життям, суб'єктивне та психологічне благополуччя, резильєнтність, які слід віднести до чинника психологічного.

Узагальнені результати теоретичного аналізу чинників адаптації особистості можна представити у вигляді таблиці 1.

Таким чином, успішність адаптації ветерана залежить від мінімізації зовнішніх бар'єрів (законодавча підтримка бізнесу, цифровізація послуг) та актуалізації внутрішніх ресурсів (ПТЗ, резильєнтність). Сучасна ветеранська політика України еволюціонує від моделі «пільг» до моделі «соціального інвестування в людський капітал».

Теоретичний аналіз наукової літератури, законодавчої бази України та досвіду соціальної роботи дозволив комплексно охарактеризувати поняття «соціальна адаптація ветеранів» та визначити ключові детермінанти, що впливають на її ефективність.

Соціальна адаптація учасників бойових дій до умов цивільного життя є багатограним процесом, який охоплює психологічні, соціально-економічні, культурні, сімейні та інституційні аспекти. Успішність цього процесу визначається поєднанням внутрішніх ресурсів ветерана та зовнішніх соціальних умов, що формують середовище його повернення до мирного життя.

З'ясовано, що соціальна адаптація учасників бойових дій – це складний, динамічний процес, який охоплює відновлення соціальних зв'язків, відтворення життєвих компетенцій та

формування нових соціальних ролей після повернення з війни. Її успішність залежить від гармонійного поєднання внутрішніх ресурсів особистості та зовнішніх соціальних умов. Основна мета цього процесу полягає у забезпеченні повноцінного включення ветеранів у громадське життя, сприянні їхній самореалізації, професійному та особистісному зростанню.

Таблиця 1

**Детермінанти адаптації учасників бойових дій до умов цивільного життя**

Детермінанти адаптації	Визначення
Біологічний чинник	Задоволення базових потреб (сон, їжа, фізіологічні потреби); соматичне здоров'я (відсутність гострих та хронічних соматичних хвороб).
Психологічний чинник	Особливості когнітивних процесів (гарна пам'ять, уважність та спостережливість, гнучкість та швидкість мисленневих процесів); задоволеність життям, суб'єктивне та психологічне благополуччя. Здатність справлятися із негативними емоціями (насамперед, несхильність до афектів, помірний рівень агресії, низький рівень тривоги, відсутність симптомів депресії) зумовленими травмованою подією з метою запобігання дезадаптації.
Соціальний чинник	Сформованість комунікативних та спеціальних здібностей (управлінські, організаторські, педагогічні та технічні).

У ході дослідження було визначено, що головними детермінантами соціальної адаптації учасників бойових дій є психологічні, соціально-економічні, сімейні, культурні та інституційні детермінанти. Психологічні фактори відображають здатність ветерана долати наслідки стресу, травматичного досвіду та змінювати самосприйняття. Соціально-економічні детермінанти стосуються працевлаштування, матеріальної стабільності, житлових умов та соціальної захищеності. Сімейна підтримка виступає важливим джерелом емоційної стабільності, а культурні – формують позитивне суспільне ставлення до ветеранів, сприяють їх визнанню та інтеграції. Інституційні фактори охоплюють

діяльність державних, громадських та волонтерських структур, які створюють систему підтримки та соціального супроводу.

У ході дослідження з'ясовано, що соціальна адаптація ветеранів в українському контексті має як позитивні зрушення, так та низку труднощів. До позитивних тенденцій належать розвиток ветеранських об'єднань, розширення спектра державних програм підтримки, поява спеціалізованих соціальних сервісів та центрів психологічної реабілітації. Серед основних проблем – недостатня міжвідомча координація, брак фахівців із соціальної роботи, нерівномірний доступ до послуг, а також формальне ставлення до індивідуальних потреб ветеранів.

Важливо підкреслити, що процес соціальної адаптації не є одноразовим актом, а триває протягом усього періоду після демобілізації. Він вимагає постійної уваги з боку соціальних служб, громади та держави. Особливу роль у цьому процесі відіграють фахівці із соціальної роботи, які забезпечують посередництво між ветераном та суспільними інституціями, координують доступ до соціальних послуг, сприяють психологічній підтримці та розвитку адаптивних навичок.

Таким чином, у результаті теоретичного аналізу підтверджено, що успішна соціальна адаптація учасників бойових дій можлива лише за умови комплексного, міждисциплінарного підходу, який поєднує психологічну реабілітацію, соціальну підтримку, професійну переорієнтацію, правовий супровід та зміцнення сімейних стосунків. Ефективна взаємодія державних структур, громадських організацій та фахівців соціальної роботи створює підґрунтя для формування інклюзивного соціального середовища, у якому кожен ветеран має змогу відчувати власну значущість, бути соціально активним та повноцінно реалізованим членом суспільства.

Отже, визначені теоретичні засади соціальної адаптації учасників бойових дій визначають необхідність розроблення та впровадження системних механізмів соціальної підтримки ветеранів, зорієнтованих на людський потенціал, гідність та інтеграцію в мирне життя. Ці положення становлять основу для наступного розгляду практичних аспектів соціальної роботи з ветеранами у ході подальших досліджень.

## **Емпіричне дослідження особливостей соціальної адаптації УБД**

З метою виявлення особливостей соціальної адаптації учасників бойових дій та розробки програми розвитку навичок соціальної адаптації учасників бойових дій до цивільного життя нами було здійснено експериментальне дослідження, яке проводилось у декілька етапів:

На першому етапі дослідження ми вивчали наукову літературу щодо аналізу феномену соціальної адаптації, здійснювався аналітичний огляд можливих психологічних наслідків досвіду участі у бойових діях та чинників соціальної адаптації учасників бойових дій до умов цивільного життя.

На другому етапі – відбувалося обґрунтування вибору та підбір методик, що відповідадуть поставленій меті та завданням.

На третьому – проведено констатувальний експеримент з метою емпіричного дослідження особливостей соціальної адаптації в учасників бойових дій до умов цивільного життя.

На четвертому етапі – розроблялась програма розвитку навичок соціальної адаптації учасників бойових дій до умов цивільного життя та проводилася апробація з метою перевірки її ефективності.

В роботі були використані комплекс дослідницьких методів, а саме: теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення отриманих в ході теоретичного вивчення результатів); емпіричні (спостереження, бесіда, тестування, констатувальний та формувальний експеримент); методи математичної статистики (описова статистика, порівняльний аналіз, t-критерій Стьюдента). Статистичне опрацювання даних здійснювалося за допомогою стандартних пакетів програми MS Excel.

Збір емпіричного матеріалу проводився протягом 2025 – 2026 н.р на базі Муніципального ветеранського хабу «Побратим» м. Вінниці, Товариства ветеранів ГО «Мольфар».

У дослідженні взяло участь 63 опитаних – це учасники бойових дій, які звільнені (демобілізовані) з військової служби.

При підборі діагностичного матеріалу враховувався аналіз наукової літератури з означеної проблеми та виділенні вченими детермінанти соціальної та психологічної адаптації, в результаті чого показниками соціально-психологічної адаптації нами виділено: самопочуття та задоволеність психічним станом, задоволеність взаєминами з оточуючими та адаптаційні можливості військовослужбовців.

Дослідження проводилося за спеціально створеним бланком, який містив анкетні дані та упорядковані методики. Анкетні дані стосувалися таких питань: вік, стать, соціальний статус, рік демобілізації та кількість років знаходження на військовій службі, наявність важких поранень.

Методика шкалової самооцінки психофізіологічного стану О. Кокуна [26, с. 149], яка дозволяє діагностувати показники стану за такими шкалами: самопочуття, активність, настрої, працездатність, зацікавленість в участі в бойових діях, бажання виконувати завдання в зоні бойових діях, впевненість у своїх силах.

Опитувальник оцінки стану адаптації «ОСАДА» С. Яковенка, який дозволяє виявити особливості адаптації за такими показниками як: задоволення психічним станом, задоволення динамікою життєвої ситуації, задоволення міжособистісними взаєминами, задоволення функціональним станом та задоволення життєдіяльністю.

Багаторівневий особистісний опитувальник «АДАПТИВНІСТЬ-200», призначений для вивчення адаптаційних можливостей військовослужбовців на основі оцінки деяких соціально-психологічних та психологічних характеристик особистості, що відображають інтегральні особливості психічного та соціального розвитку. Дана методика дала змогу оцінити такі шкали, як:

шкала поведінкової регуляції – призначена для вивчення рівня нервово- психічної стійкості військовослужбовця та його толерантності до несприятливих дій професійної діяльності;

шкала комунікативного потенціалу – призначена для вивчення комунікативних можливостей військовослужбовця та вміння побудувати міжособистісні взаємини в колективі;

шкала моральної нормативності – призначена для вивчення здатності військовослужбовця дотримуватися моральних норм поведінки, уміння підкорятися груповим та корпоративним вимогам;

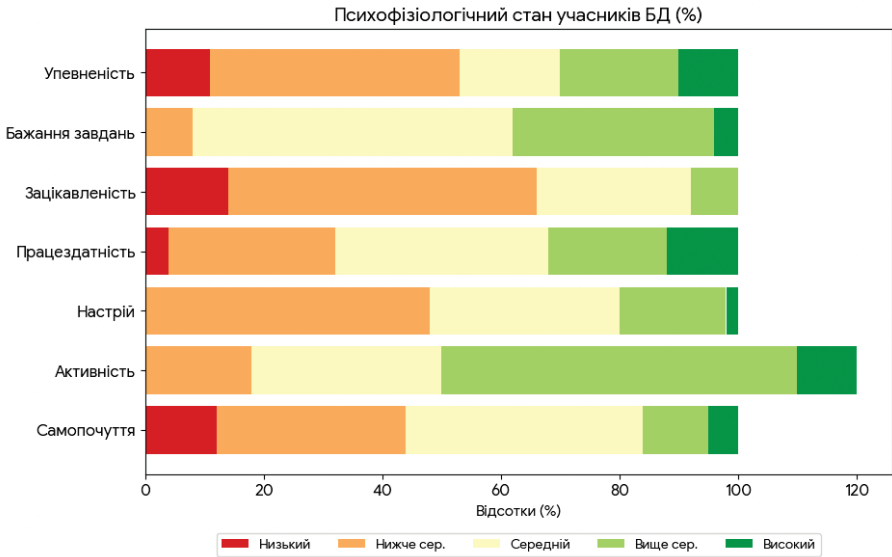
шкала військово-професійної спрямованості –призначена для вивчення рівня професійної мотивації та спрямованості на продовження професійної діяльності;

шкала схильності до девіантних форм поведінки – спрямована на виявлення ознак адиктивної та делінквентної поведінки;

шкала суїцидального ризику – призначена для виявлення осіб схильних до здійснення суїцидальних дій. Також дана методика дозволяє виявити інтегральний показник рівня стійкості до бойового стресу [26, с. 33-52].

Проаналізуємо отримані результати досліджень щодо особливостей прояву соціальної адаптації в учасників бойових дій до цивільного життя.

У результаті проведення методики шкалованої самооцінки психофізіологічного стану (за авторства О. Кокуна) були отримані такі результати, що графічно представлені на рис. 1.



**Рис. 1. Показники учасників бойових дій за методикою шкалованої самооцінки психофізіологічного стану ( за методикою О. Кокуна (у %))**

Емоційно-вольова сфера, яку характеризують переважаючий настрій та упевненість, засвідчив, що 48% опитаних мають рівень настрою «нижче за середній». Це вказує на значне емоційне виснаження та тривалий вплив стресових факторів. Лише 2% демонструють високий рівень настрою.

Щодо упевненості у своїх силах спостерігається виражена поляризація, зокрема понад 50% респондентів знаходяться в зоні низького (11%) та нижче середнього (42%) рівнів. Проте, кожен п'ятий (20%) має рівень вище середнього, що може свідчити про наявність досвідченого «ядра» групи.

Найбільш критичний показник – це зацікавленість участі у бойових діях. 66% опитаних мають низьку або нижчу за середню зацікавленість в участі в бойових діях. Це часто є ознакою «професійного вигорання» на війні.

Попри низьку зацікавленість, 54% мають середній рівень бажання виконувати завдання, а 34% — вище середнього. Це демонструє феномен високої відповідальності: бійці можуть не відчувати "інтересу", але усвідомлюють необхідність виконання обов'язку.

Щодо результатів за показником працездатності, були отримані такі результати. Найкращі показники має активність — 70% респондентів знаходяться на рівнях «вище середнього» (60%) та «високому» (10%). Це свідчить про стан постійної мобілізації організму. Більшість (40%) оцінює свій стан самопочуття як середній, проте значна частка (44% сумарно) скаржиться на незадовільний фізичний стан. 68% опитаних учасників бойових дій демонструє відносну стабільність працездатності, яка тримається в межах середнього та вище середнього рівнів, що дозволяє ефективно виконувати бойові задачі.

Узагальнюючи отримані дані за даною методикою, можна констатувати, що більшість учасників бойових дій демонструють стан «мобілізованого виснаження». При відносно високих показниках активності та готовності виконувати завдання, спостерігається значне зниження емоційного фону (настрою) та особистої зацікавленості. Такий стан потребує заходів психологічного розвантаження для запобігання повному психофізичному виснаженню.

### **Техніки корекції стану «мобілізованого виснаження»**

Для корекції стану «мобілізованого виснаження», виявленого під час аналізу, рекомендації слід розділити на три напрями: відновлення емоційного ресурсу, підтримка мотивації та фізична реабілітація.

1. Робота з емоційним станом (корекція низького настрою).

Декомпресія та вентиляція почуттів: організація групових зустрічей (за принципом «рівний-рівному»), де бійці можуть легально висловити втому, роздратування або апатію без страху засудження.

Техніки заземлення та саморегуляції: навчання методам «квадратного дихання» або прогресивної м'язової релаксації за Джекобсоном. Це допомагає знизити рівень кортизолу, який «з'їдає» настрій.

Інформаційна гігієна: обмеження споживання негативних новин у вільний час; фокус на спілкуванні з рідними (ресурсні діалоги).

2. Підтримка мотивації (корекція низької зацікавленості).

Перефокусування з процесу на результат: оскільки «інтерес» до війни природно згасає, акцент має зміщуватися на прагматичні цілі: «виконати завдання – зберегти життя», «захистити свій дім/родину».

Система малих перемог: дроблення великих завдань на короткі етапи.

Публічне визнання успіхів кожного бійця (навіть побутових) для підняття почуття власної цінності.

Ротація ролей: за можливості – тимчасова зміна виду діяльності всередині підрозділу, щоб подолати монотонність, яка вбиває зацікавленість.

3. Відновлення працездатності та самопочуття

Гігієна сну: використання технік швидкого засинання (наприклад, «військовий метод» розслаблення обличчя та тіла).

Корекція «хибної активності»: висока активність при низькому самопочутті часто є ознакою роботи на адреналіні. Необхідно впроваджувати примусові короткі перерви (кожні 2-3 години на 15 хв) для зняття гіпертонусу).

Робота з тілом: легкі фізичні вправи, спрямовані на розтяжку та зняття «м'язового панцира» (особливо в зоні шиї та спини, що страждають від носіння спорядження).

4. Робота з упевненістю

Тренінги згуртованості: упевненість індивіда в зоні БД часто базується на впевненості в напарнику. Вправи на довіру та відпрацювання алгоритмів дій до автоматизму знижують тривожність.

Аналіз досвіду: розбір успішних операцій (After Action Review), де акцентується увага на тому, що саме допомогло впоратися з труднощами.

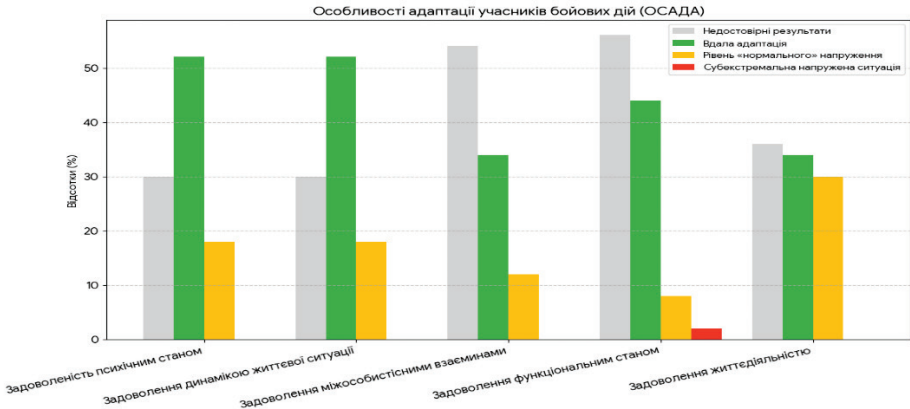
Наступним кроком нашого дослідження було опитування за методикою «ОСАДА» С. Яковенка, що дозволяє оцінити особливості адаптації УБД за такими показниками як задоволення психічним станом, задоволення динамікою життєвої ситуації, задоволення міжособистісними взаєминами, задоволення функціональним станом та задоволення життєдіяльністю. Наочно одержані дані подано на рис. 2.

На основі отриманих даних можна зробити такі висновки щодо адаптації учасників бойових дій.

Найкращі показники вдалої адаптації спостерігаються у сферах психічного стану та динаміки життєвої ситуації, 52% опитаних

демонструють успішну адаптацію. Це свідчить про те, що більша частина опитаних респондентів УБД здатна опанувати свій внутрішній стан та бачить позитивні зміни у своєму житті.

Проте звертає на себе увагу дуже високий відсоток «недостовірних результатів», особливо у сферах функціонального стану (56%) та міжособистісних взаємин (54%). Це може свідчити про підсвідоме бажання респондентів здаватися кращими, ніж вони є насправді (ефект соціальної бажаності), або про роботу потужних захисних механізмів, які блокують визнання проблем у цих сферах.



**Рис. 2. Особливості адаптації учасників бойових дій (за методикою «ОСАДА» С. Яковенка (у %))**

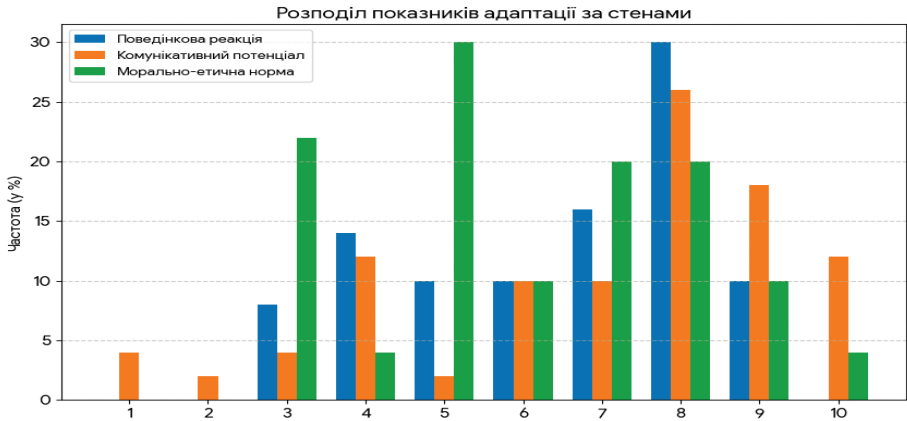
Показник «задоволення життєдіяльністю» має найвищий рівень нормального напруження (30%). Це означає, що третина опитаних УБД адаптується успішно, але ціною значних вольових та психічних зусиль.

За показниками «складна життєва ситуація» та «ситуація життєвої кризи» лише у 2% випадків зафіксовано субекстремальну напружену ситуацію (у розрізі функціонального стану).

Як висновок можна вважати, що стан адаптації опитаних учасників бойових дій загалом можна вважати задовільним. Проте високий рівень закритості (недостовірності) у питаннях здоров'я та стосунків вказує на те, що реальна картина може бути складнішою, а ветерани можуть потребувати підтримки саме в налагодженні соціальних контактів.

Для уточнення особливостей соціальної адаптації учасників бойових дій, використана методика «АДАПТИВНІСТЬ – 200». Для початку ми оцінили шкалу достовірності й виявили наскільки

щиро відповідали учасники бойових дій на запитання, що свідчить про надійність отриманих результатів. В результаті чого, було з'ясовано, що 8% опитуваних учасників бойових дій неправдиво відповідали на питання, тобто вони прагнуть якомога більше відповідати соціально бажаному типу особистості, а не реальному. Більш детально результати подані на рис. 3.



**Рис. 3. Особливості адаптації у військовослужбовців за методикою «АДАПТОВАНІСТЬ – 200» (у %).**

Дана методика дала змогу оцінити адаптованість УБД за шкалами: поведінкової регуляції, комунікативного потенціалу, моральної нормативності, схильності до девіантних форм поведінки, суїцидального ризику та інтегральним показником рівня стійкості до бойового стресу.

Високий (30% на 8 стені) домінуючий рівень як ознаку поведінкової реакції свідчить про те, що майже третина вибірки має стабільні нервово-психічні реакції та адекватну самооцінку. Про наявні певні ризики засвідчує те, що 22% опитуваних мають показники нижче середнього (стени 1–4), що вказує на схильність до нервових зривів або непередбачуваної поведінки у стресових ситуаціях.

Аналіз комунікативного потенціалу засвідчив домінуючий рівень у 56% УБД (сумарно на 8–10 стенах). Це найбільш позитивний показник дослідження. Такі військовослужбовці легко встановлюють контакти, не конфліктні та вміють працювати в команді.

Специфіка даного показника засвідчує найнижчий відсоток дезадаптації (лише 10% у зоні ризику), що підкреслює високу соціальну згуртованість підрозділу.

Стосовно морально етичної норми, то 30% УБД орієнтовані на соціально схвалювані й загальноприйнятні норми поведінки та дотримуються суспільних вимог. Особливістю даних за даним показником, який має так званий "двогорбий" розподіл, є те, що високий відсоток на 3 стені (22%) та на 5 стені (30%). Це свідчить про неоднорідність групи: частина УБД має специфічні погляди на військову дисципліну та моральні вимоги суспільства, що може призводити до ігнорування статутних норм.

Як висновок з отриманих даних за даною методикою можна стверджувати, що більшість УБД демонструють достатній та високий рівень адаптивності. Найсильнішою стороною є комунікація, що є критично важливим для взаємодії в бою. Проте шкала морально-етичної норми потребує уваги психологів, оскільки 22% особового складу мають ознаки порушень сприйняття соціальних норм, що може впливати на військову дисципліну.

Для групи військовослужбовців з низькими показниками адаптації за методикою «Адаптованість – 200» (стені 1–3) психологічна корекція має бути спрямована на запобігання нервовим зривам, покращення дисципліни та інтеграцію в колектив.

Нижче наведемо конкретні рекомендації щодо корекційної роботи за трьома основними напрямками:

#### 1. Зниження поведінкової реакції та стресу (ПР)

Діалектична поведінкова терапія (ДБТ): навчання контролю над імпульсивними реакціями на зовнішні подразники.

Техніки саморегуляції: впровадження «тактичного дихання», методів м'язової релаксації та медитації для управління гострим бойовим стресом.

Групи посиленої психологічної уваги (ГППУ): військовослужбовці зі стенами 1–3 мають бути зараховані до ГППУ для регулярного моніторингу їхнього психоемоційного стану командиром та психологом.

#### 2. Розвиток морально-етичної нормативності (МЕН)

Формування ціннісних орієнтирів: проведення занять, спрямованих на роз'яснення важливості військових статутів, дисципліни та колективної відповідальності.

Етичне виховання: робота над зміцненням віри в справедливість наказів та довіри до командування.

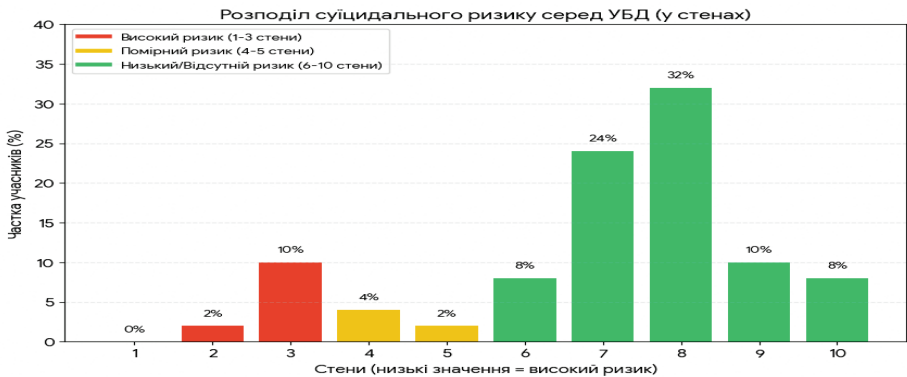
Індивідуальні бесіди: виявлення прихованих девіантних нахилів (схильність до алкоголю, наркотиків) та робота з ними на ранніх етапах.

### 3. Підвищення комунікативного потенціалу (КП)

Соціально-психологічний тренінг: вправи на згуртованість («Team Building»), що допомагають налагодити взаємодію з товаришами по службі.

Групова терапія: створення простору для обміну досвідом та отримання підтримки від побратимів, що мали схожий травматичний досвід.

Щодо суїцидального ризиків учасників бойових дій були отримані такі результати, які представлені на рис. 4.

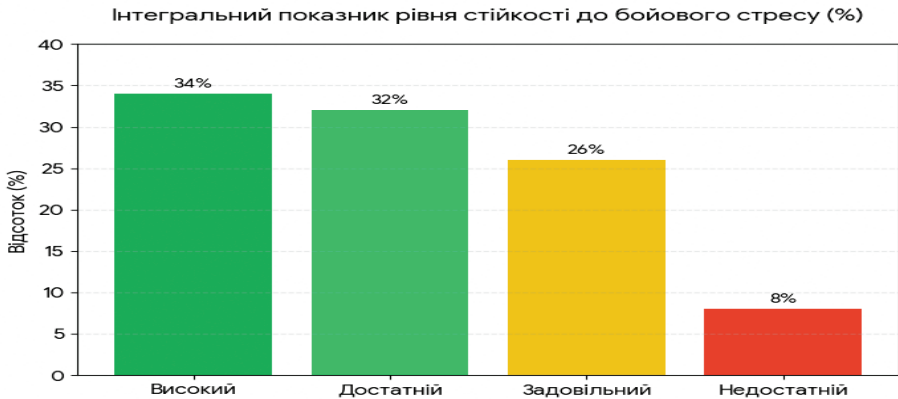


**Рис. 4. Результати дослідження щодо суїцидальних ризиків учасників бойових дій**

Як бачимо з наведених результатів на рис 4 у 82% опитаних не виявлені ознаки, які б свідчили про суїцидальний намір. На основі наданих даних, переважна більшість учасників бойових дій мають низький рівень суїцидального ризику або його ознаки у них відсутні. Проте 12% респондентів демонструють наявність ознак ризику, що потребує уваги фахівців. Це особи, які мають виразні або окремі ознаки суїцидальних намірів. Хоча прямих "виразних ознак" (1 стени) не виявлено, значна частина (10%) знаходиться на межі (3 стени), що свідчить про внутрішню дестабілізацію. 6 % респондентів з показниками 4–5 стенив не мають чітко виражених ознак, проте їхній стан не можна назвати стабільно безпечним. Це "буферна зона", яка за несприятливих обставин може зміститися в бік ризику.

Загальна тенденція розподілу даних має правобічну асиметрію, що є позитивним показником для опитаної групи учасників

бойових дій. Це свідчить про те, що незважаючи на травматичний досвід, адаптивні механізми більшості ветеранів працюють ефективно.



**Рис. 5. Інтегральний показник рівня стійкості до бойового стресу (у %)**

Щодо інтегрального показника стійкості до бойового стресу, то на основі отриманих даних (рис. 5), переважна більшість опитаних (66 %) мають високий або достатній рівень стійкості до бойового стресу. Це свідчить про сформованість необхідних адаптаційних можливостей для виконання завдань у складних умовах. Загальний стан даної групи учасників бойових дій можна охарактеризувати як стабільний. Однак, поєднання "задовільного" та "недостатнього" рівнів (34%) вказує на те, що кожен третій учасник може потребувати додаткової психологічної підтримки для збереження боєздатності.

На підставі аналізу результатів дослідження за підібраними методиками ми можемо говорити про види та показники соціально-психологічної адаптації, які детально представлені у табл. 2.

Проведене емпіричне дослідження засвідчило наявність у частини учасників бойових дій ознак соціальної дезадаптації. Зокрема, у досліджуваних виявлено окремі прояви нервово-психічної нестійкості, порушення поведінкової регуляції та поведінкові відхилення різного ступеня вираженості. З метою комплексного вивчення особливостей їхньої соціальної адаптації було застосовано методики О. Кокуна та С. Яковенка «ОСАДА» і «Адаптованість-200». Отримані результати дали змогу охарактеризувати психофізіологічний стан учасників бойових дій,

рівень їхньої активності, працездатності, а також особливості соціальної взаємодії та адаптаційного функціонування.

Таблиця 2

**Види та показники соціальної адаптації в учасників бойових дій до умов цивільного життя**

Вид адаптації	Показники
Адаптованість	Добре самопочуття, високий або достатній рівень активності, гарний настрій, висока працездатність та упевненість у власних силах. Низька зацікавленість участі у бойових діях. Задоволеність життям, вміння побудувати міжособистісні взаємини в колективі; здатність військовослужбовця дотримуватися моральних норм поведінки, уміння підкорятися груповим та корпоративним вимогам, відсутність схильності до девіантних форм поведінки та суїцидальних намірів.
Відносна адаптованість	На достатньому рівні самопочуття, достатній рівень активності, працездатність на середньому рівні. Низька зацікавленість участі у бойових діях. Задоволеність життям на рівні «нормального» напруження без загрози для здоров'я особистості. Комунікативний потенціал на середньому рівні, міжособистісні стосунки підтримують, але не завжди правильно будують міжособистісні взаємини та можуть відчувати напруження. Відсутність схильності до девіантних форм поведінки та суїцидальних намірів.
Деадаптованість	Погане самопочуття, низький рівень активності, пригнічений настрій, низька працездатність, відсутність впевненості у своїх силах. Висока зацікавленість участі у бойових діях. Незадоволеність життям, конфліктність у міжособистісних стосунках. Схильність до девіантних форм поведінки та суїцидальних намірів.

За методикою О. Кокуна встановлено, що більшість респондентів (72%) оцінюють свій рівень самопочуття як середній або нижче середнього, що свідчить про наявність емоційного виснаження та психофізіологічного напруження. Водночас високі показники активності (70%) засвідчують збереження внутрішніх ресурсів та мотивації до діяльності. Понад половина опитаних мають середній рівень працездатності, однак у 30% спостерігається її зниження, зумовлене наслідками бойових дій та психологічним стресом.

Показово, що 66% учасників бойових дій виявили відсутність інтересу до подальшої участі в бойових діях, що розглядається як ознака поступової реадаптації до мирного життя.

Результати методики «ОСАДА» С. Яковенка засвідчили, що понад половина респондентів (52%) мають достатній рівень адаптації, виражений у задоволеності психічним станом, міжособистісними відносинами та динамікою життєвих подій. Водночас високий відсоток недостовірних результатів (до 56%) може свідчити про дію психологічних захисних механізмів, зокрема заперечення або емоційного відчуження, що вказує на приховані прояви дезадаптації.

Застосування методики «АДАПТОВАНІСТЬ-200» дало змогу визначити, що більшість учасників бойових дій характеризуються достатнім рівнем поведінкової регуляції, комунікативного потенціалу та моральної стійкості. Високий рівень адаптації виявлено у 34% опитаних, достатній – у 32%, тоді як близько 15% демонструють труднощі у соціальній взаємодії, схильність до конфліктності та знижену толерантність до стресових чинників.

Таким чином, результати дослідження свідчать, що більшість учасників бойових дій перебувають у стані відносної соціально-психологічної адаптованості, проте у частини респондентів простежуються ознаки дезадаптації, пов'язані з психоемоційним напруженням та труднощами соціальної взаємодії. Це підкреслює необхідність системної психологічної підтримки, розроблення реабілітаційних програм та створення сприятливих соціально-психологічних умов для успішної інтеграції учасників бойових дій у мирне суспільство.

### **Вітчизняні та зарубіжні програми адаптації учасників бойових дій**

Для вирішення завдання розробки програми розвитку навичок соціальної адаптації учасників бойових дій до цивільного життя,

нами було проаналізовані вітчизняні та зарубіжні програми адаптації учасників бойових дій.

Важливо наголосити, що соціальний захист та супровід (адаптація, реабілітація) є одними з найважливіших та найнеобхідніших складників у військовому законодавстві. Такий підхід до утвердження й підтримання досить високого життєвого рівня учасників бойових дій сприяє додержанню належного морально-психологічного станів у збройних силах, позитивно впливає на процеси вдосконалення та підтримання високого рівня боєготовності й боєздатності, а також на спроможність якісно та вчасно виконувати різноманітні завдання сектору безпеки й оборони держави. Досить високий рівень соціального захисту у провідних державах НАТО діях мають усі категорії учасників бойових дій – від рядового до вищого офіцерського складу. Такий стан позитивно впливає на залучення до збройних сил найбільш розвинених в інтелектуальному й фізичному плані осіб та створення досить високої конкурентної спроможності військової служби на ринку праці. Але важливо пам'ятати, що психічні травми на війні неминучі – питання лише в тому, коли та як проявиться травма в кожному окремому випадку. Якщо соціальна адаптація (працевлаштування, або повернення на попередню роботу, допомога з навчанням, якщо в цьому є потреба, в цілому, повернення до «звичайного» життя) може здійснюватися одноразово, то психологічна допомога, яка необхідна кожному бійцю, може бути необхідна тривалий час, а деяким навіть протягом цілого життя. Без активної участі держави вищевказані проблеми не вирішити, тому життєво необхідна програма реабілітації учасників бойових дій, щоб поєднувати зусилля держави, суспільства та враховувати досвід іноземних держав.

Зокрема корисним є досвід США з Системи «єдиного вікна» та освіти. Крім того, США мають окреме Міністерство у справах ветеранів (VA), яке є другим за розміром після Пентагону.

Програма GI Bill: Держава повністю оплачує ветеранам навчання в коледжах або університетах. Це ключовий інструмент адаптації, оскільки військовий отримує цивільну професію та соціальний ліфт.

Корпоративна культура: Існує система податкових пільг для бізнесу, який наймає ветеранів. Багато компаній мають квоти на працевлаштування колишніх військових.

Психологічна підтримка: Широка мережа ветеранських центрів (Vet Centers), де допомогу надають за принципом «рівний-рівному».

Вкрай важливим також є використання досвіду безперервного супроводу та «мілітарної інклюзії» Ізраїлю. В Ізраїлі служба в армії є нормою життя, тому адаптація інтегрована в суспільство. Відділ реабілітації Міністерства оборони забезпечує супровід ветерана ще до моменту звільнення в запас.

Пільги на житло та бізнес: Ветерани отримують значні знижки на придбання землі та низьковідсоткові кредити на відкриття власної справи.

Громадська підтримка: Суспільство сприймає ветерана як «актив», а не як «льотчика з ПТСР», що мінімізує стигматизацію.

Отже, Українська держава нині стоїть перед вкрай складним завданням – необхідністю провести соціальну адаптацію й одночасно реабілітацію тих, хто повернувся з бойових дій. При цьому важливо не шукати вкотре щось «унікально своє», а вивчати та плідно використовувати зарубіжний досвід соціальної адаптації й реабілітації учасників бойових дій.

Залежно від обставин економічного й соціального характеру, інфляційних процесів та інших чинників, які можуть вплинути на загальний рівень соціального захисту учасників бойових дій, у провідних демократичних, розвинених країнах світу проводиться постійне корегування відповідних норм законодавства щодо соціального захисту учасників бойових дій. та такі дії дають змогу не допустити зниження обсягу соціальних норм учасників бойових дій та забезпечують додержання високого позитивного іміджу збройних сил та держави загалом. На думку Н. Лозінської, деякі правові норми соціального захисту учасників бойових дій провідних країн – членів НАТО діях можуть бути запозичені до законодавства відповідного спрямування в Україні. Ці законодавчі новації дадуть можливість удосконалити рівень соціального захисту учасників бойових дій Збройних Сил України та сприятимуть загальному підвищенню престижу військової служби серед громадян нашої держави Україна може запозичити у США освітні ваучери, а в Ізраїлю – модель швидкої інтеграції в бізнес [30].

Наприклад, в Німеччині відсутній державний орган що займається питаннями ветеранів війни їхні інтереси репрезентують такі громадські організації як Спілка німецьких ветеранів (Bund der deutschen Veteranen), Спілка учасників бойових дій бундесверу (Bundeswehrverband) та інші. Питаннями ж соціального захисту

сімей учасників бойових дій, сімей загиблих чи поранених учасників бойових дій займаються Центри опіки за сім'ями учасників бойових дій (Familienbetreuungszentrum), які підпорядковуються Оперативному командуванню бундесверу» [49].

Аналіз зарубіжної літератури, демонструє що державна політика у сфері соціального захисту ветеранів війни та учасників антитерористичної операції включає забезпечення їх адаптації та психологічної реабілітації, забезпечення санаторно-курортним лікуванням, технічними та іншими засобами реабілітації, забезпечення житлом ветеранів війни, надання їм освітніх послуг, соціальної та професійної адаптації учасників бойових дій, які звільняються з військової служби, інших учасників антитерористичної операції та осіб, звільнених з військової служби, організації їх поховання [44, с. 37].

Американські дослідники наголошують, що для успішної адаптації учасників бойових дій потрібно проводити психологічну допомогу сім'ям колишнім учасників бойових, та виділяють такі завдання:

- подолання у ветерана ідентифікації з образом «пацієнта» в сім'ї, стану депресії, емоційної та соціальної відчуженості, неадекватних реакцій (прояв відстороненості) на хворобу та горе інших членів сім'ї;
- подолання випадків насильства в сім'ї, зловживання алкоголем та наркотиками, прагнення до тривалої відсутності в сім'ї;
- подолання небажання розповідати про свій військовий досвід, зменшення психологічної дистанції між ветераном та дітьми, поліпшення відносин між подружжям;
- психологічна допомога жінкам ветеранів, надання взаємної підтримки в сім'ї.

Так, І. Баранов наголошує, що адаптація учасників бойових дій включає в себе:

- «психологічний карантин» – перебування УБД деякий час у середовищі товаришів по службі з поступовим допуском в нього цивільних осіб;
- створення реадаптувального соціального середовища в країні, місцях постійної дислокації, в сім'ях учасників бойових дій;
- психосоціальна підтримка осіб з травмою війни: міжнародний досвід та українські реалії проведення психореабілітаційних заходів з військовослужбовцями, які зазнали психотравматизації;

- психологічний моніторинг станів воїнів, що повернулися з району бойових дій» [5, 169-170].

- Програма повинна передбачати законодавчо закріплені гарантії та аспекти реабілітації та адаптації, що безпосередньо стосуються учасників бойових дій:

- медичну реабілітацію, що передбачає відновлювальну терапію, реконструктивну хірургію, протезування та ін.;

- психологічну реабілітацію, що передбачає психологічні, психолого-педагогічні, соціальні заходи, які направлені на відновлення, корекцію або компенсацію порушених психічних функцій, станів, особистісного й соціального статусів;

- професійну реабілітацію, що складається з професійної орієнтації, професійної освіти, професійно-виробничої адаптації;

- соціальну реабілітацію, яка передбачає соціальну та соціально-побутову адаптацію.

Необхідно також створення сприятливих умов для реалізації на рівні центральних та місцевих органів державної влади, бізнесу, волонтерських, громадських й міжнародних організацій умов, необхідних для реабілітації та соціальної адаптації учасників бойових дій:

- залучення фінансової, організаційної та технічної допомоги;
- виділення на пільгових умовах кредитів;
- фінансування будівництва житла;
- створення робочих місць, в тому числі для інвалідів-учасників бойових дій;

- організацію центрів реабілітації та адаптації;
- залучення кваліфікованих медичних та військових фахівців;
- законодавче урегулювання та розширення поля діяльності волонтерських організацій;

- додаткова матеріально-фінансова підтримка УБД та їх сімей з недержавних фондів. Крім того, програма повинна охоплювати інформаційну, пояснювальну суспільну політику, що сприяє подоланню посттравматичного стресового синдрому, серед УБД й соціальної адаптації:

- гарантій представництва в органах державної влади;
- створення громадських організацій та асоціацій;
- вплив на процеси прийняття державних рішень, що стосуються учасників бойових дій;

- формування сприятливої суспільної думки по відношенню до учасників бойових дій.

Таким чином, виділяють чотири ключові етапи соціальної реабілітації учасників бойових дій:

Діагностичний етап – на цьому етапі здійснюється вивчення характеру наявних в УБД психологічних проблем, оцінюється ступінь їх впливу на їх психічне здоров'я. Визначають такі завдання вивчення та оцінки психічного стану:

а) визначення наявності, складу та вираженості виявлених негативних психологічних наслідків бойового стресу;

б) з'ясування причин їх виникнення та прояви рецидивів;

в) встановлення ефективності способів опанування військовослужбовцями з негативними психологічними наслідками бойового стресу;

г) визначення доцільності використання тих чи інших методів психологічної допомоги конкретному військовослужбовцю.

Психологічний етап – тут передбачається цілеспрямоване використання конкретних методів впливу на психіку реабілітованих учасників бойових дій.

Реадаптаційний етап здійснюється, переважно, при проведенні специфічної реабілітації.

Етап супроводу включає спостереження за військовослужбовцями, їх консультування та, в разі потреби, надання їм додаткової психологічної допомоги після етапу психологічної реабілітації [48, с. 138].

У випадку, коли військовослужбовець звертається до центру соціально- психологічної реабілітації учасників бойових дій, то він може отримати різносторонню фахову допомогу та сприяння, що корелюється із завданнями центру:

Медичну реабілітацію УБД (особливо, інвалідів).

Заходи для соціальної адаптації УБД та членів їх сімей у системі ринкових відносин (індивідуальна психологічна та психотерапевтична допомога, групові та індивідуальні форми реабілітації).

Соціально-психологічну підтримку УБД та членів їх сімей (з цією метою повинна бути організована робота кімнати психологічного розвантаження при центрі).

Здійснювати освітню діяльність (профконсультування, первинна або додаткова професійна освіта, підвищення кваліфікації за цивільними спеціальностями, професійна перепідготовка).

Сприяння в працевлаштуванні: створення банку вакансій робочих місць на ринку праці, підтримання зв'язків з роботодавцями.

Соціально-правовий захист (координація дій центру з військкоматами, військовими частинами, службами зайнятості, навчальними центрами, юридичне консультування; підтримка підприємництва, участь у створенні та реалізації систем соціального захисту) [47, 50].

Отже, процес адаптації УБД до умов цивільного життя є складним, що може супроводжуватися бар'єрами, стресовою реакцією та ускладнюватися посттравматичним стресовим розладом. Для успішної адаптації УБД необхідним є супровід фахівців різних напрямків, які забезпечують психологічну допомогу, медичну реабілітацію, правову підтримку, соціальний захист та сприяння в працевлаштуванні. Такий комплексний підхід, небайдужість та підтримка сприятимуть успішній адаптації учасників бойових дій, які повернулися із зони бойових дій.

При розробці проекту програми розвитку навичок соціальної адаптації УБД до цивільного життя ми орієнтувалися на принципи та алгоритм роботи, які викладені в посібнику «Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи», який розроблений Міністерством соціальної політики України спільно з Організацією безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) [9].

Запропонований нами проект програми «Міст до цивільного життя», структурований як практичний путівник для реалізації на базі ветеранського хабу «**Veteran Hub**».

### **Проект програми «Міст до цивільного життя»**

**Мета:** сприяти успішній психосоціалній адаптації учасників бойових дій (УБД), відновленню їхніх соціальних зв'язків та опануванню навичок саморегуляції в умовах мирного суспільства.

#### **1. Цільові групи**

Ветерани та ветеранки ЗСУ.

Члени їхніх родин (для спільної адаптації).

Роботодавці та представники громад (як середовище прийняття).

#### **2. Ключові модулі програми**

##### **Модуль I: «Психологічна перепрошивка» (4 заняття)**

Трансформація військового досвіду: Як перетворити навички виживання на навички досягнення цілей у цивільному секторі.

Робота з емоціями: Управління гнівом, подолання гіперпильності, робота з «провиною вцілілого».

Саморегуляція: Практики заземлення, дихальні вправи та гігієна сну.

### **Модуль II: «Соціальна комунікація» (3 заняття)**

Мистецтво діалогу: Як спілкуватися з людьми, які «не воювали», без конфліктів та розчарувань.

Сім'я як тил: Відновлення ролі чоловіка/дружини, батька/матері. Навички ненасильницького спілкування.

Встановлення кордонів: Як тактовно відповідати на недоречні запитання («Чи ти стріляв?», «Як там було?»).

### **Модуль III: «Професійна реалізація та правова грамотність» (3 заняття)**

Цивільне резюме: Переклад військових досягнень на мову бізнесу (наприклад, «командир відділення» → «менеджер середньої ланки»).

Фінансова грамотність: Планування бюджету після виплат за бойові.

Юридичний навігатор: Пільги, отримання земельних ділянок, медична реабілітація.

### **Модуль IV: «Соціальний активізм» (Воркшоп)**

Ветеранський бізнес або волонтерство: Створення власних проєктів, що дають відчуття сенсу та приналежності до спільноти.

#### **3. Формати роботи**

Тренінги за принципом «Рівний-рівному»: Залучення ветеранів, які вже пройшли шлях адаптації.

Групи підтримки: Закриті зустрічі для обміну досвідом.

Сімейні вікенди: Спільне дозвілля з рідними для відновлення емоційної близькості.

#### **4. Очікувані результати**

Зниження рівня соціальної ізоляції учасників.

Зменшення конфліктності в сім'ях та трудових колективах.

Чіткий план кар'єрного або особистого розвитку на найближчий рік.

## **План практичного заняття модуля «Саморегуляція»**

### **Частина 1: План заняття «Внутрішній спокій: Техніки саморегуляції»**

Тривалість: 90–120 хвилин.

Мета: Навчити ветерана керувати спалахами гніву, тривогою та гіперпильністю в цивільному середовищі.

Етап 1. Зміст та активність – 40 хв

1. Знайомство: Вправа «Тут та зараз»: назвати своє ім'я та одну цивільну річ, яка сьогодні порадувала (кава, погода, зустріч).- 10 хв

2. Теорія: пояснення механізму «бий-біжи-замри». Чому воєнні реакції (гіперпильність) є нормальними на війні, але заважають у черзі в магазині. – 15 хв

3. Практика: Дихання. Техніка «Квадрат» (4 сек. вдих – 4 затримка – 4 видих – 4 затримка). Відпрацювання в групі. – 15 хв

4. Практика: Заземлення. Вправа «5-4-3-2-1»: знайти 5 предметів зором, 4 звуки, 3 відчуття в тілі, 2 запахи, 1 смак. Це миттєво повертає з флешбеку в реальність.– 20 хв

5. Робота з гнівом. Техніка «Стоп-пауза»: як розпізнати фізичні сигнали гніву (стискання щелеп, піт) та взяти 10-секундну паузу перед реакцією.– 20 хв

6. Рефлексія. Обговорення: «Яку з технік я спробую використати вже завтра?» – 10 хв

### **Частина 2: Анкета оцінки потреб (Pre-assessment)**

Ця анкета заповнюється анонімно або з вказанням імені (за бажанням) перед початком курсу.

1. Яка сфера життя зараз викликає у вас найбільший дискомфорт? (Оберіть до 3 варіантів)

Спілкування з родиною (діти, партнер).

Пошук роботи / зміна професії.

Контроль емоцій (гнів, дратівливість).

Порушення сну та нав'язливі спогади.

Відчуття самотності та нерозуміння з боку цивільних.

Юридичні та бюрократичні питання.

2. Чи відчуваєте ви готовність працювати в групі з іншими ветеранами?

Так / Ні / Поки не впевнений(а).

3. Що для вас було б найбільшим успіхом після проходження цієї програми?

(Наприклад: "Знайти роботу", "Перестати зриватися на дружину", "Навчитися спокійно ходити в ТРЦ")

4. Якому формату навчання ви надаєте перевагу?

Практичні тренінги (менше теорії, більше вправ).

Лекції від фахівців.

Неформальне спілкування за кавою.

### **Алгоритм залучення ветеранів та їх родин**

1. Модуль для членів родин «Тиловий орієнтир»

Цей блок проводиться паралельно з навчанням ветеранів (окремі або спільні зустрічі).

Тема 1: «Він/вона повернулися іншими». Пояснення ПТСР, гіперпильності та емоційного заціпеніння. Чому ветеран може мовчати або бути дратівливим (це не про втрату любові, а про адаптацію мозку).

Тема 2: Техніка «Я-повідомлень». Як говорити про свої почуття, не звинувачуючи: замість «Ти знову кричиш!», казати «Мені страшно, коли підвищують голос, давай зробимо паузу».

Тема 3: Турбота про себе. Як близьким не «згоріти», підтримуючи ветерана. Пошук власних ресурсів та хобі.

Тема 4: Нові сімейні ритуали. Створення спільних традицій (прогулянки, спільна вечера без телефонів), які допомагають заново «пізнати» одне одного.

2. Алгоритм залучення: Як зробити, щоб ветерани прийшли?

Оскільки ветерани часто скептично ставляться до слів «психологічна допомога» або «реабілітація», доцільно більш правильно подати програму:

Зміна термінології:

Замість: «Психологічна допомога при ПТСР», «Курс тактичної адаптації до цивільного життя».

Замість: «Тренінг з комунікації» -: «Навички ефективного управління конфліктами в тилу».

Канали поширення (де шукати):

Групи у Viber/Telegram (місцеві ветеранські спільноти).

ЦНАПи та ТЦК (інформаційні буклети в зонах очікування).

Ветеранські СТО, кав'ярні або спортзали.

Меседжі для оголошень:

«Тільки для своїх: обмін досвідом повернення».

«Тут не вчать жити, тут дають інструменти, як взяти своє у цивільному світі».

«Рівний — рівному: зустрічі з тими, хто вже пройшов цей шлях».

3. Зразок оголошення (Short Copy)

«Брат, ти повернувся. Що далі?»

Ми не будемо «лікувати» чи «жаліти». Ми збираємося, щоб розібратися:

Як перекласти бойовий досвід у цивільну кар'єру?

Як не «вибухати» в чергах та на роботі?

Як повернути спільну мову з близькими?

Формат: 2 години практики, кава, жодних «білих халатів».

Де: [Адреса]. Реєстрація: [Посилання/Телефон].

## **Висновки**

Узагальнений аналіз результатів дослідження свідчить про ефективність корекційно-розвивальної програми та доцільність її використання соціальними працівниками практичними психологами для розвитку навичок соціальної адаптації в УБД до умов цивільного життя.

Визначено, що успішна соціальна адаптація неможлива без включення сім'ї в реабілітаційний процес. Оскільки родина виступає головним джерелом емоційної стабільності, соціальна підтримка має бути спрямована не лише на ветерана, а й на його оточення для подолання явищ вторинної травматизації та відновлення функціональних сімейних зв'язків.

### **Напрями роботи з членами сімей:**

Психоосвіта, яка включає проведення семінарів для рідних щодо особливостей «бойового стресу» та ПТСР. Сім'я має розуміти, що замкнутість або дратівливість ветерана – це реакція психіки, а не втрата почуттів до них.

Групи підтримки для дружин/чоловіків та батьків щодо створення безпечного простору для обміну досвідом («вторинна травматизація»), де рідні можуть отримати емоційне розвантаження.

Техніки відновлення сімейної комунікації, в тому числі навчання методам «Я-повідомлення» та активного слухання для уникнення конфліктів у побуті під час періоду гострої адаптації.

### **Практичні рекомендації для фахівців:**

Залучення сім'ї як ресурсу: включати членів родини у спільні заходи ветеранських хабів (сімейні вікенди, арт-терапія), що сприяє швидшому «розмороженню» емоцій ветерана.

Моніторинг домашнього насильства: профілактична робота та інформування про сервіси допомоги, оскільки високий рівень агресії (виявлений у дослідженні) може переноситися на близьких.

Соціальна адаптація є складним процесом, що потребує поєднання зусиль держави, суспільства та фахівців різних напрямів. У той час як соціально-побутова адаптація (працевлаштування, навчання) може бути одноразовою, соціально-психологічна допомога часто має бути тривалою або навіть пожиттєвою через неминучість психічних травм на війні

Для України є критично важливим запозичення міжнародного досвіду, зокрема країн НАТО діях (Німеччини та США). Це стосується як законодавчого закріплення соціальних гарантій, так і специфічних підходів, наприклад, надання психологічної допомоги

не лише бійцям, а й їхнім сім'ям для подолання емоційної відчуженості та конфліктів.

Щодо можливості імплементації в Україні позитивного зарубіжного досвіду, наразі актуальним є:

- впровадження посади «фахівця із супроводу»: аналог американських кейс-менеджерів, які ведуть ветерана від ЦНАПу до лікарні;

- стимулювання ветеранського підприємництва: Грантові програми (як-от «Власна справа» через єРоботу), що базуються на ізраїльській моделі;

- цифровізація (е-Ветеран): Використання досвіду США щодо створення єдиної бази даних для швидкого доступу до послуг.

Апробація корекційно-розвивальної програми показала, що після занять учасникам стає легше обговорювати проблеми в міжособистісних стосунках та життєдіяльності. Це підтверджує доцільність використання таких програм соціальними працівниками та практичними психологами для успішного повернення військових до цивільного життя

Результати дослідження проблеми соціальної адаптації учасників бойових дій (УБД) дозволяють сформулювати наступні висновки:

Соціальна адаптація є складним динамічним процесом, який не обмежується лише медичною допомогою. Це багатогранна інтеграція ветерана в цивільне середовище, що залежить від балансу внутрішніх ресурсів особистості та зовнішньої підтримки держави й громади.

Зауважимо, що соціальна адаптація УБД – це не просто повернення додому, а тривала трансформація особистості, що потребує інтегрованого підходу: психологічного, соціального та професійного.

Емпірично встановлено, що 68% ветеранів зберігають працездатність, але ціною надвисокого психологічного напруження. Це підтверджує стан «мобілізованого виснаження», який без належної корекції призводить до депресії або девіантної поведінки.

Виявлено, що найсильнішим ресурсом ветеранів є комунікативний потенціал (високі показники у 56% опитаних), що дозволяє використовувати групові форми роботи як найбільш ефективний інструмент реабілітації.

Було встановлено, що успішна ресоціалізація можлива лише через створення «ветеранських просторів» на рівні громад, де

поєднується фахова допомога та неформальне спілкування побратимів.

Розроблена тренінгова програма є дієвим інструментом, що дозволяє ветеранам трансформувати бойовий досвід у соціальний капітал, сприяючи їхньому професійному зростанню та зміцненню родинних стосунків.

Перспективи подальших досліджень повинна бути спрямована на пошук механізмів взаємодії між державними структурами та волонтерським сектором, а також на професійну підготовку фахівців соціальної сфери для роботи специфічними потребами ветеранів.

### Література

1. *Анатомія стресу. Ганс Сельє та послідовники*. Київ : Видавничий дім «Медкнига», 2024. 148 с.
2. Антонов О. *Системний підхід у соціальній адаптації ветеранів війни*. Київ : Інститут соціальної роботи, 2021. 112 с.
3. Агаєв Н. А., Кокун О. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Остапчук В. В., Ткаченко В. В. *Збірник методик для діагностики негативних психічних станів учасників бойових дій : методичний посібник*. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2016. 234 с.
4. Біла І. М. *Формування адаптивних здібностей дітей в умовах сім'ї. Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2017. Вип. 15. С. 17–29.
5. Баранов І. *Меморіальна культура та суспільне визнання ветеранів в Україні. Соціальна політика та суспільство*. 2022. № 3. С. 45–52.
6. Білоус Г. *Духовні аспекти реабілітації учасників бойових дій. Психологія та суспільство*. 2022. № 1. С. 88–95.
7. Буряк О. О., Гіневський М. І., Катеруша Г. Л. *Шляхи та методи реабілітації осіб з «військовим синдромом» та посттравматичним стресовим розладом. Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2015. № 3 (44). С. 137–141.
8. Возніцина К. *Специфіка комплексної реабілітації ветеранів з наслідками контузії та ПТСР : методичні рекомендації*. Київ : МОЗ України, 2023. 47 с.

9. Галузяк В., Бойко В. Дослідження особистісних ресурсів у зарубіжній психології. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія.* 2023. Вип. 74. С. 78–88.
10. Галузяк В., Бойко В. Розвиток особистісних ресурсів професійної стійкості майбутніх педагогів. У кн.: *Формування професійно важливих якостей майбутніх педагогів: андрагогічний вимір : монографія / Л. Б. Лук'янова, Р. С. Гуревич, О. В. Акімова та ін. Вінниця : ТОВ «Твори», 2023. С. 103–148.*
11. Галузяк В., Бойко В. Психологічні підходи і техніки розвитку резильєнтності педагогів: зарубіжний досвід. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія.* 2024. Вип. 77. С. 78–92.
12. Галузяк В., Бойко В. Формування резильєнтності майбутніх учителів як предмет досліджень у зарубіжній психології. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія.* 2023. Вип. 75. С. 103–113.
13. Гриб А. Є. Соціальна дезадаптація учасників бойових дій та особливості її профілактики і психокорекції. *Актуальні питання медичної психології.* URL: <http://medpsyhology.pp.ua/>
14. *В Україні затверджено Державний стандарт нової соціальної послуги – соціальна адаптація ветеранів війни та членів їхніх сімей.* Київ : Міністерство соціальної політики України, 2024.
15. Гончаренко С. Соціальна адаптація ветеранів бойових дій: проблеми та перспективи. *Соціальна робота в Україні.* 2020. № 2. С. 12–18.
16. Гриценко Т. Роль громадських ініціатив у підтримці ветеранів. *Вісник соціальних досліджень.* 2022. № 4. С. 67–74.
17. Дмитренко В. Соціальний капітал як ресурс адаптації ветеранів. *Актуальні проблеми соціології.* 2023. № 2. С. 30–36.
18. Євдокимова Н. О. *Особистість у кризових ситуаціях: огляд сучасних психодіагностичних методик.* Київ : Педагогічна думка, 2016. 229 с.

19. Іванова О. *Інтегрована модель соціальної реабілітації учасників бойових дій*. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. 134 с.
20. Кармазіна О. *Соціально-психологічні проблеми ветеранів війни в Україні*. Київ : Академія праці, соціальних відносин та туризму, 2021. 112 с.
21. Кириченко М. Інституційна підтримка ветеранів: виклики сучасності. *Наукові перспективи*. 2023. № 5. С. 41–49.
22. Клименко В. Психологічні особливості адаптації ветеранів до мирного життя. *Наукові записки НаУКМА*. 2021. № 7. С. 101–108.
23. Колодій О. Проблеми ресоціалізації учасників бойових дій. *Соціальна робота та практика*. 2022. № 3. С. 55–63.
24. Козлова Л. Працевлаштування ветеранів як напрям соціальної підтримки. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2021. № 4. С. 73–79.
25. Крамаренко Ю. Суспільне ставлення до ветеранів: тенденції та проблеми. *Соціологічні студії*. 2021. № 2. С. 89–97.
26. Лазарчук О. *Особливості соціальної адаптації ветеранів та членів їх сімей в Україні : кваліфікаційна робота*. Львів : Український католицький університет, 2024. 57 с. URL: [er.usu.edu.ua](http://er.usu.edu.ua)
27. Левченко Н. Роль сім'ї у процесі соціальної реадaptaції ветеранів. *Соціальна психологія*. 2021. № 1. С. 58–66.
28. Матвіїшин Т. *Соціальна адаптація ветеранів війни на робочому місці (на базі м. Львова)*. Львів : Український католицький університет, 2025. URL: [er.usu.edu.ua](http://er.usu.edu.ua)
29. Мельник І. Арт-терапевтичні методики у роботі з ветеранами. *Психологічний часопис*. 2022. № 2. С. 110–117.
30. Мірошніченко Т. Детермінанти ефективної соціальної адаптації ветеранів. *Соціальна робота: теорія та практика*. 2021. № 3. С. 27–33.
31. Неурова А. Б., Капінус О. С., Грицевич Т. Л. *Діагностика індивідуально-психологічних властивостей особистості : навчально-методичний посібник*. Львів : НАСВ, 2016. 181 с.
32. Коқун О. М., Агаєв Н. А., Пішко І. О., Лозінська Н. С. *Основи психологічних знань про психічні розлади для військового психолога : методичний посібник*. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2018. 282 с.
33. Коцан І. Я. *Психологія здоров'я людини*. Луцьк : Вежа, 2021. 430 с.

34. Кравченко М. В. Основні проблеми соціального захисту учасників бойових дій. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 11–12.
35. Лозінська Н. С. Особливості психологічної травматизації учасників бойових дій : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Харків : Національний університет цивільного захисту України, 2019.
36. Лозінська Н. С. Поняття бойового стресу та його наслідки в учасників бойових дій. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2018. № 3 (11). С. 150–166.
37. Професійно-психологічний тренінг учасників бойових дій Національної гвардії України : монографія / за заг. ред. І. І. Приходька. Харків : НА НГУ, 2016. 281 с.
38. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи : навчальний посібник. Т. 2. Київ, 2018. 240 с.
39. Остапенко С. Комунікативна компетентність у соціальній адаптації ветеранів. *Психологія та суспільство*. 2023. № 2. С. 77–83.
40. Петренко О. Психологічна гнучкість у процесі ресоціалізації військових. *Психологічні науки*. 2020. № 4. С. 61–68.
41. *Психологічний словник* / авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергеєнкова ; за ред. Н. А. Побірченко. Київ : Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, 2007. 336 с.
42. Приходько І. І. Система профілактики та контролю бойового стресу в учасників бойових дій. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2018. Вип. 1. URL: <https://nadpsu.edu.ua/>
43. Романчук О. *Психотерапія ПТСР : практичне керівництво*. Львів, 2023. 79 с.
44. Соціальна адаптація ветеранів: координація дій у форматі круглого столу. *Мар'їнська міська військова адміністрація*. Мар'їнка, 24 вересня 2025 р. URL: [maryinska-gromada.gov.ua](http://maryinska-gromada.gov.ua)
45. Соціальна адаптація ветеранів, ветеранок та членів їх родин: Мінсоцполітики закликає громади долучатися до впровадження послуги. *Міністерство соціальної політики України*. Київ, 2024. URL: <https://www.msp.gov.ua/>
46. Товста С. П. *Проблеми соціальної адаптації ветеранів війни в Україні*. Полтава : Інститут економіки та права, 2023. URL: [uu.edu.ua](http://uu.edu.ua)

47. Томчук С. М. Генеза негативних психічних станів молодших школярів та їх корекція : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2006. 19 с.
48. Франкл В. *Людина в пошуках сенсу* / пер. з англ. та нім. Київ, 2023. 368 с.
49. Чапляк А. П., Романів О. П., Надь Б. А. Основні напрямки реабілітації учасників бойових дій. *Україна. Здоров'я нації*. 2018. № 3/1 (51). С. 59–61.
50. Числіцька О. В. Соціальна адаптація учасників бойових дій, які брали участь в антитерористичній операції. *Вісник Національного університету оборони України*. 2015. № 3 (46). С. 338–343.
51. Чуприна С. О. Соціальна адаптація учасників бойових дій як засіб їх інтеграції до суспільного життя. У кн.: *Психосоціальна підтримка осіб з травмою війни: міжнародний досвід та українські реалії : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Маріуполь, 28 лютого 2018 р.). Маріуполь, 2018. С. 169–171.
52. Шумський І. *Соціальна інтеграція учасників бойових дій: теоретичний аспект*. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2022. 334 с.
53. Шибутані Т. *Соціальна психологія*. Київ, 1999. 537 с.
54. Яценко Т. С. *Теорія і практика групової психокорекції: активне соціально-психологічне навчання : навчальний посібник*. Київ : Вища школа, 2004. 697 с.
55. Maslow A. H. *Motivation and Personality*. 3rd ed. New York : Harper & Row, 1987. 320 p.
56. Diener E., Diener C. Most People Are Happy. *Psychological Science*. 1996. Vol. 7, No. 3. P. 181–185.
57. Diener E., Oishi S., Lucas R. E. Personality, Culture, and Subjective Well-Being: Emotional and Cognitive Evaluations of Life. *Annual Review of Psychology*. 2003. Vol. 54. P. 403–425.
58. Erikson E. H. *Identity: Youth and Crisis*. New York : Norton, 1968. 336 p.
59. Frankl V. E. *Man's Search for Meaning*. Boston : Beacon Press, 2006. 184 p.
60. McKennell A. C., Andrews F. M. Models of Cognition and Affect in Perceptions of Well-Being. *Social Indicators Research*. 1980. Vol. 8, No. 3. P. 257–298.

61. Ryan R. M., Deci E. L. On Happiness and Human Potentials: A Review of Research on Hedonic and Eudaimonic Well-Being. *Annual Review of Psychology*. 2001. Vol. 52. P. 141–166.
62. Richardson J. D., King L., Sareen J., Elhai J. D. Post-Traumatic Stress Symptoms 5 Years After Military Deployment to Afghanistan. *The Lancet Psychiatry*. 2016. Vol. 3, No. 1. P. 7–9.
63. Rogers C. R. Empathic Listening and Therapeutic Communication. *Journal of Humanistic Psychology*. 1986. Vol. 26, No. 2. P. 7–15.
64. McCullough M. E. Counting Blessings Versus Burdens: An Experimental Investigation of Gratitude and Subjective Well-Being in Daily Life. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2003. Vol. 84, No. 2. P. 377–389.
65. Ostir G. V., Markides K. S., Black S. A., Goodwin J. S. Emotional Well-Being Predicts Subsequent Functional Independence and Survival. *Journal of the American Geriatrics Society*. 2000. Vol. 48, No. 5. P. 473–478.
66. Ryff C. D., Keyes C. L. M. The Structure of Psychological Well-Being Revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1995. Vol. 69, No. 4. P. 719–727.
67. Thrash T. M., Elliot A. J. Inspiration as a Psychological Construct. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2003. Vol. 84, No. 4. P. 871–889.
68. World Health Organization. *International Classification of Diseases for Mortality and Morbidity Statistics (ICD-11)*. Geneva : World Health Organization, 2022. URL: <https://icd.who.int/> (date of access: ..2026).
69. Litz B. T., Nash W. P., Silva C., Maguen S. Moral Injury and Moral Repair in War Veterans: A Preliminary Model and Intervention Strategy. *Clinical Psychology Review*. 2009. Vol. 29, No. 8. P. 695–706.

# СОЦІАЛЬНА РОБОТА В ГРОМАДІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ ВИМІРИ

**І. М. Габа**

Сучасна соціальна робота дедалі виразніше набуває ознак комплексної професійної діяльності, що поєднує соціальну підтримку, психосоціальний супровід, кризове реагування, менеджмент соціальних послуг, розвиток партнерств і впровадження соціальних інновацій. В умовах воєнних, демографічних, економічних, міграційних та соціально-психологічних викликів особливого значення набуває соціальна робота в громаді, оскільки саме на локальному рівні найвиразніше проявляються потреби людини, сім'ї та різних соціальних груп у підтримці, захисті, інтеграції та відновленні [1; 12; 24].

Актуальність дослідження соціальної роботи в громаді зумовлена тим, що сучасні суспільні виклики не обмежуються окремими життєвими труднощами людини чи сім'ї. Вони мають багаторівневий характер і проявляються одночасно на індивідуальному, сімейному, груповому, інституційному та громадському рівнях. Війна, вимушене переміщення, втрата житла, розрив соціальних зв'язків, безробіття, емоційне виснаження, посилення соціальної вразливості різних категорій населення актуалізують потребу в переосмисленні змісту соціальної роботи як практики підтримки, відновлення, інтеграції та розвитку.

У цьому контексті соціальна робота в громаді має розглядатися як багатовимірна професійна діяльність, спрямована не лише на реагування на складні життєві обставини, а й на попередження соціального виключення, розвиток локальних ресурсів, посилення соціальної згуртованості та формування умов для активної участі мешканців у житті громади. Такий підхід передбачає поєднання індивідуальної допомоги, сімейного супроводу, групових форм підтримки, міжсекторальної взаємодії, соціального проєктування та управління якістю соціальних послуг.

Особливої важливості в сучасних умовах набуває практичний вимір соціальної роботи, пов'язаний із необхідністю не лише теоретичного осмислення проблем громади, а й розроблення дієвих механізмів реагування на них. Ідеться про перехід від загального розуміння соціальних викликів до конкретних професійних дій, спрямованих на підтримку людини, сім'ї та різних

соціальних груп у реальному життєвому середовищі. Практична соціальна робота в громаді охоплює оцінювання потреб населення, картування ресурсів, ведення випадку, кризову інтервенцію, психосоціальну підтримку, профілактику соціальних ризиків, розвиток партнерських мереж, залучення громадських ініціатив і впровадження соціальних інновацій. Водночас практичний вимір соціальної роботи передбачає не лише надання допомоги у відповідь на вже наявну проблему, а й створення умов для раннього виявлення ризиків, попередження соціального виключення, посилення доступності соціальних послуг, активізації ресурсів громади та розвитку спроможності її мешканців до взаємодопомоги й участі. У цьому контексті соціальна робота в громаді постає як цілісна система професійної діяльності, що поєднує аналітичний, організаційно-управлінський, соціально-інтервенційний, партнерсько-координаційний та результативно-оцінювальний компоненти [9; 11; 16].

Мета цього розділу полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні соціальної роботи в громаді в умовах сучасних суспільних викликів та визначенні її практичних вимірів як системи підтримки, розвитку, соціальної інтеграції та відновлення спроможності населення.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: розкрити сутність соціальної роботи в громаді в контексті сучасних суспільних трансформацій; охарактеризувати основні виклики, що визначають зміну змісту та функцій соціальної роботи; обґрунтувати теоретико-методологічні підходи до організації соціальної роботи в громаді; визначити роль менеджменту соціальної роботи, міжсекторальної взаємодії та соціальних інновацій у формуванні ефективної системи підтримки населення; окреслити практичні напрями соціальної роботи з різними категоріями населення в умовах війни, вимушеного переміщення, соціальної нестабільності та післявоєнного відновлення [9; 11; 18].

### **Соціальна робота в громаді як відповідь на сучасні суспільні виклики**

Соціальна робота в громаді в умовах сучасних суспільних трансформацій набуває особливого значення, оскільки саме громада є тим безпосереднім соціальним простором, у якому людина проживає наслідки кризових подій, вибудовує повсякденні життєві стратегії, отримує або не отримує підтримку, вступає у

взаємодію з інституціями, долає бар'єри та шукає ресурси для відновлення. Якщо на макрорівні соціальна політика визначає загальні напрями підтримки населення, то на рівні громади ці напрями набувають конкретного змісту: у вигляді доступних соціальних послуг, роботи фахівців, локальних програм, волонтерських ініціатив, партнерських мереж, груп взаємодопомоги та повсякденних практик солідарності [1; 16].

У сучасних умовах громада перестає бути лише адміністративно-територіальною одиницею. Вона дедалі більше розглядається як простір соціальної взаємодії, спільної відповідальності, локальної ідентичності, взаємної підтримки та розвитку людського потенціалу. Саме в громаді найбільш виразно проявляються як соціальні проблеми, так і можливості їх подолання. Тут стають помітними наслідки війни, вимушеного переміщення, безробіття, демографічних змін, соціального розшарування, втрати соціальних зв'язків, зростання психологічної напруги, потреби в догляді, підтримці, реабілітації, консультуванні та інтеграції різних категорій населення [1; 12].

Соціальна робота в громаді є одним із ключових напрямів сучасної соціальної практики, оскільки вона забезпечує наближення соціальної підтримки до реального життєвого простору людини. Її особливість полягає в тому, що об'єктом професійної уваги стає не лише окрема особа, яка перебуває у складних життєвих обставинах, а й ширше соціальне середовище, у якому ця особа живе, взаємодіє, приймає рішення, формує соціальні зв'язки, стикається з обмеженнями або отримує можливості для розвитку. Відповідно, соціальна робота в громаді орієнтована не тільки на індивідуальну допомогу, а й на зміну умов, які впливають на якість життя людини та сім'ї [1; 9].

У широкому розумінні соціальна робота в громаді може бути визначена як цілеспрямована професійна діяльність, спрямована на виявлення соціальних потреб мешканців громади, організацію системи підтримки, розвиток місцевих ресурсів, активізацію участі населення, попередження соціального виключення та створення умов для гідного життя різних категорій населення. Такий підхід дозволяє поєднувати індивідуальну допомогу з груповими, сімейними, інституційними та громадськими формами роботи [1; 12; 16].

Важливо підкреслити, що соціальна робота в громаді не зводиться до надання окремих соціальних послуг. Її зміст є значно ширшим і передбачає аналіз соціальної ситуації, виявлення

вразливих груп, оцінювання потреб, планування втручань, організацію міжвідомчої взаємодії, залучення ресурсів, підтримку самоорганізації мешканців, профілактику соціальних ризиків, розвиток соціальної згуртованості та моніторинг результатів. У цьому сенсі вона виступає не лише як практика допомоги, а як механізм соціального розвитку громади [9; 16].

На відміну від фрагментарної допомоги, яка реагує лише на вже наявну проблему, соціальна робота в громаді має системний і превентивний характер. Вона передбачає не тільки підтримку людини в конкретній складній ситуації, а й аналіз причин цієї ситуації, оцінювання доступності соціальних послуг, виявлення прогалин у системі підтримки, налагодження взаємодії між різними суб'єктами та створення механізмів, які знижують ризик повторного потрапляння людини чи сім'ї у стан соціальної вразливості [1; 12].

Саме тому соціальна робота в громаді має розглядатися як діяльність, що поєднує реагування на актуальні потреби та стратегічне планування соціального розвитку. З одного боку, фахівці мають швидко реагувати на кризові ситуації: втрату житла, насильство, переміщення, безробіття, загрозу життю чи здоров'ю, сімейну кризу, соціальну ізоляцію. З іншого боку, громада потребує довготривалих рішень, які спрямовані на попередження соціальних проблем, формування доступного середовища, розвиток локальних сервісів, підготовку фахівців, зміцнення партнерства та підвищення спроможності мешканців до взаємодопомоги.

Сучасні суспільні виклики істотно змінюють зміст соціальної роботи в громаді. Якщо раніше основний акцент часто робився на соціальному захисті окремих категорій населення, то сьогодні дедалі важливішими стають мобільність, міждисциплінарність, кризова чутливість, здатність працювати з травматичним досвідом, компетентність у сфері комунікації з різними цільовими групами, уміння організовувати партнерство і залучати ресурси. Соціальний працівник у громаді має діяти в ситуаціях, де соціальна проблема рідко є ізольованою. Матеріальні труднощі можуть поєднуватися з психологічною напругою, правовою невизначеністю, втратою соціального статусу, порушенням сімейних ролей, конфліктами, ризиками насильства, дискримінації або ізоляції [9; 23] [22; 27].

Особливістю сучасних викликів є їх комплексний характер. Вони не обмежуються однією сферою життя людини, а впливають одночасно на економічне становище, емоційний стан, сімейні взаємини, соціальну активність, професійну реалізацію, доступ до

освіти, медичних і соціальних послуг. Наприклад, сім'я, яка пережила вимушене переміщення, може одночасно потребувати житла, матеріальної підтримки, оформлення документів, працевлаштування, психологічної допомоги, підтримки дітей у навчанні, медичного супроводу та інтеграції у нове соціальне середовище. Відповідно, ефективна соціальна робота в громаді має бути комплексною, координованою та міждисциплінарною.

Одним із найбільш значущих сучасних викликів є вимушене переміщення населення. Для внутрішньо переміщених осіб громада часто стає новим середовищем адаптації, у якому необхідно відновити базові життєві функції: знайти житло, роботу, освітні можливості для дітей, доступ до медичних і соціальних послуг, сформувати нові соціальні зв'язки, подолати відчуття втрати, небезпеки і невизначеності. У таких умовах соціальна робота не може зводитися лише до інформування чи розподілу гуманітарної допомоги. Вона має включати оцінювання потреб, ведення випадку, психосоціальну підтримку, сприяння інтеграції у громаду, роботу з приймаючим населенням, профілактику напруження між різними соціальними групами та розвиток культури солідарності.

Практика соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами в громаді потребує особливої чутливості до досвіду втрати. Йдеться не лише про втрату житла чи майна, а й про втрату звичного способу життя, соціального статусу, професійної ролі, кола спілкування, відчуття передбачуваності та контролю над власним майбутнім. Тому допомога ВПО має включати не тільки матеріальну підтримку, а й створення умов для відновлення суб'єктності людини. Важливо, щоб внутрішньо переміщені особи не сприймалися лише як отримувачі допомоги, а могли бути активними учасниками життя громади, долучатися до волонтерських, освітніх, культурних, професійних і громадських ініціатив [7; 16].

Водночас соціальна робота з ВПО має враховувати не лише потреби переміщених осіб, а й стан приймаючої громади. У громадах, які приймають значну кількість нових мешканців, можуть виникати додаткові навантаження на соціальну інфраструктуру, освітні заклади, медичну систему, ринок праці, житловий фонд. Це може породжувати напруження, конкуренцію за ресурси, стереотипи або взаємне нерозуміння. Тому одним із завдань соціальної роботи є формування простору діалогу між місцевими мешканцями та внутрішньо переміщеними особами,

розвиток спільних ініціатив, підтримка інтеграції та запобігання соціальній ізоляції.

Не менш актуальним є виклик, пов'язаний із підтримкою ветеранів, військовослужбовців, членів їхніх сімей та родин загиблих. Ці категорії населення потребують комплексного супроводу, який охоплює соціальну адаптацію, психологічну підтримку, правове консультування, професійну реінтеграцію, підтримку сімейної взаємодії, формування безбар'єрного середовища та визнання досвіду служби і втрати. Громада при цьому має виступати не пасивним отримувачем державних рішень, а активним простором прийняття, підтримки, пам'яті, гідності та включення. Соціальна робота з ветеранами і членами їхніх сімей вимагає особливого балансу між повагою до досвіду людини та недопущенням її стигматизації. Ветеран не повинен розглядатися лише крізь призму травми або проблеми. Водночас ігнорування можливих труднощів адаптації також є небезпечним. Повернення до цивільного життя може супроводжуватися зміною ідентичності, труднощами у працевлаштуванні, напруженням у родинних стосунках, переживанням втрат, проблемами зі здоров'ям, потребою у відновленні соціальних контактів і пошуку нового місця в громаді. Соціальна робота має допомагати не лише окремому ветерану, а й сімейній системі, яка також переживає складний процес адаптації.

Важливим напрямом є робота з родинами загиблих і зниклих безвісти. Для таких сімей соціальна підтримка має бути не формальною, а довготривалою, етично чутливою та побудованою на повазі до втрати. Фахівці соціальної сфери мають забезпечувати інформаційний супровід, допомогу в оформленні документів, доступ до передбачених соціальних гарантій, психологічну підтримку, включення в групи взаємодопомоги, а також створення умов для вшанування пам'яті та збереження гідності родини. У цьому контексті громада виконує не лише сервісну, а й морально-підтримувальну функцію [9; 23; 31].

Окремої уваги потребують діти і підлітки, які зростають в умовах війни, переміщення, тривожності, втрати стабільності та змін у сімейному середовищі. Соціальна робота з дітьми в громаді має поєднувати захист прав дитини, підтримку сім'ї, профілактику насильства, роботу з освітніми закладами, організацію безпечного дозвілля, розвиток емоційної грамотності, групові форми підтримки і своєчасне перенаправлення до фахівців психологічної чи медичної допомоги. Особливе значення має раннє виявлення

ознак неблагополуччя, оскільки багато дітей не вербалізують свої переживання безпосередньо, а проявляють їх через поведінкові труднощі, зниження навчальної мотивації, агресивність, замкнутість, соматичні скарги або регресивні реакції.

У роботі з дітьми та підлітками громада має забезпечувати не лише захист від ризиків, а й можливості для розвитку. Йдеться про доступ до гуртків, освітніх програм, спортивних і культурних заходів, безпечних просторів, програм наставництва, молодіжних ініціатив. Для дитини чи підлітка важливо не тільки отримати допомогу в момент кризи, а й відчутти належність до середовища, у якому є дорослі, що підтримують, ровесники, з якими можна взаємодіяти, та можливості для самореалізації. Тому соціальна робота в громаді має поєднувати захисну, профілактичну, розвивальну та інтеграційну функції.

В умовах сучасних викликів особливої ваги набуває підтримка сім'ї як базового соціального середовища розвитку людини. Сім'я може бути потужним ресурсом подолання труднощів, але в умовах тривалого стресу, економічної нестабільності, переміщення, втрати роботи або розлуки з близькими вона сама може потребувати підтримки. Соціальна робота з сім'ями в громаді має бути спрямована на раннє виявлення складних життєвих обставин, підтримку батьківської компетентності, профілактику домашнього насильства, допомогу у вирішенні побутових, правових, освітніх і психологічних питань, а також на зміцнення сімейних ресурсів. Люди старшого віку в сучасних умовах також належать до груп підвищеної соціальної вразливості. Їхні потреби можуть стосуватися самотності, втрати близьких, обмеженої мобільності, погіршення здоров'я, цифрової нерівності, труднощів доступу до послуг, емоційного виснаження або страху перед майбутнім. Соціальна робота в громаді має створювати для людей старшого віку не лише систему доглядової чи матеріальної підтримки, а й можливості для соціальної участі, міжпоколінної взаємодії, волонтерської активності, збереження гідності та відчуття потрібності [5; 8].

Підтримка людей старшого віку має особливе значення в умовах війни, коли частина з них залишається самотньою, втрачає звичні джерела допомоги або не має достатнього доступу до інформації. Для цієї групи важливими є не лише продуктові набори, ліки чи соціальне обслуговування вдома, а й людський контакт, регулярна комунікація, допомога у користуванні цифровими сервісами, супровід до медичних установ, участь у

клубах активного довголіття, групах взаємопідтримки, культурних і просвітницьких заходах. Через такі форми роботи громада може зменшувати ризики самотності, соціальної ізоляції та відчуття непотрібності.

Особи з інвалідністю та сім'ї, які виховують дітей з інвалідністю, стикаються з комплексом бар'єрів, серед яких фізична недоступність середовища, недостатня кількість спеціалізованих послуг, соціальна стигматизація, інформаційні труднощі, емоційне навантаження на батьків і ризик соціальної ізоляції. Тому соціальна робота в громаді має будуватися на принципах інклюзії, недискримінації, поваги до автономії, підтримки сімейної системи, міжвідомчої взаємодії та розвитку доступних сервісів. Практичний вимір такої роботи передбачає індивідуальне оцінювання потреб, супровід сім'ї, координацію послуг, адвокацію прав, залучення до освітніх, культурних і професійних можливостей громади.

Інклюзивний вимір соціальної роботи в громаді передбачає не лише створення безбар'єрного фізичного простору, а й подолання соціальних, комунікативних, інформаційних та психологічних бар'єрів. Людина з інвалідністю має бути не об'єктом опіки, а повноправним учасником життя громади. Це означає доступ до освіти, праці, дозвілля, громадської активності, прийняття рішень і самореалізації. Для сімей, які виховують дітей з інвалідністю, важливою є не лише допомога дитині, а й підтримка батьків, профілактика емоційного вигорання, розвиток мереж взаємодопомоги та створення умов для соціальної інтеграції всієї родини [6; 14].

Ще одним суттєвим викликом для соціальної роботи в громаді є зростання потреби в психосоціальній підтримці населення. Тривале перебування в умовах небезпеки, невизначеності, втрат і постійної напруги впливає на емоційний стан людей, їхню здатність планувати майбутнє, підтримувати стосунки, працювати, навчатися, виховувати дітей, ухвалювати рішення. У такій ситуації соціальна робота не може бути відокремлена від психологічного компонента. Вона має включати елементи психологічної першої допомоги, емоційної підтримки, нормалізації реакцій на стрес, розвитку навичок саморегуляції, підтримки групової взаємодії та своєчасного перенаправлення до спеціалізованих служб. Психосоціальна підтримка в громаді особливо важлива тому, що не всі люди готові звертатися до психолога або психотерапевта. Часто першим фахівцем, до якого звертається людина, є соціальний працівник, представник органу місцевого самоврядування, педагог,

волонтер або працівник громадської організації. Саме тому соціальна робота має бути чутливою до емоційного стану людини. Фахівець має вміти побачити ознаки виснаження, тривоги, дезадаптації, насильства, ізоляції, суїцидального ризику або гострої кризи та організувати відповідну допомогу.

Особливе місце в сучасній соціальній роботі в громаді посідає профілактика соціального виключення. Соціальне виключення може проявлятися у втраті доступу до ресурсів, послуг, освіти, праці, інформації, соціальних зв'язків і можливостей участі в житті громади. Воно часто стосується тих груп, які вже перебувають у вразливому становищі: людей з інвалідністю, самотніх людей старшого віку, внутрішньо переміщених осіб, багатодітних сімей, дітей у складних життєвих обставинах, осіб, які пережили насильство, безробітних, малозабезпечених сімей. Завдання соціальної роботи полягає не лише в тому, щоб допомогти цим людям отримати послугу, а й у тому, щоб повернути їм можливість бути включеними в соціальне життя [23; 31].

Соціальна робота в громаді також виконує важливу інтеграційну функцію. Вона сприяє поєднанню інтересів різних груп населення, зменшенню соціальної напруги, формуванню взаємної довіри, розвитку культури діалогу та підтримки. Це особливо актуально в умовах, коли громади переживають навантаження, пов'язані з війною, переміщенням, економічною нестабільністю та зростанням кількості людей, які потребують допомоги. Інтеграційна функція соціальної роботи реалізується через групові форми діяльності, громадські ініціативи, спільні події, волонтерство, роботу з лідерами думок, підтримку самоорганізації мешканців. Водночас сучасна соціальна робота в громаді потребує якісного менеджменту. Недостатньо лише мати фахівців або окремі соціальні послуги. Необхідно забезпечити координацію, планування, оцінювання потреб, розподіл ресурсів, моніторинг якості, інформаційну доступність, міжсекторальну взаємодію та сталість підтримки. Менеджмент соціальної роботи в громаді дозволяє перейти від стихійного реагування до системної організації допомоги. Саме завдяки управлінському компоненту соціальні послуги можуть бути більш адресними, своєчасними, комплексними й результативними [21].

Практичний досвід громад свідчить, що ефективна соціальна робота можлива лише за умови партнерства. Жодна установа не може самостійно охопити весь спектр потреб населення. Органи місцевого самоврядування, центри соціальних служб, заклади

освіти, медичні установи, служби у справах дітей, центри зайнятості, громадські організації, благодійні фонди, волонтерські об'єднання, релігійні громади, бізнес і самі мешканці мають взаємодіяти як елементи єдиної системи підтримки. Соціальний працівник у цьому процесі часто виступає координатором, посередником і фасилітатором взаємодії [11; 13; 18].

Сучасні виклики актуалізують також потребу в соціальних інноваціях. Традиційні форми допомоги не завжди є достатніми для реагування на нові й комплексні проблеми. Саме тому громади потребують нових форматів роботи: мобільних соціальних послуг, інтегрованих центрів підтримки, цифрових сервісів інформування, просторів психосоціального відновлення, соціальних підприємств, програм наставництва, груп взаємодопомоги, міжсекторальних платформ, громадських консультацій, локальних програм реінтеграції та відновлення. Соціальні інновації дозволяють не лише вирішувати конкретні проблеми, а й змінювати саму логіку соціальної підтримки — від пасивної допомоги до активізації ресурсів громади.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що сучасні виклики актуалізують перехід від моделі соціальної роботи як реагування на проблему до моделі соціальної роботи як розвитку спроможності людини, сім'ї та громади. Така модель орієнтована не лише на компенсацію дефіцитів, а й на виявлення ресурсів, посилення суб'єктності, підтримку взаємодії, створення умов для участі та зміцнення соціальної згуртованості. У центрі цієї моделі перебуває людина, але людина розглядається не ізольовано, а в контексті сім'ї, групи, громади, інституцій і соціального середовища [17; 25; 26].

Отже, соціальна робота в громаді в умовах сучасних суспільних викликів є не лише напрямом професійної допомоги, а й важливим механізмом соціальної стійкості, відновлення і розвитку. Вона забезпечує зв'язок між потребами людини та ресурсами громади, між індивідуальною підтримкою і соціальною політикою, між кризовим реагуванням і довготривалими змінами. Її ефективність залежить від здатності фахівців і громади загалом бачити не тільки проблеми, а й потенціал; не тільки вразливість, а й ресурси; не тільки наслідки кризи, а й можливості для відновлення, участі та солідарного розвитку [1; 16; 27].

## **Теоретико-методологічні засади соціальної роботи в громаді**

Теоретико-методологічне осмислення соціальної роботи в громаді потребує звернення до сукупності підходів, які дозволяють розглядати людину не ізольовано, а в системі її соціальних зв'язків, життєвих обставин, інституційних взаємодій і доступних ресурсів. У сучасній соціальній роботі особливого значення набувають системний, екологічний, ресурсний, правозахисний, кризово-інтервенційний, психосоціальний, громадоорієнтований та партисипативний підходи [1; 12; 24; 27].

Системний підхід дозволяє розглядати проблему людини або сім'ї не як випадковий набір труднощів, а як результат взаємодії багатьох чинників. Наприклад, безробіття внутрішньо переміщеної особи може бути пов'язане не лише з відсутністю вакансій, а й із втратою документів, потребою догляду за дитиною, відсутністю житла, психологічним виснаженням, низькою поінформованістю про місцеві можливості або недовірою до інституцій [28].

Екологічний підхід акцентує увагу на взаємодії людини з середовищем. Його значення для соціальної роботи в громаді полягає в тому, що фахівець аналізує не лише індивідуальні ресурси клієнта, а й якість соціального простору: доступність послуг, рівень підтримки з боку родини, наявність громадських ініціатив, ставлення приймаючого населення, транспортну доступність, безбар'єрність, інформаційну відкритість, безпекові умови [20].

Ресурсний підхід передбачає зміщення акценту з дефіцитів на можливості. У межах цього підходу людина, сім'я або громада розглядаються не лише як носії проблем, а як суб'єкти, які мають власний досвід, здібності, зв'язки, цінності, мотивацію і потенціал до відновлення [30].

Правозахисний підхід є принципово важливим для соціальної роботи, оскільки він утверджує гідність, права і свободи людини як основу професійного втручання. У практичному вимірі це означає, що соціальна робота не може бути патерналістською або такою, що підміняє рішення людини рішеннями фахівця [32].

Кризово-інтервенційний підхід актуалізується в ситуаціях, коли людина або сім'я переживає гостру кризу: втрату житла, смерть близької людини, насильство, раптове переміщення, розлуку з родиною, загрозу безпеці, різке погіршення матеріального стану або емоційний зрив [4; 29].

Психосоціальний підхід дозволяє поєднати соціальний і психологічний виміри допомоги. Його значення особливо зростає в умовах війни, коли значна частина населення переживає тривалий стрес, втрати, невизначеність, тривогу, провину, безсилля або емоційне виснаження [23; 31].

Громадоорієнтований підхід підкреслює, що ефективна соціальна робота має спиратися на реальні потреби, ресурси і специфіку конкретної громади. Він передбачає відмову від універсальних рішень, які однаково застосовуються до всіх територій [16].

Партисипативний підхід передбачає залучення мешканців громади до виявлення проблем, планування рішень, реалізації ініціатив та оцінювання їх результатів. Його сутність полягає в тому, що люди не розглядаються лише як отримувачі допомоги, а стають учасниками процесу змін [19].

Інтеграція зазначених підходів дає змогу сформувати методологічну основу сучасної соціальної роботи в громаді. Вона має бути людиноцентрованою, правозахисною, ресурсно орієнтованою, міждисциплінарною, чутливою до травматичного досвіду, відкритою до партнерства і спрямованою на довготривалі соціальні зміни [1; 23; 27; 31].

### **Практичні виміри соціальної роботи в громаді**

Практичний вимір соціальної роботи в громаді розкриває способи, механізми та форми професійної діяльності, через які теоретичні положення соціальної роботи набувають конкретного змісту в житті людини, сім'ї та локальної спільноти. Йдеться не лише про надання окремих соціальних послуг, а про створення в громаді цілісної системи підтримки, здатної своєчасно виявляти потреби населення, реагувати на складні життєві обставини, координувати ресурси, забезпечувати психосоціальну допомогу, запобігати соціальному виключенню та сприяти відновленню спроможності людей до самостійного життєвого функціонування. Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», соціальні послуги спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб і сімей, які в них перебувають [9]. Це положення є важливим для розуміння практичної соціальної роботи в громаді, оскільки акцент переноситься з одноразової допомоги на системну підтримку людини у процесі подолання або пом'якшення наслідків життєвої кризи. У практичному сенсі соціальна робота в громаді

має бути організована так, щоб людина не залишалася сам на сам із проблемою і не була змушена самотійно шукати розрізнені ресурси в різних установах. Ефективна модель передбачає, що громада має знати свої вразливі групи, розуміти їхні потреби, мати налагоджені маршрути допомоги, забезпечувати доступність послуг, координувати діяльність фахівців і створювати умови для активної участі самих мешканців у вирішенні соціальних проблем [1; 12].

Важливим напрямом практичної соціальної роботи є оцінювання потреб населення та соціальної ситуації громади. Воно є відправною точкою для планування будь-якої соціальної діяльності, адже без реального розуміння потреб мешканців соціальна робота ризикує перетворитися на набір формальних заходів. Оцінювання потреб дає змогу визначити, які соціальні проблеми є найбільш актуальними, які групи населення потребують першочергової підтримки, які послуги вже функціонують, яких сервісів бракує, які бар'єри ускладнюють доступ до допомоги та які ресурси громада може мобілізувати [10]. У практиці громади оцінювання потреб не повинно обмежуватися лише статистичними даними. Наприклад, кількість внутрішньо переміщених осіб або людей з інвалідністю дає лише загальне уявлення про ситуацію, але не пояснює, з якими саме труднощами вони стикаються щодня. Тому кількісні дані доцільно поєднувати з якісними методами: опитуваннями мешканців, фокус-групами, інтерв'ю з фахівцями, аналізом звернень до соціальних служб, громадськими консультаціями, спостереженням за динамікою соціальних проблем, картуванням послуг і ресурсів громади. Наприклад, у громаді може офіційно функціонувати центр надання соціальних послуг, але люди старшого віку з віддалених сіл фактично не користуються його можливостями через транспортну недоступність, низьку цифрову грамотність або недостатню поінформованість. У такому випадку формальна наявність послуги не означає її реальної доступності. Саме тому оцінювання потреб має відповідати не лише на запитання «які послуги існують?», а й на запитання «чи можуть люди реально ними скористатися?». Окремого значення набуває картування ресурсів громади. Воно передбачає виявлення не лише проблем, а й можливостей: соціальних служб, закладів освіти, медичних установ, громадських організацій, волонтерських ініціатив, активних мешканців, місцевого бізнесу, релігійних громад, культурних просторів, фахівців, які можуть бути залучені до підтримки населення. Такий

підхід відповідає ресурсній логіці соціальної роботи, відповідно до якої громада розглядається не лише як простір проблем, а і як простір потенціалу [16; 2]. Практичний приклад такого підходу можна побачити у створенні локальної карти підтримки для внутрішньо переміщених осіб. До неї можуть увійти контакти соціальних служб, центрів зайнятості, медичних закладів, психологів, пунктів гуманітарної допомоги, освітніх закладів, гуртків для дітей, громадських організацій, юридичних консультацій і просторів спілкування. Така карта є не просто інформаційним матеріалом, а інструментом інтеграції людини в нове середовище.

Одним із ключових механізмів практичної соціальної роботи є ведення випадку, або індивідуалізований супровід особи чи сім'ї, яка перебуває у складних життєвих обставинах. Його значення полягає в тому, що соціальна допомога організовується не фрагментарно, а як послідовний процес: виявлення проблеми, оцінювання потреб, складання індивідуального плану допомоги, залучення відповідних послуг, координація фахівців, моніторинг змін і поступове завершення супроводу [9; 5].

У практиці громади ведення випадку особливо важливе тоді, коли проблема людини або сім'ї є комплексною. Наприклад, сім'я внутрішньо переміщених осіб може одночасно потребувати тимчасового житла, оформлення документів, матеріальної допомоги, влаштування дітей до школи чи дитячого садка, медичного супроводу, психологічної підтримки, працевлаштування дорослих і налагодження соціальних зв'язків. Якщо кожна установа працює ізольовано, сім'я витрачає значні сили на самостійний пошук допомоги. Ведення випадку дозволяє зробити цей процес більш упорядкованим, зрозумілим і підтримувальним. Важливо, щоб ведення випадку не зводилося до бюрократичного оформлення документів. Його сутність полягає у тому, щоб допомогти людині поступово відновити контроль над життєвою ситуацією. Тому індивідуальний план допомоги має бути реалістичним, узгодженим із клієнтом, побудованим на пріоритетах самої людини та спрямованим не лише на подолання кризи, а й на посилення її самостійності. Наприклад, якщо одинока мати звертається по матеріальну допомогу, фахівець має оцінити не лише фінансову потребу, а й ширший контекст: чи має вона підтримку родини, чи відвідує дитина заклад освіти, чи є ризики домашнього насильства, чи потрібна психологічна консультація, чи

має жінка можливість працевлаштування або професійного навчання.

Важливою практичною складовою соціальної роботи є кризове реагування. У громаді воно має бути організоване так, щоб людина в гострій ситуації могла швидко отримати базову допомогу, інформацію, захист і перенаправлення до відповідних служб. Кризове реагування актуальне у випадках домашнього насильства, втрати житла, смерті близької людини, вимушеного переміщення, загрози життю чи здоров'ю, раптового погіршення матеріального становища, появи дитини без супроводу дорослих або різкого емоційного зриву. Алгоритм кризового реагування зазвичай передбачає встановлення первинного контакту, оцінювання безпеки, уточнення нагальних потреб, стабілізацію емоційного стану, надання чіткої інформації, залучення найближчих ресурсів, перенаправлення до спеціалізованої допомоги та визначення подальших кроків [4; 3]. Для громади це означає потребу в зрозумілих маршрутах допомоги: хто реагує першим, які служби залучаються, куди скеровується людина, як фіксується випадок, хто відповідає за подальший супровід. Наприклад, у випадку домашнього насильства соціальний працівник не може обмежитися загальною порадою «зверніться до поліції». Практична допомога має включати оцінку рівня небезпеки, інформування про права постраждалої особи, можливість звернення до поліції, медичної установи, безоплатної правової допомоги, кризової кімнати чи притулку, а також подальший соціальний супровід. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, що має бути враховано в діяльності суб'єктів соціальної роботи [8].

Окремим напрямом практичної діяльності є психосоціальна підтримка населення. Її значення особливо зростає в умовах війни, втрат, невизначеності, переміщення, розлуки з близькими, емоційного виснаження та хронічної тривоги. У громаді психосоціальна підтримка спрямована на відновлення відчуття безпеки, соціальних зв'язків, емоційної рівноваги, здатності людини орієнтуватися в ситуації, користуватися ресурсами та поступово повертатися до активного життя [23].

Психосоціальна підтримка може реалізовуватися у різних формах: індивідуальні консультації, групи підтримки, тематичні зустрічі, тренінги з емоційної саморегуляції, заняття для батьків, програми для дітей і підлітків, заходи для ветеранів та членів їхніх

сімей, артпрактики, простори безпечного спілкування, групи взаємодопомоги, волонтерські ініціативи. Важливо, що така підтримка не підміняє психотерапію, але створює первинне середовище прийняття, стабілізації та своєчасного скерування до спеціалізованої допомоги. Наприклад, для підлітків у громаді можуть бути організовані групові заняття, спрямовані на розвиток навичок емоційної саморегуляції, безпечної комунікації, взаємопідтримки та подолання тривожності. Для батьків – зустрічі щодо підтримки дітей під час війни, розпізнавання ознак стресу, ненасильницького спілкування та відновлення сімейних рутин. Для людей старшого віку – клуби спілкування, групи взаємодопомоги, зустрічі з фахівцями, навчання цифровим навичкам, що допомагає зменшити ізоляцію й відчуття безпорадності.

Суттєвим практичним напрямом є профілактика соціальних ризиків. Вона спрямована на попередження виникнення або поглиблення складних життєвих обставин. У громаді профілактична робота може стосуватися домашнього насильства, дитячого неблагополуччя, соціальної ізоляції, бездоглядності дітей, залежної поведінки, дискримінації, професійного вигорання фахівців, стигматизації вразливих груп, конфліктів між різними групами населення та повторного потрапляння сімей у кризу [9; 8].

Профілактична робота має бути багаторівневою. На первинному рівні вона охоплює широку просвіту населення: інформаційні кампанії, лекції, тренінги, консультації, поширення матеріалів про права, соціальні послуги, ненасильницьке спілкування, батьківську компетентність, підтримку ментального здоров'я. На вторинному рівні вона спрямована на групи ризику: сім'ї, у яких уже є ознаки напруження, діти з поведінковими труднощами, самотні люди старшого віку, сім'ї ВПО, які мають труднощі адаптації. На третинному рівні профілактика полягає у запобіганні повторенню проблеми: повторному насильству, повторному вилученню дитини з сім'ї, рецидиву залежної поведінки, поверненню людини до стану соціальної ізоляції. Наприклад, профілактика домашнього насильства в громаді може включати не лише інформування про телефони гарячих ліній, а й навчання педагогів розпізнавати ознаки неблагополуччя в дітей, роботу з батьками щодо ненасильницьких способів виховання, взаємодію з поліцією, доступ до правової допомоги, кризові маршрути для постраждалих осіб, а також просвітницькі заходи, спрямовані на зміну толерантного ставлення до насильства. Важливим практичним завданням соціальної роботи є розвиток

соціальної згуртованості громади. В умовах війни, переміщення, економічної нестабільності та тривалого стресу громади можуть переживати втому, недовіру, конкуренцію за ресурси, соціальну напругу або взаємні стереотипи між різними групами населення. Соціальна робота має сприяти формуванню діалогу, взаєморозуміння, солідарності, участі та відповідальності мешканців за спільний простір [21]. Практично це може реалізовуватися через спільні заходи місцевих мешканців і ВПО, міжпоколінні проекти, волонтерські ініціативи, групи взаємодопомоги, громадські обговорення, культурні та освітні події, соціальні акції, простори безпечного спілкування. Наприклад, спільний волонтерський проект, у якому місцеві жителі та ВПО разом допомагають людям старшого віку, сприяє не лише підтримці конкретної категорії населення, а й інтеграції нових мешканців у громаду. У такому випадку соціальна робота виконує не тільки сервісну, а й інтеграційну функцію.

Важливою є міжсекторальна взаємодія. Жодна установа не може самостійно забезпечити весь комплекс підтримки, необхідний людині або сім'ї в складних життєвих обставинах. Тому ефективна соціальна робота в громаді потребує взаємодії органів місцевого самоврядування, центрів надання соціальних послуг, закладів освіти, охорони здоров'я, служб у справах дітей, поліції, центрів зайнятості, громадських організацій, благодійних фондів, місцевого бізнесу, волонтерських ініціатив і самих мешканців [9; 18]. Міжсекторальна взаємодія має бути не епізодичною, а системною. Вона передбачає узгоджені маршрути перенаправлення, визначення відповідальних осіб, регулярну комунікацію між службами, координаційні зустрічі, спільне планування заходів, обмін інформацією в межах правових та етичних норм, а також моніторинг результатів. Наприклад, у випадку підтримки ветерана можуть бути залучені соціальний працівник, фахівець із зайнятості, медичний працівник, психолог, представник ветеранського простору, юрист, роботодавець і орган місцевого самоврядування. Без координації така допомога буде фрагментарною; за умови взаємодії вона може стати цілісною траєкторією реінтеграції.

Окремого значення набуває інформаційно-консультативна робота. Часто люди не користуються наявними послугами не через відсутність потреби, а через те, що не знають про можливості підтримки, не розуміють процедури звернення, не довіряють установам або бояться бюрократичних труднощів. Тому соціальна

робота в громаді має забезпечувати зрозуміле, доступне й регулярне інформування населення про соціальні послуги, пільги, програми підтримки, правову, психологічну, медичну, освітню та гуманітарну допомогу [9; 1]. Наприклад, для людей старшого віку ефективними можуть бути друковані пам'ятки, телефонні консультації, особисті зустрічі із соціальним працівником; для молоді – цифрові канали, соціальні мережі, короткі відеопояснення; для ВПО – локальні довідники з контактами служб; для людей з інвалідністю – інформація у доступних форматах. Отже, інформування має бути не формальним розміщенням оголошень, а продуманою комунікаційною практикою, адаптованою до різних груп населення.

Важливим практичним механізмом є також адвокація та представництво інтересів вразливих груп. Соціальна робота в громаді не обмежується допомогою окремому клієнту. Вона має сприяти усуненню бар'єрів, які перешкоджають людям реалізовувати свої права, отримувати послуги й брати участь у житті громади. Адвокація може стосуватися створення безбар'єрного середовища, розвитку послуг для сімей з дітьми, підтримки ВПО, доступу до соціального житла, створення ветеранських просторів, захисту прав осіб, які постраждали від насильства, або покращення процедур отримання допомоги [9; 8]. Наприклад, якщо батьки дітей з інвалідністю у громаді систематично стикаються з відсутністю доступного транспорту або спеціалістів для реабілітації, соціальна робота має включати не лише індивідуальне консультування таких сімей, а й винесення цієї проблеми на рівень громади: підготовку пропозицій, участь у робочих групах, залучення партнерів, пошук ресурсів, ініціювання локальних програм підтримки. У такому випадку соціальний працівник виступає не лише надавачем послуг, а й представником інтересів групи, яка потребує системних змін.

Сучасна соціальна робота в громаді дедалі більше потребує соціальних інновацій. Йдеться про нові або оновлені форми підтримки, які краще відповідають сучасним потребам населення. Це можуть бути мобільні соціальні послуги, інтегровані центри підтримки, цифрові платформи інформування, простори психосоціального відновлення, соціальні підприємства, програми наставництва, групи взаємодопомоги, громадські майстерні, локальні програми підтримки ветеранів, родин загиблих, ВПО або сімей, які виховують дітей з інвалідністю [11; 17].

Соціальна інновація не обов'язково має бути технологічно складною. Інноваційним може бути новий спосіб організації взаємодії, новий формат залучення мешканців, нова модель партнерства або новий механізм підтримки конкретної групи. Наприклад, створення соціальної майстерні для людей з інвалідністю може поєднувати професійну зайнятість, соціальну інтеграцію, розвиток навичок, психологічну підтримку і часткову економічну самостійність. Організація ветеранського простору може поєднувати юридичні консультації, групи підтримки, професійну орієнтацію, сімейні заходи і громадське визнання досвіду ветеранів. Водночас соціальні інновації мають бути не декоративними, а змістовними. Їх доцільність визначається тим, наскільки вони відповідають реальним потребам громади, чи є доступними для цільової групи, чи мають ресурсне забезпечення, чи не дублюють уже наявні послуги, чи можуть бути сталими після завершення грантової або проектної підтримки. Тому впровадження інновацій має спиратися на оцінювання потреб, партнерство, управлінське планування і моніторинг результатів. Завершальним, але надзвичайно важливим елементом практичної соціальної роботи є моніторинг та оцінювання результативності. У громаді важливо не лише проводити заходи, а й аналізувати, чи справді вони змінюють ситуацію. Оцінювання дозволяє зрозуміти, які форми роботи є ефективними, які потребують корекції, які групи залишаються недостатньо охопленими, чи раціонально використовуються ресурси і які рішення дають реальний соціальний ефект [10; 18].

Показниками результативності можуть бути не лише кількість проведених заходів або наданих консультацій. Значно важливішими є зміни у життєвій ситуації отримувачів послуг: покращення доступу до допомоги, зниження рівня соціальної ізоляції, стабілізація сімейної ситуації, підвищення поінформованості, успішне завершення випадків, зростання участі мешканців, поява нових партнерств, підвищення довіри до соціальних служб. Наприклад, якщо після створення групи підтримки для батьків дітей з інвалідністю батьки почали активніше звертатися по послуги, обмінюватися інформацією, брати участь у громадських обговореннях і ініціювати спільні рішення, це є важливим якісним результатом соціальної роботи.

Отже, практичні виміри соціальної роботи в громаді доцільно розглядати не як ізольований перелік послуг, а як систему взаємопов'язаних напрямів: оцінювання потреб і ресурсів, ведення

випадку, кризове реагування, психосоціальна підтримка, профілактика соціальних ризиків, розвиток соціальної згуртованості, міжсекторальна взаємодія, інформаційно-консультативна робота, адвокація, соціальні інновації та моніторинг результативності. Саме їх поєднання дозволяє громаді перейти від ситуативної допомоги до системної, людиноцентрованої й результативної моделі соціальної підтримки.

### **Модель практичної організації соціальної роботи в громаді**

Для систематизації практичної діяльності доцільно розглядати соціальну роботу в громаді не як сукупність окремих заходів, а як цілісну модель професійної організації підтримки населення. Така модель має поєднувати аналіз потреб, управлінське планування, безпосереднє соціальне втручання, партнерську взаємодію, моніторинг результатів і подальше коригування діяльності. Її значення полягає в тому, що вона дозволяє перейти від ситуативного реагування на окремі звернення до системної роботи з людиною, сім'єю, групою та громадою загалом.

У сучасних умовах громада стикається з різними типами соціальних проблем: складними життєвими обставинами сімей, наслідками вимушеного переміщення, потребами ветеранів і членів їхніх родин, соціальною ізоляцією людей старшого віку, бар'єрами для осіб з інвалідністю, ризиками домашнього насильства, дитячим неблагополуччям, безробіттям, емоційним виснаженням населення. Тому організація соціальної роботи має бути не хаотичною, а структурованою, з чітким розумінням послідовності дій, відповідальних суб'єктів, ресурсів, очікуваних результатів і критеріїв ефективності [9; 1].

Запропоновану модель практичної організації соціальної роботи в громаді доцільно розглядати як взаємодію п'яти блоків: аналітичного, організаційно-управлінського, інтервенційного, партнерського та результативно-оцінювального. Кожен із цих блоків має власну функцію, але всі вони взаємопов'язані. Аналітичний блок дає відповідь на запитання, що саме відбувається в громаді; організаційно-управлінський — як потрібно спланувати допомогу; інтервенційний — які конкретні дії слід реалізувати; партнерський — хто має бути залучений; результативно-оцінювальний — чи справді здійснена робота дала очікувані зміни.

Аналітичний блок є відправною точкою моделі, оскільки без якісного аналізу потреб соціальна робота ризикує втратити

адресність і перетворитися на формальний набір заходів. Його зміст полягає у виявленні потреб населення, аналізі соціальних проблем, визначенні цільових груп, картуванні ресурсів, оцінюванні ризиків і бар'єрів доступу до послуг. На цьому етапі важливо з'ясувати, хто саме потребує підтримки, які проблеми є найбільш гострими, які групи залишаються недостатньо видимими для системи допомоги, які ресурси вже існують у громаді, яких послуг бракує, які чинники заважають людям звертатися по допомогу [16; 10].

Аналітичний блок має включати не лише статистичну інформацію, а й якісне розуміння соціальної ситуації. Наприклад, у громаді може бути зафіксована певна кількість внутрішньо переміщених осіб, але самі цифри не дають відповіді на запитання, чи мають ці люди житло, роботу, доступ до медичних послуг, можливість влаштувати дітей до школи, соціальні контакти, психологічну підтримку. Так само кількість людей старшого віку не показує рівень їхньої самотності, мобільності, цифрової грамотності або здатності самостійно отримувати послуги. Тому аналіз має поєднувати офіційні дані, звернення до соціальних служб, інтерв'ю з фахівцями, консультації з мешканцями, фокус-групи, спостереження і картування ресурсів громади.

Практичним результатом аналітичного блоку може бути створення соціального профілю громади. У такому профілі доцільно відобразити основні групи населення, які потребують підтримки; типові складні життєві обставини; наявні соціальні послуги; установи й організації, що працюють у сфері підтримки населення; прогалини в системі допомоги; ризики соціального виключення; можливості розвитку нових послуг. Наприклад, соціальний профіль може показати, що в громаді є значна кількість сімей ВПО з дітьми, але відсутні регулярні групові заняття для дітей, програми підтримки батьків і зрозумілий маршрут психологічної допомоги. Це вже стає підставою для управлінських рішень.

Важливою частиною аналітичного блоку є картування ресурсів. Воно дозволяє побачити не лише проблеми, а й потенціал громади. До ресурсів можуть належати центр надання соціальних послуг, заклади освіти, медичні установи, громадські організації, благодійні фонди, волонтерські групи, місцевий бізнес, релігійні громади, активні мешканці, фахівці, приміщення для проведення заходів, молодіжні простори, ветеранські ініціативи, заклади культури. Такий підхід відповідає ресурсній логіці соціальної

роботи, у межах якої громада розглядається не лише як простір проблем, а й як простір можливостей [12].

Організаційно-управлінський блок забезпечує перехід від аналізу до планування. Якщо аналітичний блок відповідає на запитання «що відбувається?», то організаційно-управлінський — на запитання «що саме, ким, у якій послідовності і за рахунок яких ресурсів має бути зроблено?». Цей блок охоплює визначення пріоритетів соціальної роботи, розроблення локальних програм, планування соціальних послуг, розподіл відповідальності між фахівцями, формування маршрутів допомоги, координацію діяльності установ, залучення ресурсів і забезпечення якості послуг [18; 11].

У цьому блоці особливого значення набуває менеджмент соціальної роботи. Йдеться не лише про адміністративне керування установою чи розподіл обов'язків між працівниками, а про здатність організувати соціальну підтримку як цілісний процес. Менеджмент соціальної роботи передбачає планування, організацію, мотивацію, координацію, контроль, оцінювання результатів і корекцію діяльності відповідно до реальних потреб громади [18; 13]. Саме управлінський компонент дозволяє уникнути дублювання заходів, неузгодженості дій і ситуацій, коли різні служби працюють паралельно, але не формують єдиної системи допомоги.

Наприклад, якщо в громаді виявлено зростання кількості звернень від сімей, які переживають труднощі адаптації після переміщення, управлінське рішення не повинно обмежуватися одноразовою гуманітарною акцією. Доцільно сформувати комплексну програму підтримки, яка може включати інформування про послуги, первинне оцінювання потреб, соціальний супровід сімей, підтримку дітей у закладах освіти, групи для батьків, консультації психолога, залучення центру зайнятості, правову допомогу, інтеграційні заходи з місцевими мешканцями. Такий підхід демонструє перехід від окремої допомоги до організованої моделі підтримки.

Важливим завданням організаційно-управлінського блоку є формування маршрутів допомоги. Маршрут допомоги — це зрозуміла послідовність дій для фахівців і отримувачів послуг: куди звертатися, хто проводить первинне оцінювання, які документи потрібні, хто відповідає за супровід, які служби залучаються, як здійснюється перенаправлення, хто контролює виконання плану. Наприклад, маршрут допомоги для особи, яка постраждала від

домашнього насильства, має передбачати взаємодію соціальної служби, поліції, медичного закладу, безоплатної правової допомоги, психолога, служби у справах дітей за наявності дітей, кризової кімнати або притулку [8].

Організаційно-управлінський блок також передбачає забезпечення якості соціальних послуг. Якість у соціальній роботі не може вимірюватися лише кількістю проведених заходів. Вона пов'язана з доступністю послуг, своєчасністю реагування, професійністю фахівців, етичністю комунікації, дотриманням прав людини, комплексністю допомоги, задоволеністю отримувачів послуг і реальними змінами в життєвій ситуації людини або сім'ї. Саме тому управлінські рішення мають спиратися на постійний аналіз зворотного зв'язку, результатів супроводу і динаміки потреб громади [9; 11].

Інтервенційний блок є центральним у практичній реалізації моделі, оскільки саме тут відбувається безпосередня робота з людьми, сім'ями, групами і спільнотами. Він включає індивідуальне консультування, соціальний супровід, ведення випадку, кризове втручання, психосоціальну підтримку, групову роботу, тренінги, профілактичні програми, адвокацію, посередництво, сімейні зустрічі, підтримку самоорганізації мешканців. Його зміст залежить від потреб конкретної цільової групи, характеру проблеми та ресурсів громади [1; 16].

У межах інтервенційного блоку важливо поєднувати індивідуальні, сімейні, групові та громадські форми роботи. Індивідуальна робота дозволяє врахувати унікальну життєву ситуацію людини. Сімейна робота допомагає побачити проблему у контексті взаємин, ролей і ресурсів сімейної системи. Групова робота створює простір взаємопідтримки, обміну досвідом і нормалізації переживань. Громадські форми роботи спрямовані на залучення мешканців, розвиток солідарності та вирішення проблем на рівні спільноти. Наприклад, у роботі з сім'ями, які виховують дітей з інвалідністю, інтервенційний блок може включати індивідуальне консультування батьків, соціальний супровід сім'ї, допомогу в оформленні документів, скерування до медичних і реабілітаційних послуг, групи підтримки для батьків, заняття для дітей, адвокацію доступного середовища, залучення освітніх установ і громадських організацій. Такий приклад демонструє, що соціальна робота не обмежується однією консультацією, а має комплексний і тривалий характер.

У випадку роботи з людьми старшого віку інтервенційний блок може включати соціальне обслуговування вдома, допомогу в отриманні медичних послуг, навчання цифровим навичкам, організацію клубів спілкування, залучення волонтерів, міжпоколінні зустрічі, підтримку участі у культурних заходах громади. У такій роботі важливо не зводити підтримку лише до догляду. Людина старшого віку потребує не лише побутової допомоги, а й спілкування, поваги, відчуття потрібності, можливості залишатися активним учасником життя громади.

Інтервенційний блок має бути чутливим до кризових і травматичних переживань людей. У сучасних умовах значна частина населення може мати досвід втрати, переміщення, насильства, участі у бойових діях, розлуки з близькими, тривалого стресу. Тому будь-яке соціальне втручання має здійснюватися з дотриманням принципів безпеки, поваги, конфіденційності, добровільності, недискримінації та уникнення повторної травматизації [4; 5]. Практично це означає, що фахівець має уважно ставитися до меж людини, не тиснути, не знецінювати її досвід, не вимагати зайвих подробиць травматичних подій і надавати людині зрозумілу інформацію про можливі варіанти допомоги.

Партнерський блок спрямований на створення системи взаємодії між різними суб'єктами громади. Соціальна робота в громаді не може бути ефективною, якщо її здійснює лише одна установа. Більшість сучасних соціальних проблем є комплексними, тому потребують участі органів місцевого самоврядування, центрів надання соціальних послуг, закладів освіти, охорони здоров'я, служб у справах дітей, поліції, центрів зайнятості, громадських організацій, благодійних фондів, волонтерських ініціатив, місцевого бізнесу та активних мешканців [9; 3].

Партнерський блок передбачає налагодження комунікації, укладання домовленостей, створення робочих груп, спільне планування заходів, обмін інформацією в межах етичних і правових норм, перенаправлення клієнтів, залучення громадських і благодійних організацій, розвиток волонтерства та співпрацю з бізнесом. Важливо, щоб партнерство не було формальним. Воно має ґрунтуватися на розумінні спільної мети, взаємній довірі, чіткому розподілі функцій і готовності до координації дій. Наприклад, підтримка ветеранів у громаді потребує партнерства між соціальними службами, медичними установами, центрами зайнятості, психологами, ветеранськими організаціями,

роботодавцями, закладами освіти та органами місцевого самоврядування. Якщо кожен суб'єкт працюватиме окремо, ветеран може отримати розрізнені послуги, але не цілісний супровід. Натомість партнерська модель дозволяє поєднати правову, соціальну, медичну, психологічну, професійну та сімейну підтримку.

Інший приклад – робота з дітьми й підлітками у складних життєвих обставинах. Тут необхідна взаємодія соціальних служб, закладів освіти, служби у справах дітей, психологічної служби, медичних працівників, поліції, батьків, громадських організацій. Якщо школа помічає ознаки неблагополуччя, але не має контакту з соціальною службою, проблема може залишатися невирішеною. Якщо ж існує партнерський механізм перенаправлення і спільного реагування, дитина та сім'я можуть отримати допомогу раніше, до поглиблення кризи.

Особливе місце у партнерському блоці займає волонтерство. Волонтери можуть допомагати у доставці продуктів і ліків людям старшого віку, організації дозвілля для дітей, проведенні благодійних заходів, підтримці ВПО, облаштуванні просторів допомоги, супроводі людей з інвалідністю. Водночас волонтерська діяльність також потребує координації, навчання й етичного супроводу, щоб допомога була безпечною, адресною і не дублювала роботу професійних служб.

Результативно-оцінювальний блок завершує модель і водночас забезпечує її циклічність. Його завдання полягає в тому, щоб визначити, чи справді соціальна робота призводить до позитивних змін, які форми діяльності є ефективними, які потребують корекції, які групи залишаються недостатньо охопленими, чи раціонально використовуються ресурси громади. Моніторинг і оцінювання мають бути невід'ємною частиною соціальної роботи, а не формальною процедурою звітності [10; 11].

Критеріями результативності можуть бути покращення доступу до соціальних послуг, зниження рівня соціальної ізоляції, стабілізація сімейної ситуації, підвищення поінформованості населення, активізація участі мешканців, збільшення кількості успішно завершених випадків, покращення міжвідомчої взаємодії, розширення партнерської мережі, зростання довіри до соціальних служб, поява нових локальних ініціатив, підвищення якості життя отримувачів послуг. Важливо поєднувати кількісні та якісні показники, оскільки не всі результати соціальної роботи можна виміряти лише цифрами.

Наприклад, кількість проведених тренінгів для батьків є лише кількісним показником. Натомість якісним результатом буде те, що батьки почали краще розуміти емоційні потреби дітей, частіше звертатися по консультацію на ранніх етапах проблеми, використовувати ненасильницькі способи комунікації, брати участь у групах підтримки. Так само створення групи для людей старшого віку не варто оцінювати лише за кількістю учасників. Важливо враховувати, чи зменшилося відчуття самотності, чи з'явилися нові соціальні контакти, чи підвищилася активність учасників у житті громади.

Результативно-оцінювальний блок має забезпечувати зворотний зв'язок для всієї моделі. Якщо моніторинг показує, що певна послуга формально існує, але нею майже не користуються, необхідно з'ясувати причини: можливо, люди не знають про неї; можливо, вона територіально недоступна; можливо, процедура звернення надто складна; можливо, цільова група не довіряє установі; можливо, формат послуги не відповідає реальним потребам. Таким чином, оцінювання дозволяє не лише підбивати підсумки, а й удосконалювати систему підтримки.

Запропонована модель має циклічний характер (Рис.1). Після оцінювання результатів громада повертається до нового аналізу потреб, уточнює пріоритети, коригує програми, оновлює маршрути допомоги, посилює партнерства та впроваджує нові форми роботи. Саме така циклічність дозволяє соціальній роботі бути гнучкою і відповідати динамічним змінам соціальної ситуації. Модель практичної організації соціальної роботи в громаді представлено як послідовність взаємопов'язаних етапів: *аналіз потреб і ресурсів громади → планування та управлінська організація допомоги → безпосереднє соціальне втручання → партнерська координація → моніторинг результатів і корекція діяльності*. Така логіка демонструє, що соціальна робота в громаді не завершується на етапі надання послуги. Її справжня ефективність визначається тим, чи вдалося змінити життєву ситуацію людини, посилити ресурси сім'ї, розширити можливості громади, сформувати сталі механізми підтримки та запобігти повторному виникненню проблем.

Структурно-функціональний характер запропонованої моделі полягає в тому, що вона відображає не лише сукупність основних компонентів практичної організації соціальної роботи в громаді, а й функціональне призначення кожного з них у загальній системі підтримки населення. Структурний аспект моделі представлений взаємопов'язаними блоками: аналітико-діагностичним, організаційно-

управлінським, соціально-інтервенційним, партнерсько-координаційним та результативно-оцінювальним. Функціональний аспект розкривається через послідовність дій: виявлення потреб і ресурсів громади, планування та організацію допомоги, реалізацію соціального втручання, координацію міжсекторальної взаємодії, моніторинг результатів і корекцію подальшої діяльності.



**Рис. 1. Структурно-функціональна модель практичної організації соціальної роботи в громаді в умовах сучасних викликів**

Така побудова моделі дає змогу розглядати соціальну роботу в громаді як цілісну, динамічну й керовану систему, спрямовану на посилення спроможності людини, сім'ї та громади, підвищення доступності соціальних послуг, розвиток соціальної інтеграції, згуртованості та стійкості в умовах сучасних суспільних викликів.

Отже, модель практичної організації соціальної роботи в громаді дозволяє розглядати професійну діяльність як цілісну систему, що поєднує аналітику, управління, інтервенцію, партнерство й оцінювання. Її перевага полягає в тому, що вона забезпечує перехід від окремих заходів до комплексної, узгодженої

та результативної підтримки населення. У сучасних умовах така модель є особливо важливою, оскільки громада має не лише реагувати на кризи, а й навчатися, адаптуватися, мобілізувати ресурси, формувати соціальну згуртованість і створювати стійкі механізми підтримки людини та сім'ї.

### **Диференційовані практики соціальної роботи в громаді з різними категоріями населення**

У практичній організації соціальної роботи в громаді особливого значення набуває диференційований підхід до підтримки різних категорій населення. Сучасні суспільні виклики неоднаково впливають на життєву ситуацію внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, військовослужбовців і членів їхніх сімей, дітей, молоді, сімей у кризі, осіб з інвалідністю, людей старшого віку та інших груп, які можуть перебувати у стані підвищеної соціальної вразливості. Саме тому соціальна робота в громаді має поєднувати універсальні принципи професійної допомоги: людиноцентрованість, доступність, повагу до гідності, недискримінацію, участь і партнерство – з урахуванням специфічних потреб, ризиків і ресурсів кожної цільової групи [1; 9; 15].

Диференційовані практики соціальної роботи не означають ізоляцію окремих категорій населення або створення паралельних систем підтримки. Навпаки, їхнє призначення полягає у забезпеченні адресності, чутливості та результативності соціальної допомоги в межах єдиного простору громади. У цьому контексті робота з різними категоріями населення має бути спрямована не лише на подолання складних життєвих обставин, а й на відновлення соціальних зв'язків, посилення суб'єктності, розширення доступу до ресурсів, формування участі та запобігання соціальному виключенню.

З огляду на актуальні потреби українських громад доцільно виокремити кілька ключових цільових напрямів соціальної роботи: підтримку внутрішньо переміщених осіб; соціальну підтримку ветеранів, військовослужбовців і членів їхніх сімей; роботу з дітьми, молоддю та сім'ями в умовах кризи; інклюзивний напрям, орієнтований на осіб з інвалідністю, людей старшого віку та інші групи, які стикаються з бар'єрами доступу й участі. Кожен із цих напрямів має власну специфіку, однак усі вони об'єднані спільною метою — створенням у громаді такої системи підтримки, яка допомагає людині не лише отримати допомогу, а й відновити можливість повноцінної участі в соціальному житті [7; 8; 14].

## **Підтримка внутрішньо переміщених осіб як напрям соціальної інтеграції та адаптації в громаді**

Одним із найважливіших практичних напрямів соціальної роботи в громаді в умовах сучасних суспільних викликів є підтримка внутрішньо переміщених осіб. Вимушене переміщення є не лише зміною місця проживання, а складним соціальним, психологічним, економічним і культурним процесом, який супроводжується втратою звичного життєвого простору, руйнуванням соціальних зв'язків, невизначеністю майбутнього, потребою адаптації до нової громади та необхідністю повторного вибудовування базових життєвих стратегій. У поданому Вами фрагменті цей напрям уже окреслено як один із ключових у системі практичної соціальної роботи в громаді [7; 16].

Для внутрішньо переміщеної особи громада, до якої вона прибуває, стає простором одночасно можливостей і викликів. З одного боку, саме тут людина може отримати доступ до житла, соціальних послуг, освіти, медицини, гуманітарної підтримки, професійної зайнятості та нових соціальних контактів. З іншого боку, нове середовище може сприйматися як незнайоме, недостатньо безпечне або емоційно віддалене. Тому соціальна робота з ВПО має бути спрямована не лише на задоволення первинних потреб, а й на поступову інтеграцію людини в життя громади.

Підтримка внутрішньо переміщених осіб має будуватися на розумінні багаторівневості їхніх потреб. На первинному рівні йдеться про забезпечення базової безпеки, житла, харчування, медичної допомоги, реєстрації, доступу до соціальних виплат та інформації про наявні ресурси. На рівні стабілізації повсякденного життя актуалізуються питання працевлаштування, влаштування дітей до освітніх закладів, відновлення документів, отримання правової допомоги, налагодження транспортної й побутової доступності. На рівні довготривалої інтеграції особливої ваги набувають психосоціальна підтримка, формування нових соціальних зв'язків, участь у житті громади, подолання ізоляції та відновлення суб'єктності [7; 9].

Практика соціальної роботи з ВПО повинна починатися з якісного оцінювання потреб. Важливо не обмежуватися формальним переліком матеріальних запитів, оскільки за ними часто приховані глибші труднощі: емоційне виснаження, розгубленість, недовіра до інституцій, втрата професійної ідентичності, напруження в сім'ї, труднощі дітей в адаптації,

конфлікт між потребою інтегруватися і надією на повернення додому. Саме тому фахівець соціальної роботи має не лише уточнити, якої допомоги потребує людина зараз, а й зрозуміти ширший контекст її життєвої ситуації.

Важливою складовою є інформаційно-консультаційна підтримка. Вона передбачає надання зрозумілої, актуальної та доступної інформації про соціальні виплати, житло, медичні послуги, освітні можливості, працевлаштування, правову допомогу, гуманітарні ресурси, психологічну підтримку та громадські ініціативи. Наприклад, для сім'ї, яка щойно прибула до громади, важливо отримати не розрізнені поради, а цілісний маршрут: куди звернутися щодо житла, де зареєструвати дітей до школи, як отримати медичну допомогу, які служби надають психологічну підтримку, які документи необхідні для соціальних виплат [7; 9].

Не менш значущим є соціальний супровід і ведення випадку. Він є необхідним тоді, коли ситуація людини або сім'ї має комплексний характер. Наприклад, сім'я може одночасно потребувати тимчасового житла, оформлення документів, влаштування дитини з особливими освітніми потребами до школи, консультації щодо соціальних виплат, психологічної підтримки матері та медичної допомоги для літнього члена родини. У такій ситуації одноразова консультація не забезпечить реального результату, оскільки потрібна координація різних послуг, послідовність дій і регулярний моніторинг змін [5; 9].

Окрему роль відіграє психосоціальна підтримка. Вона має бути чутливою до досвіду втрати, переміщення і невизначеності. Частина внутрішньо переміщених осіб може не звертатися по психологічну допомогу через стигму, недовіру, переконання, що «іншим гірше», або через нездатність вербалізувати власні переживання. Тому психосоціальна підтримка в громаді може реалізовуватися не лише у форматі індивідуального консультування, а й через групи взаємодопомоги, зустрічі для жінок, батьківські групи, заняття для дітей, артпрактики, спільні культурні події, волонтерські ініціативи та простори спілкування [23; 31].

Суттєвим напрямом є підтримка зайнятості й економічної самостійності. Для багатьох внутрішньо переміщених осіб втрата роботи означає не лише фінансову нестабільність, а й втрату професійної ідентичності, соціального статусу, звичного ритму життя. Соціальна робота в громаді має передбачати співпрацю з центрами зайнятості, місцевим бізнесом, освітніми установами,

громадськими організаціями, програмами перекваліфікації та соціальними підприємствами. Наприклад, громада може організувати короткострокові навчальні курси, консультації з відкриття власної справи, ярмарки вакансій або залучити ВПО до соціальних ініціатив, де їхній професійний досвід стане ресурсом для розвитку громади [13; 17].

Особливо важливою є інтеграція ВПО у життя приймаючої громади. Інтеграція не означає асиміляцію або втрату попередньої ідентичності. Вона передбачає створення умов, за яких людина може брати участь у житті громади, користуватися її ресурсами, бути почутою, підтримувати власні культурні зв'язки і водночас вибудовувати нові соціальні контакти. Практично це може реалізовуватися через спільні заходи місцевих мешканців і ВПО, залучення до волонтерства, участь у громадських обговореннях, культурних ініціативах, освітніх програмах і групах взаємодопомоги. Водночас соціальна робота з ВПО не може бути ефективною без роботи з приймаючою громадою. У ситуації тривалих криз можуть виникати напруження, стереотипи, конкуренція за ресурси, втома від гуманітарної тематики, нерозуміння специфіки досвіду переміщення. Тому фахівці соціальної роботи мають працювати не лише з переселенцями, а й із місцевими мешканцями, сприяючи розвитку емпатії, діалогу, взаємодії та солідарності [16; 21].

Особливо важливо уникати патерналістської моделі допомоги, у якій внутрішньо переміщені особи розглядаються лише як пасивні отримувачі підтримки. Багато з них мають високий професійний, освітній, підприємницький, волонтерський і громадянський потенціал. Завдання громади полягає не лише в тому, щоб допомогти, а й у тому, щоб створити умови для включення цього потенціалу в місцевий розвиток.

Отже, соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в громаді має бути багатовекторною, інтегрованою та довготривалою. Її результатом має стати не лише розв'язання первинних побутових проблем, а й формування умов для соціальної адаптації, психологічного відновлення, професійної реалізації, участі в житті громади та відновлення відчуття гідності й контролю над власним життям [7; 16].

## **Соціальна підтримка ветеранів, військовослужбовців та членів їхніх сімей як складова реінтеграції та визнання**

Підтримка ветеранів, військовослужбовців, членів їхніх сімей, родин загиблих і зниклих безвісти є одним із найскладніших і водночас найбільш значущих напрямів соціальної роботи в сучасній українській громаді. Цей напрям потребує особливої професійної чутливості, оскільки пов'язаний із досвідом війни, втрат, поранень, бойового стресу, зміни життєвих ролей, трансформації сімейної системи, повернення до цивільного життя та суспільного визнання внеску людини у захист країни [9; 23; 31].

Соціальна робота з ветеранами не може зводитися лише до оформлення пільг чи надання інформаційних консультацій. Безумовно, правова, матеріальна та адміністративна підтримка є важливою, однак вона становить лише один із компонентів комплексної системи допомоги. Ветеран після повернення до громади може стикатися з цілою низкою викликів: труднощами професійної адаптації, зміною звичного кола спілкування, напруженням у сімейних стосунках, відчуттям нерозуміння з боку цивільного населення, проблемами зі здоров'ям, потребою у реабілітації, переживанням втрат, пошуком нового сенсу і місця в мирному житті. Громада відіграє ключову роль у процесі реінтеграції ветеранів, оскільки саме в ній відбувається повсякденне повернення людини до соціальних ролей: члена сім'ї, працівника, сусіда, громадянина, учасника місцевого життя. Якщо громада не має чітких механізмів підтримки, ветеран може опинитися між різними установами без відчуття цілісного супроводу. Тому соціальна робота має створювати не лише окремі послуги, а й зрозумілу систему супроводу, у якій ветеран і його сім'я знають, куди звернутися, яку підтримку отримати і хто координує процес допомоги.

Важливою складовою є інформаційно-правова підтримка. Вона передбачає допомогу в оформленні статусу, соціальних гарантій, пільг, медичних і реабілітаційних послуг, документів, виплат, освітніх можливостей, програм працевлаштування або перекваліфікації. Однак важливо, щоб така підтримка була не лише технічною, а й супровідною. Людина, яка повернулася з війни або переживає втрату близького, не завжди має ресурс самостійно проходити складні адміністративні процедури. Тому фахівець соціальної роботи має допомогти не лише з інформацією, а й із маршрутом дій [9].

Не менш значущою є психосоціальна підтримка ветеранів і членів їхніх сімей. Повернення військовослужбовця до сім'ї не завжди є простим процесом. За час служби змінюється не лише сам військовий, а й сім'я, яка навчилася функціонувати в умовах його відсутності, тривоги, невизначеності або втрати звичного розподілу ролей. Після повернення можуть виникати труднощі у спілкуванні, різне бачення сімейних обов'язків, емоційна дистанція, підвищена дратівливість, замкнутість або нерозуміння з боку близьких. Тому підтримка має охоплювати не лише ветерана, а й сімейну систему [23; 31].

Практично це може реалізовуватися через сімейні консультації, групи підтримки для дружин і чоловіків військовослужбовців, зустрічі для дітей військових, психоедукаційні заходи щодо особливостей повернення до цивільного життя, простори ветеранської взаємодії. Важливо, щоб такі форми роботи не були стигматизувальними. Ветеран не повинен сприйматися лише як людина з проблемою. Його досвід може бути також ресурсом відповідальності, витривалості, лідерства, взаємодопомоги й громадянської активності.

Суттєвим напрямом є професійна реінтеграція. Робота є не лише джерелом доходу, а й важливим чинником відновлення структури життя, соціальної включеності та самоповаги. Для ветеранів можуть бути актуальними різні траєкторії: повернення до попередньої професії, перекваліфікація, здобуття нової освіти, започаткування власної справи, участь у соціальному підприємстві, робота в громадському секторі, наставництво для молоді або залучення до ветеранських просторів. Громада може підтримувати ці процеси через співпрацю з роботодавцями, центрами зайнятості, закладами освіти, громадськими організаціями та місцевим бізнесом [13; 18].

Окремої етичної уваги потребує підтримка родин загиблих, зниклих безвісти та полонених. Ця робота має бути довготривалою, делікатною і позбавленою формалізму. Родини можуть потребувати правової допомоги, соціального супроводу, психологічної підтримки, допомоги дітям, участі в групах підтримки, вшанування пам'яті, супроводу у процесі горювання. Для таких сімей важливим є не лише доступ до виплат чи документів, а й відчуття, що громада пам'ятає, визнає їхню втрату і не залишає їх наодинці [8; 23].

Важливим завданням є формування ветеранської політики на рівні громади. Соціальна робота має бути включена у ширший

процес розроблення локальних програм підтримки ветеранів. Такі програми мають спиратися на реальні потреби, передбачати міжсекторальну взаємодію, включати медичний, психологічний, соціальний, освітній, правовий, професійний і культурний компоненти. Наприклад, ефективною може бути модель ветеранського простору, у якому поєднуються консультаційна допомога, групи підтримки, заходи для сімей, професійна орієнтація, юридичний супровід і громадська активність [11; 13].

Окремої уваги потребує підготовка фахівців громади до роботи з ветеранами. Соціальні працівники, психологи, освітяни, медичні працівники, представники органів місцевого самоврядування мають розуміти специфіку бойового досвіду, особливості комунікації, прояви стресових реакцій, межі власної компетентності, алгоритми перенаправлення, принципи недискримінаційної взаємодії. Непідготовленість фахівців може призводити до формалізації допомоги, уникання складних тем або, навпаки, до надмірного втручання [23; 31].

Отже, соціальна підтримка ветеранів і членів їхніх сімей у громаді має бути комплексною, гідною, координованою і довготривалою. Її метою є не лише допомога у подоланні труднощів, а й створення умов для повноцінної участі ветеранів у житті громади, підтримки їхніх сімей, визнання їхнього досвіду та формування культури суспільної вдячності й відповідальності [9; 23].

### **Соціальна робота з дітьми, молоддю та сім'ями в умовах кризи**

Діти, молодь і сім'ї належать до тих соціальних груп, які особливо чутливо реагують на суспільні кризи, війну, переміщення, економічну нестабільність, втрату безпеки та руйнування звичних соціальних структур. Саме сім'я є первинним середовищем підтримки, однак в умовах тривалого стресу вона сама може втрачати здатність ефективно виконувати захисну, виховну, емоційну й соціалізаційну функції. Тому соціальна робота з дітьми, молоддю та сім'ями має бути не лише реакцією на вже наявні проблеми, а й системою раннього виявлення ризиків, профілактики, підтримки батьківства і створення безпечного середовища розвитку [5; 8; 9].

Сучасна сім'я в умовах суспільних викликів може стикатися з багатьма труднощами: втратою житла, безробіттям, переміщенням, розлукою з одним із батьків, участю члена сім'ї у бойових діях,

втратаю близьких, емоційним виснаженням, зростанням конфліктності, труднощами виховання, порушенням дитячої поведінки, зниженням навчальної мотивації, проявами тривожності, агресії або соціального відсторонення у дітей. У такій ситуації підтримка має бути спрямована не лише на дитину чи одного з батьків, а на сімейну систему загалом.

Ключовим завданням є раннє виявлення ризиків. У громаді має функціонувати система, яка дозволяє своєчасно помічати ознаки сімейного неблагополуччя, насильства, занедбаності, емоційного виснаження батьків, соціальної ізоляції, труднощів у догляді за дітьми, порушення прав дитини. Важливо, щоб такі сигнали не ігнорувалися і не розглядалися лише як «приватні проблеми сім'ї». Раннє виявлення дозволяє надати допомогу до того, як ситуація стане кризовою [5; 8].

Значну роль відіграє підтримка батьківської компетентності. У кризових умовах батьки часто самі перебувають у стані стресу, тому можуть втрачати терпіння, емоційну доступність, здатність послідовно реагувати на потреби дитини. Це не завжди свідчить про байдужість чи неблагополуччя; часто йдеться про виснаження, тривогу, втрату опори. Соціальна робота має допомагати батькам розуміти вікові потреби дітей, ознаки стресу, способи ненасильницького спілкування, значення стабільних рутин, підтримувальної комунікації і звернення по допомогу [5; 10].

Наприклад, у громаді можуть бути організовані батьківські групи, консультації для сімей ВПО, тренінги з позитивного батьківства, зустрічі щодо підтримки дітей під час війни, заняття з емоційної саморегуляції для батьків. Такі форми роботи мають не повчати батьків, а створювати простір підтримки, де вони можуть отримати знання, поділитися труднощами, побачити власні ресурси і навчитися конструктивніше реагувати на поведінку дітей.

Окремим напрямом є підтримка дітей, які пережили травматичні або стресові події. Дитячі реакції на кризу можуть бути різними: страхи, порушення сну, соматичні скарги, дратівливість, плаксивість, агресія, регресивна поведінка, труднощі концентрації уваги, уникнення спілкування, залежність від дорослого, зниження успішності. Соціальний працівник має розуміти, що такі реакції не завжди є «поганою поведінкою», а можуть бути способом дитини впоратися з пережитим стресом [23; 31].

Практична підтримка дітей може включати групові заняття, ігрові та артпрактики, безпечні простори для спілкування, роботу з емоціями, заходи з розвитку соціальних навичок, підтримку

шкільної адаптації, перенаправлення до психолога або інших фахівців. Важливо, щоб така робота здійснювалася у співпраці з батьками й освітнім середовищем, оскільки дитина потребує узгодженої підтримки в різних сферах життя.

Особливої уваги потребує робота з підлітками та молоддю. Молоді люди в умовах суспільної нестабільності можуть переживати втрату життєвих перспектив, тривогу щодо майбутнього, навчальну демотивацію, складнощі професійного самовизначення, соціальну апатію, ризиковану поведінку або прагнення виїхати з громади. Водночас молодь є важливим ресурсом громади, джерелом ініціатив, волонтерства, цифрової компетентності, соціальних інновацій. Тому соціальна робота має не лише запобігати ризикам, а й створювати можливості для молодіжної участі [16; 19].

Практично це може реалізовуватися через молодіжні простори, волонтерські програми, тренінги лідерства, профорієнтаційні заходи, проєктну діяльність, участь молоді в громадських ініціативах, менторські програми, психосоціальні групи підтримки. Наприклад, залучення підлітків до волонтерських або культурних проєктів може допомогти їм відчутти власну значущість, сформувані навички співпраці, подолати ізоляцію і побачити перспективи участі в житті громади.

Суттєвим завданням є профілактика та протидія домашньому насильству. В умовах тривалого стресу, економічної нестабільності, вимушеного проживання в обмежених умовах, психологічного виснаження ризику насильства можуть зростати. Соціальна робота має передбачати інформування населення про форми насильства, доступні механізми захисту, контакти служб допомоги, алгоритми дій у небезпечній ситуації. Водночас важливо працювати не лише з наслідками, а й із причинами: толерантністю до насильства, замовчуванням проблеми, залежністю постраждалої особи, недостатньою поінформованістю про права [8].

Окремої уваги потребують сім'ї, які виховують дітей з інвалідністю або дітей з особливими освітніми потребами. Такі сім'ї часто мають підвищене навантаження, стикаються з дефіцитом послуг, труднощами доступу до освіти, реабілітації, соціального включення, а також із психологічним виснаженням батьків. Підтримка має включати інформування про права, соціальний супровід, допомогу у взаємодії з освітніми та медичними установами, групи підтримки для батьків, розвиток інклюзивних сервісів і захист права дитини на участь у житті громади [6; 14].

Практично доцільною є побудова в громаді моделі сімейно орієнтованої соціальної роботи. Вона має включати первинне оцінювання потреб сім'ї, визначення сильних сторін, аналіз ризиків, спільне планування допомоги, залучення міждисциплінарної команди, регулярний моніторинг і підтримку автономії сім'ї. Така модель дозволяє не підмінити сім'ю фахівцями, а підтримувати її здатність виконувати власні функції.

Особливе значення має співпраця соціальної роботи з освітнім середовищем. Школа, заклад дошкільної освіти, позашкільний центр або університет можуть бути важливими просторами виявлення потреб, профілактики, підтримки та соціальної інтеграції. Освітня часто першими помічають зміни в поведінці дитини, але не завжди мають достатньо ресурсів для комплексного реагування. Тому необхідна узгоджена взаємодія педагогів, соціальних працівників, психологів, батьків, служб у справах дітей та інших суб'єктів громади [5; 9; 10].

Отже, соціальна робота з дітьми, молоддю та сім'ями в умовах кризи має бути превентивною, сімейно орієнтованою, міждисциплінарною і такою, що поєднує захист із розвитком. Її головна мета полягає у збереженні безпеки дитини, підтримці батьків, зміцненні сімейної системи, попередженні насильства, розвитку молодіжної участі та створенні в громаді умов для здорового соціального зростання [5; 8; 9].

### **Інклюзивний вимір соціальної роботи в громаді як умова доступності, участі та соціальної справедливості**

Інклюзивний вимір соціальної роботи в громаді передбачає створення таких умов, за яких кожна людина, незалежно від стану здоров'я, віку, соціального статусу, досвіду переміщення, інвалідності, життєвих обставин або інших ознак, має можливість брати участь у житті громади, користуватися послугами, реалізовувати власні права і зберігати гідність. Інклюзія у цьому контексті не є окремою «додатковою» темою соціальної роботи, а виступає наскрізним принципом організації всієї системи підтримки [6; 14; 32].

Соціальна робота в громаді має розглядати інклюзію як критерій якості будь-якої послуги, програми чи ініціативи. Це означає, що кожне рішення має оцінюватися з погляду доступності для різних груп населення. Чи може людина з порушенням мобільності потрапити до установи? Чи зрозуміла інформація для людей старшого віку? Чи враховані потреби батьків із маленькими

дітьми? Чи доступні послуги для людей, які проживають у віддалених населених пунктах громади? Чи може людина, яка має негативний досвід взаємодії з інституціями, звернутися по допомогу без страху стигматизації?

Особи з інвалідністю є однією з ключових груп, щодо яких інклюзивний підхід має практичне значення. Вони можуть стикатися з фізичними, інформаційними, комунікаційними, освітніми, професійними та ставленнєвими бар'єрами. Часто саме ставленнєві бар'єри є найменш видимими, але найбільш травматичними: жалість, недовіра до спроможності, надмірна опіка, ігнорування думки самої людини, сприйняття її лише через діагноз або обмеження. Тому соціальна робота має бути спрямована не лише на надання допомоги, а й на зміну ставлення в громаді. Практична соціальна робота з особами з інвалідністю в громаді має включати оцінювання індивідуальних потреб, інформування про права і послуги, допомогу у доступі до реабілітації, освіти, працевлаштування, соціальних виплат, технічних засобів реабілітації, супровід у взаємодії з установами, підтримку сім'ї, адвокацію безбар'єрності та залучення до громадського життя. Наприклад, якщо людина з інвалідністю не може скористатися послугою через фізичну недоступність приміщення, завдання соціальної роботи полягає не лише в індивідуальному перенаправленні, а й у порушенні питання про зміну умов доступу [6; 14].

Сім'ї, які виховують дітей з інвалідністю, потребують особливої уваги, оскільки навантаження в таких сім'ях часто має довготривалий і комплексний характер. Батьки можуть стикатися з емоційним виснаженням, дефіцитом часу, труднощами поєднання догляду і професійної діяльності, браком доступних реабілітаційних чи освітніх послуг, соціальною ізоляцією. Підтримка таких сімей має бути комплексною: соціальний супровід, консультування, групи взаємодопомоги, допомога у взаємодії з освітніми та медичними установами, розвиток інклюзивного дозвілля і створення умов для участі всієї родини в житті громади. Люди старшого віку також потребують інклюзивного підходу. Їхня соціальна вразливість часто пов'язана не лише зі станом здоров'я, а й із самотністю, цифровою нерівністю, зниженням мобільності, втратою близьких, економічною залежністю, віковими стереотипами. Соціальна робота має створювати можливості для активного старіння, міжпоколінної взаємодії, участі в громадських ініціативах, доступу

до інформації, соціального спілкування і підтримки вдома. Наприклад, у громаді можуть функціонувати клуби активного довголіття, групи спілкування, навчання цифровій грамотності, волонтерські програми підтримки самотніх людей, міжпоколінні заходи за участю молоді та людей старшого віку. Такі форми роботи допомагають подолати ізоляцію і водночас змінюють уявлення про старший вік як про період виключно залежності та пасивності [6; 14].

Інклюзивний вимір соціальної роботи також стосується внутрішньо переміщених осіб, національних меншин, людей, які пережили насильство, осіб, що повернулися з місць позбавлення волі, людей із залежностями, бездомних осіб, сімей у складних життєвих обставинах. Кожна з цих груп може стикатися з ризиком стигматизації, соціального виключення або недовіри. Тому соціальна робота має не лише реагувати на індивідуальні звернення, а й працювати з соціальними установками, мовою комунікації, доступністю середовища, процедурами прийому, якістю інформування та культурою взаємодії.

Практичним інструментом інклюзивної соціальної роботи є аудит доступності послуг. Він може включати оцінювання фізичної доступності приміщень, зрозумілості інформаційних матеріалів, наявності альтернативних каналів комунікації, доступності транспорту, готовності персоналу до роботи з різними групами населення, наявності процедур недискримінаційного звернення, механізмів зворотного зв'язку. Такий аудит дозволяє побачити, що інколи проблема полягає не у відсутності послуги, а в тому, що частина населення фактично не може нею скористатися [14].

Ще одним інструментом є розвиток інклюзивних просторів у громаді. Це можуть бути центри денного перебування, простори психосоціальної підтримки, клуби активного довголіття, батьківські групи, молодіжні простори, майстерні зайнятості, групи взаємодопомоги, консультаційні пункти. Важливо, щоб такі простори не були ізольованими «для окремої категорії», а сприяли взаємодії, видимості та участі різних людей у спільному житті громади. Інклюзивний вимір соціальної роботи в громаді полягає у переході від логіки допомоги окремим вразливим групам до логіки створення доступного, справедливого і підтримувального середовища. Інклюзія має стати не додатковим напрямом, а принципом організації всієї системи соціальної роботи в громаді [6; 14; 32].

Отже, диференційовані практики соціальної роботи з різними категоріями населення дають змогу забезпечити адресність і чутливість підтримки в громаді. Водночас ці напрями не мають розглядатися ізольовано, оскільки потреби ВПО, ветеранів, дітей, сімей, осіб з інвалідністю, людей старшого віку та інших груп часто перетинаються в реальному житті. Саме тому ефективна соціальна робота в громаді має поєднувати цільову підтримку конкретних категорій населення з інтегрованою системою соціальних послуг, міжсекторальною взаємодією, психосоціальною допомогою, адвокацією, розвитком участі та формуванням безбар'єрного середовища [1; 9; 16]. Диференційований підхід дозволяє уникнути як надмірної універсалізації допомоги, коли всім пропонуються однакові рішення, так і фрагментації соціальної роботи, коли кожна категорія населення розглядається окремо від загального контексту громади. Його сутність полягає у поєднанні адресності й цілісності: кожна група отримує підтримку з урахуванням власних потреб, але ця підтримка вбудовується в єдину систему розвитку громади [1; 9; 16]. У такому розумінні робота з різними категоріями населення є не завершальним переліком напрямів, а практичним виявом людиноцентрованої соціальної політики на рівні громади. Її результатом має стати не лише розв'язання окремих проблем, а й посилення соціальної згуртованості, зменшення бар'єрів доступу, розвиток довіри, формування культури взаємодопомоги та створення умов для гідної участі кожної людини в житті громади [1; 9; 16].

### **Перспективи розвитку соціальної роботи в громаді в умовах післявоєнного відновлення**

Післявоєнне відновлення України актуалізує потребу в переосмисленні ролі соціальної роботи в громаді як одного з ключових механізмів підтримки населення, відновлення соціальних зв'язків, подолання наслідків травматичних подій, посилення соціальної згуртованості та розвитку людського потенціалу. Йдеться не лише про відбудову інфраструктури чи поновлення функціонування соціальних установ, а про значно глибший процес — відновлення життєвої спроможності людей, сімей і локальних спільнот [9; 21].

У післявоєнний період громади будуть змушені реагувати на складний комплекс соціальних наслідків війни: повернення військовослужбовців до цивільного життя, потреби ветеранів і членів їхніх сімей, підтримку родин загиблих і зниклих безвісти,

інтеграцію внутрішньо переміщених осіб, відновлення сімей, які пережили втрату житла, роботи чи соціальних зв'язків, допомогу дітям і молоді, які зростали в умовах тривалої небезпеки, підтримку людей з інвалідністю, людей старшого віку та інших категорій населення, які можуть стикатися з ризиками соціального виключення.

Саме тому перспективи розвитку соціальної роботи в громаді мають розглядатися у кількох взаємопов'язаних площинах: управлінській, організаційній, психосоціальній, інклюзивній, партнерській та інноваційній. Їх поєднання дозволяє сформувати не реактивну, а стійку модель соціальної підтримки, здатну відповідати не лише на поточні проблеми, а й на довготривалі наслідки війни, переміщення, втрат, соціальної нерівності та психологічного виснаження населення [11; 13; 18].

Особливо важливо, щоб соціальна робота в громаді в умовах післявоєнного відновлення не обмежувалася логікою компенсації втрат. Безумовно, матеріальна допомога, соціальні виплати, доступ до житла, медичних послуг і правової підтримки залишатимуться надзвичайно важливими. Проте стратегічним завданням має стати не лише допомога людині у подоланні наслідків кризи, а й створення умов для її активної участі, професійної реалізації, соціальної інтеграції, відновлення гідності, довіри до інституцій і здатності впливати на власне життя.

Однією з ключових перспектив є посилення менеджменту соціальної роботи в громаді. У післявоєнний період зростатиме потреба не лише в окремих соціальних послугах, а в їхній якісній координації, стратегічному плануванні, оцінюванні потреб, управлінні ресурсами, моніторингу результатів і забезпеченні доступності допомоги для різних категорій населення. Менеджмент соціальної роботи має забезпечити перехід від фрагментарного реагування до системної організації підтримки, у межах якої соціальні служби, освітні й медичні установи, громадські організації, волонтерські ініціативи, місцевий бізнес і самі мешканці громади діють узгоджено [11; 13; 18].

Управлінський вимір соціальної роботи передбачає насамперед здатність громади визначати пріоритети соціального розвитку. У післявоєнних умовах кількість запитів може значно перевищувати наявні ресурси, тому важливо не лише реагувати на найбільш видимі проблеми, а й бачити ті групи населення, які можуть залишатися непоміченими. До таких груп можуть належати самотні люди старшого віку, сім'ї, які не звертаються по допомогу

через сором або недовіру, діти з прихованими проявами травматичного досвіду, члени родин військовослужбовців, які тривалий час перебували у стані емоційного напруження, люди з інвалідністю, які стикаються з бар'єрами доступу до послуг.

Ефективний менеджмент соціальної роботи має ґрунтуватися на регулярному оцінюванні потреб громади. Таке оцінювання не може бути одноразовою процедурою, адже соціальна ситуація в післявоєнний період буде динамічною. Потреби населення змінюватимуться залежно від повернення людей до громад, демографічних змін, стану місцевої економіки, доступності житла, рівня зайнятості, розвитку інфраструктури, безпекової ситуації та можливостей соціальних служб. Тому громада має створити механізми постійного моніторингу соціальних проблем, аналізу звернень, збору зворотного зв'язку від отримувачів послуг і залучення мешканців до визначення пріоритетів [1; 9].

Важливою управлінською перспективою є розвиток інтегрованої системи соціальних послуг. У багатьох випадках людина або сім'я потребує не однієї послуги, а цілого комплексу підтримки. Наприклад, ветеран може одночасно потребувати медичної реабілітації, психологічної підтримки, правового консультування, професійної перепідготовки, допомоги в адаптації сімейної системи та включення у громадське життя. Сім'я ВПО може потребувати житла, працевлаштування, підтримки дітей у навчанні, правової допомоги, психосоціального супроводу й інтеграційних заходів. Саме тому соціальні послуги мають бути не розрізненими, а взаємопов'язаними [9; 11].

Інтегрована система соціальних послуг у громаді має передбачати зрозумілі маршрути допомоги, чіткий розподіл відповідальності між суб'єктами, механізми перенаправлення, координаційні зустрічі фахівців, міждисциплінарні команди, регулярний обмін інформацією в межах етичних і правових норм. У такій системі людина не повинна самостійно шукати, яка установа за що відповідає. Навпаки, система має бути організована так, щоб супроводжувати людину в процесі отримання необхідної допомоги.

Перспективним напрямом є також розвиток соціального супроводу та ведення випадку як базових технологій підтримки людей і сімей у складних життєвих обставинах. У післявоєнний період значна частина випадків матиме комплексний характер, тому одноразові консультації або короткотермінові заходи не завжди будуть достатніми. Ведення випадку дозволяє побудувати індивідуальну траєкторію допомоги, визначити пріоритети,

залучити необхідних фахівців, координувати послуги і відстежувати динаміку змін [5; 9].

Наприклад, сім'я, у якій батько повернувся з військової служби, мати тривалий час самостійно виконувала всі сімейні функції, а дитина має прояви тривожності та труднощі в навчанні, потребує не окремої поради, а комплексного супроводу. У такому випадку соціальний працівник має допомогти оцінити потреби сім'ї, організувати консультацію психолога, за потреби залучити школу, медичну установу, центр зайнятості, ветеранські ініціативи або правову допомогу. Саме така координація дозволяє уникнути розпорошеності підтримки.

Серед ключових перспектив варто виокремити підвищення спроможності соціальних служб громади до системного, якісного й координованого надання підтримки населенню. Післявоєнне відновлення вимагатиме від фахівців соціальної сфери високого рівня професійної готовності, емоційної витривалості, кризової компетентності, уміння працювати з травматичним досвідом, навичок міжвідомчої взаємодії та здатності діяти в умовах обмежених ресурсів. Тому громади мають інвестувати не лише в розширення переліку соціальних послуг, а й у професійний розвиток кадрів. Підготовка фахівців має включати навчання з кризового реагування, психологічної першої допомоги, травма-інформованого підходу, ведення випадку, медіації, роботи з ветеранами, підтримки дітей і сімей, запобігання домашньому насильству, інклюзивної комунікації, недискримінаційної практики, оцінювання потреб і моніторингу результатів. Особливе значення має формування навичок міждисциплінарної командної роботи, оскільки складні соціальні випадки не можуть ефективно вирішуватися одним фахівцем або однією установою [11; 13; 18].

Важливою є профілактика професійного вигорання фахівців соціальної сфери. У післявоєнний період соціальні працівники, психологи, освітяни, медичні працівники, волонтери й представники громадського сектору працюватимуть із великою кількістю складних історій, втрат, травматичного досвіду, соціальної напруги та високих очікувань населення. Без належної підтримки самі фахівці можуть опинитися у стані емоційного виснаження, що негативно впливатиме на якість допомоги. Тому менеджмент соціальної роботи має передбачати не лише контроль результатів, а й турботу про професійну спроможність команди. Доцільними є регулярні супервізії, інтервізійні зустрічі, навчання з емоційної саморегуляції, чіткий розподіл навантаження, підтримка

командної взаємодії, можливість професійного консультування у складних випадках. Якість соціальної роботи значною мірою залежить від того, наскільки самі фахівці мають ресурси для тривалої й етично чутливої допомоги [31]. Однією з визначальних перспектив є посилення психосоціального компонента соціальної роботи. Післявоєнне відновлення не може бути зведене лише до матеріального забезпечення або адміністративного супроводу. Значна частина населення потребуватиме підтримки у відновленні емоційної рівноваги, довіри, здатності до планування майбутнього, соціальних контактів, відчуття безпеки та життєвої опори. Соціальна робота має стати одним із каналів раннього виявлення психологічних труднощів і організації первинної підтримки [23; 31].

Психосоціальна підтримка в громаді може реалізовуватися через групи взаємодопомоги, консультаційні зустрічі, простори відновлення, артпрактики, батьківські групи, молодіжні програми, зустрічі для ветеранів і членів їхніх сімей, програми активного довголіття, заходи для людей, які пережили втрати. Її важлива функція полягає не лише у зниженні емоційної напруги, а й у відновленні соціальних зв'язків, включенні людини в підтримувальне середовище, формуванні досвіду взаємодопомоги та зменшенні ізоляції.

У післявоєнний період особливої ваги набуде розвиток соціальної згуртованості громади. Війна, переміщення, економічна нестабільність і тривале навантаження на ресурси можуть посилювати соціальну напругу, недовіру, конкуренцію між групами населення, втому від теми допомоги, взаємні стереотипи. Соціальна робота має сприяти формуванню культури діалогу, взаємної підтримки, солідарності та відповідальності за спільний простір [21]. Практично це може здійснюватися через спільні громадські ініціативи, інтеграційні заходи, волонтерські програми, міжпоколінні проекти, публічні обговорення, локальні форуми, молодіжні ініціативи, культурні події, заходи пам'яті та визнання. Важливо, щоб ці ініціативи не були формальними, а справді створювали простір зустрічі різних груп населення: місцевих мешканців і ВПО, ветеранів і цивільних, молоді й людей старшого віку, людей з інвалідністю й активних мешканців громади.

Наступною перспективою є розвиток безбар'єрного та інклюзивного середовища. Післявоєнне відновлення неминуче актуалізує питання доступності, оскільки зростатиме кількість людей з інвалідністю, осіб із пораненнями, порушеннями

мобільності, психологічними наслідками травматичних подій, а також людей старшого віку, які потребують підтримки. Безбар'єрність має стосуватися не лише архітектурного середовища, а й інформації, комунікації, процедур отримання послуг, ставлення персоналу та можливості участі в житті громади. Соціальна робота має відігравати активну роль в адвокації безбар'єрності. Це означає виявлення бар'єрів, інформування органів місцевого самоврядування, участь у робочих групах, залучення людей з інвалідністю до оцінювання доступності послуг, розвиток інклюзивних просторів, підтримку сімей, які виховують дітей з інвалідністю, формування культури поваги до автономії та гідності кожної людини. Інклюзія має бути не окремою програмою, а принципом організації всієї системи соціальної роботи [6; 14].

Важливою перспективою є цифровізація соціальної роботи, однак вона має розвиватися з урахуванням принципу доступності. Цифрові сервіси можуть полегшити інформування населення, запис на консультації, ведення бази послуг, перенаправлення, моніторинг потреб, комунікацію між установами, поширення інформації про програми підтримки. Водночас цифровізація не повинна поглиблювати нерівність, адже частина населення — зокрема люди старшого віку, мешканці віддалених населених пунктів, люди з низькою цифровою грамотністю — можуть потребувати альтернативних способів доступу до інформації та послуг [9; 14].

Тому перспективним є поєднання цифрових і безпосередніх форматів роботи. Наприклад, громада може мати онлайн-карту соціальних послуг, але водночас забезпечувати друковані довідники, телефонні консультації, виїзні прийоми, мобільні соціальні послуги та підтримку соціального працівника для тих, хто не може самостійно користуватися цифровими сервісами. Цифровізація має бути інструментом підвищення доступності, а не новим бар'єром.

Особливого значення набувають соціальні інновації. Післявоєнне відновлення потребуватиме нових форматів підтримки, які здатні швидко реагувати на змінні потреби населення. До таких інновацій можуть належати мобільні соціальні бригади, інтегровані центри підтримки, ветеранські простори, простори психосоціального відновлення, соціальні майстерні, програми наставництва, групи взаємодопомоги, громадські хаби, соціальні підприємства, локальні програми зайнятості для вразливих груп, міжсекторні платформи співпраці [17; 25; 26].

Соціальна інновація не обов'язково означає технологічну новизну. У соціальній роботі інноваційним може бути новий спосіб організації взаємодії, нова модель партнерства, нова форма залучення мешканців або новий механізм поєднання соціальної підтримки з розвитком економічної самостійності. Наприклад, соціальне підприємство може стати майданчиком для працевлаштування ВПО, ветеранів, людей з інвалідністю або молоді, яка потребує першого професійного досвіду. Ветеранський простір може поєднувати соціальні, психологічні, правові, освітні та громадські функції. Водночас соціальні інновації мають бути не декоративними, а змістовними і сталими. Їх доцільність визначається тим, наскільки вони відповідають реальним потребам громади, чи мають ресурсне забезпечення, чи залучають цільові групи до планування, чи не дублюють уже наявні послуги, чи можуть функціонувати після завершення короткострокового фінансування. Саме тут знову важливим стає менеджмент соціальної роботи, який дозволяє оцінювати потреби, планувати ресурси, визначати відповідальних, контролювати якість і вимірювати соціальний ефект.

Перспективним є також розвиток соціального підприємництва як ресурсу громади. У післявоєнний період соціальне підприємництво може стати одним із механізмів поєднання соціальної підтримки, зайнятості, професійної адаптації та економічної сталості. Воно може бути спрямоване на працевлаштування людей з інвалідністю, ветеранів, ВПО, молоді з числа вразливих груп, жінок, які тривалий час не працювали через доглядові обов'язки, або людей старшого віку, які мають професійний досвід і бажання залишатися активними. Соціальне підприємництво важливе тим, що дозволяє перейти від моделі допомоги до моделі включення. Людина не лише отримує підтримку, а й має можливість працювати, розвивати навички, бути корисною, відновлювати соціальні зв'язки і відчуття власної спроможності. Для громади це означає створення додаткових ресурсів, розвиток локальної економіки, формування нових партнерств між соціальною сферою, бізнесом, освітою і громадським сектором [17; 25; 26].

Окремою перспективою є розвиток культури участі мешканців у прийнятті рішень. Післявоєнне відновлення не може бути ефективним, якщо громада розглядається лише як об'єкт управлінських рішень. Мешканці мають бути залучені до обговорення потреб, планування програм, оцінювання якості

послуг, реалізації ініціатив і формування місцевих політик. Особливо важливо включати голоси тих груп, які часто залишаються недостатньо представленими: ВПО, ветеранів, людей з інвалідністю, молоді, людей старшого віку, батьків дітей з інвалідністю, родин загиблих, сімей у складних життєвих обставинах. Участь мешканців має не лише управлінське, а й відновлювальне значення. Людина, яка пережила втрату, переміщення або тривалу залежність від допомоги, через участь у житті громади може поступово відновлювати відчуття впливу, значущості й контролю. Саме тому соціальна робота має підтримувати громадські ініціативи, групи взаємодопомоги, волонтерство, локальні проекти, молодіжну активність, самоорганізацію мешканців [19].

Перспективи розвитку соціальної роботи в громаді також пов'язані з розширенням партнерства між закладами вищої освіти, громадами, соціальними службами та громадським сектором. Заклади освіти можуть бути не лише місцем підготовки майбутніх фахівців, а й ресурсом для науково-методичного супроводу громад, проведення досліджень потреб, розроблення тренінгових програм, супервізійної підтримки, підготовки волонтерів, організації практики здобувачів освіти, впровадження соціальних проектів. Таке партнерство дозволяє поєднати науковий, освітній і практичний потенціал. Наприклад, кафедри соціальної роботи і психології можуть долучатися до розроблення програм психосоціальної підтримки, методичних рекомендацій для фахівців громад, оцінювання ефективності соціальних ініціатив, проведення тренінгів для педагогів, соціальних працівників, волонтерів, фахівців молодіжної сфери. У такий спосіб післявоєнне відновлення стає не лише адміністративним, а й освітньо-науковим і практикоорієнтованим процесом [10; 16].

Важливим напрямом є формування культури доказовості та оцінювання ефективності соціальної роботи. У післявоєнний період громади потребуватимуть значної кількості програм, проектів і послуг, однак їхня кількість не завжди гарантує якість. Тому необхідно розвивати практику оцінювання результатів: що саме змінилося в житті отримувачів послуг; чи стала допомога доступнішою; чи зменшилася соціальна ізоляція; чи покращилася взаємодія між службами; чи зросла участь мешканців; чи з'явилися сталі механізми підтримки. Оцінювання має включати не лише статистичні показники, а й якісний аналіз. Наприклад, кількість проведених консультацій не завжди відображає реальний

результат. Важливішим є те, чи змогла людина вирішити проблему, отримати доступ до ресурсів, відчутти підтримку, стабілізувати сімейну ситуацію, повернутися до навчання або роботи, включитися в життя громади. Такий підхід дозволяє підвищувати якість соціальної роботи й уникати формального звітування [10; 18].

Отже, перспективи розвитку соціальної роботи в громаді в умовах післявоєнного відновлення пов'язані з переходом до цілісної, керованої, інноваційної та людиноцентрованої системи підтримки населення. Її основними орієнтирами мають стати стратегічний менеджмент, інтегровані соціальні послуги, психосоціальна підтримка, безбар'єрність, міжсекторальне партнерство, соціальні інновації, участь мешканців, професійний розвиток фахівців і регулярне оцінювання результатів [11; 13; 18].

У такому розумінні соціальна робота в громаді постає не лише як механізм допомоги людям у складних життєвих обставинах, а як важливий чинник післявоєнного відновлення, соціальної згуртованості та розвитку людського потенціалу. Її завдання полягає не тільки в тому, щоб реагувати на наслідки кризи, а й у тому, щоб допомогти громаді стати простором безпеки, підтримки, участі, гідності та стійкого соціального розвитку [1; 21].

## **Висновки**

Узагальнення теоретико-методологічних і практичних аспектів соціальної роботи в громаді дає підстави стверджувати, що в умовах сучасних суспільних викликів вона набуває особливого значення як цілісна система підтримки людини, сім'ї та локальної спільноти. Війна, вимушене переміщення, соціально-економічна нестабільність, зростання кількості людей, які пережили втрати, травматичні події, руйнування життєвих планів, сімейні кризи, безробіття, соціальна ізоляція та нерівний доступ до послуг зумовлюють необхідність переосмислення змісту, функцій і практичних механізмів соціальної роботи на рівні громади [1; 9; 16].

Соціальна робота в громаді в сучасних умовах не може розглядатися лише як надання окремих видів допомоги або реагування на вже наявні складні життєві обставини. Її зміст є значно ширшим і охоплює оцінювання потреб населення, картування ресурсів, соціальний супровід, ведення випадку, кризову інтервенцію, психосоціальну підтримку, профілактику соціальних ризиків, адвокацію, розвиток партнерства, соціальних

інновацій, участі мешканців і безбар'єрного середовища. У такому розумінні соціальна робота постає не лише як допоміжна практика, а як важливий механізм соціального відновлення, згуртованості й розвитку громади.

Теоретико-методологічне підґрунтя соціальної роботи в громаді становлять системний, екологічний, ресурсний, правозахисний, психосоціальний, кризово-інтервенційний, громадоорієнтований, партисипативний і травма-інформований підходи. Їх інтеграція дозволяє розглядати людину не ізольовано, а в контексті сім'ї, соціального оточення, інституцій, життєвих обставин і доступних ресурсів. Такий підхід забезпечує перехід від фрагментарного реагування на проблему до комплексної підтримки, спрямованої на відновлення соціального функціонування, посилення суб'єктності та створення умов для активної участі людини в житті громади [1; 20; 23; 27; 31]. Практичний вимір соціальної роботи в громаді передбачає поєднання індивідуальних, сімейних, групових і громадських форм роботи. Особливого значення набувають оцінювання потреб, ведення випадку, кризове реагування, психосоціальна підтримка, профілактична робота, інформаційно-консультативна допомога, адвокація, розвиток соціальної згуртованості та міжсекторальна взаємодія. Саме ці напрями дозволяють громаді не лише реагувати на запити населення, а й формувати сталі механізми підтримки, які зменшують ризики соціального виключення, посилюють доступність послуг і сприяють відновленню життєвої спроможності людей.

Запропонована структурно-функціональна модель практичної організації соціальної роботи в громаді відображає логіку цілісної професійної діяльності, що включає аналітико-діагностичний, організаційно-управлінський, соціально-інтервенційний, партнерсько-координаційний та результативно-оцінювальний блоки. Її перевага полягає в тому, що вона дозволяє розглядати соціальну роботу не як набір окремих заходів, а як динамічну систему, у якій аналіз потреб переходить у планування, планування — у соціальне втручання, втручання — у партнерську координацію, а результати оцінювання стають підставою для корекції подальшої діяльності. Така модель є особливо важливою для громад, які функціонують в умовах нестабільності, обмежених ресурсів і високої інтенсивності соціальних запитів [11; 13; 18].

Диференційовані практики соціальної роботи з різними категоріями населення засвідчують необхідність адресної, чутливої та водночас інтегрованої підтримки. Внутрішньо переміщені особи

потребують не лише гуманітарної допомоги, а й соціальної адаптації, психосоціального відновлення, професійної реалізації та включення в життя приймаючої громади. Ветерани, військовослужбовці та члени їхніх сімей потребують комплексного супроводу, який поєднує правову, соціальну, психологічну, медичну, професійну та сімейну підтримку, а також суспільне визнання їхнього досвіду. Діти, молодь і сім'ї в умовах кризи потребують раннього виявлення ризиків, підтримки батьківської компетентності, профілактики насильства, безпечною освітнього середовища та можливостей для розвитку. Інклюзивний напрям соціальної роботи передбачає створення доступного, справедливого й підтримувального середовища для осіб з інвалідністю, людей старшого віку, сімей, які виховують дітей з інвалідністю, та інших груп, які стикаються з бар'єрами доступу й участі.

Важливо підкреслити, що робота з різними категоріями населення не повинна призводити до фрагментації соціальної підтримки. Навпаки, ефективна соціальна робота в громаді має поєднувати диференційований підхід із єдиною інтегрованою системою соціальних послуг. Це означає, що кожна група населення отримує підтримку з урахуванням власних потреб, однак ця підтримка вбудовується в загальну логіку розвитку громади, міжсекторальної взаємодії, соціальної згуртованості, участі мешканців і сталого функціонування локальних сервісів.

Перспективи розвитку соціальної роботи в громаді в умовах післявоєнного відновлення пов'язані з посиленням її управлінського, інноваційного та психосоціального потенціалу. Особливої ваги набуває менеджмент соціальної роботи, який забезпечує стратегічне планування, координацію суб'єктів підтримки, управління ресурсами, формування маршрутів допомоги, моніторинг якості послуг і оцінювання результатів. Без ефективного менеджменту соціальна робота ризикує залишатися ситуативною й розрізною; натомість управлінська організація дозволяє вибудувати стійку систему підтримки, здатну реагувати на складні й довготривалі наслідки війни [11; 13; 18].

Соціальні інновації та соціальне підприємництво можуть стати важливими ресурсами розвитку соціальної роботи в громаді. Мобільні соціальні послуги, інтегровані центри підтримки, ветеранські простори, простори психосоціального відновлення, соціальні майстерні, програми наставництва, групи взаємодопомоги, цифрові сервіси інформування та соціальні підприємства дають змогу не лише надавати допомогу, а й

створювати нові можливості для зайнятості, участі, самореалізації та відновлення соціальних зв'язків. Водночас інновації мають бути не формальними, а змістовними, обґрунтованими реальними потребами громади, ресурсно забезпеченими та зорієнтованими на вимірюваний соціальний результат [17; 25; 26].

У післявоєнному відновленні соціальна робота в громаді має стати одним із ключових інструментів відновлення людського потенціалу. Її завдання полягає не лише у подоланні наслідків кризи, а й у створенні умов для гідного життя, соціальної участі, взаємодопомоги, довіри, безбар'єрності, професійної реалізації та розвитку громади як простору підтримки. Саме тому майбутнє соціальної роботи в громаді пов'язане з посиленням її людиноцентрованості, доказовості, міждисциплінарності, етичності, партнерської відкритості та здатності до інновацій.

Отже, соціальна робота в громаді в умовах сучасних викликів і післявоєнного відновлення має розглядатися як стратегічно важлива складова соціальної політики та практики. Вона поєднує підтримку конкретної людини з розвитком соціального середовища, допомогу сім'ї – з посиленням ресурсів громади, кризове реагування – з профілактикою, індивідуальний супровід – із партнерством і соціальними інноваціями. Її кінцевою метою є не лише зменшення соціальної вразливості, а й формування спроможної, згуртованої, інклюзивної та стійкої громади, у якій кожна людина має можливість отримати підтримку, зберегти гідність і брати участь у спільному житті [1; 9; 16; 21].

### Література

1. Безпалько О. В. *Соціальна робота в громаді : навч. посіб.* Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 176 с.
2. Богданова І. М. *Соціальна педагогіка : навч. посіб.* Київ : Знання, 2008. 343 с.
3. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги консультування : наказ Міністерства соціальної політики України від 02.07.2015 № 678. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0866-15> (дата звернення: 17.05.2026).
4. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги кризового та екстреного втручання : наказ Міністерства соціальної політики України від 01.07.2016 № 716. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада

- України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0990-16> (дата звернення: 17.05.2026).
5. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах : наказ Міністерства соціальної політики України від 31.03.2016 № 318. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0621-16> (дата звернення: 17.05.2026).
  6. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21.03.1991 № 875-ХІІ. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/875-12> (дата звернення: 17.05.2026).
  7. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1706-18> (дата звернення: 17.05.2026).
  8. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2229-19> (дата звернення: 17.05.2026).
  9. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2671-19> (дата звернення: 17.05.2026).
  10. Зверєва І. Д., Безпалько О. В., Харченко С. Я. *Соціальна робота в Україні : навч. посіб.* Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.
  11. Колбіна Л. А. *Менеджмент соціальної роботи : навч. посіб.* Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2017. 406 с.
  12. Лукашевич М. П., Мигович І. І. *Теорія і методи соціальної роботи : навч. посіб.* Київ : МАУП, 2003. 168 с.
  13. Лукашевич М. П., Туленков М. В. *Менеджмент соціальної роботи: теорія і практика : навч. посіб.* 2-ге вид. Київ : Каравела, 2023. 296 с.
  14. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 № 366-р. *База даних*

- «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/366-2021-p> (дата звернення: 17.05.2026).
15. *Робота з соціальними групами : навч. посіб.* / за ред. Т. В. Семигіної, І. М. Григи. Київ : Видавничий дім «КМ Академія», 2004. 170 с.
  16. Семигіна Т. В. *Робота в громаді: практика й політика*. Київ : Видавничий дім «КМ Академія», 2004. 180 с.
  17. Свинчук А. А., Корнецький А. О., Гончарова М. А., Назарук В. Я., Гусак Н. Є., Туманова А. А. *Соціальне підприємництво : посібник*. Київ : КНЕУ, 2017. 160 с.
  18. Тимошко Г. М. *Менеджмент соціальної роботи : навч. посіб.* Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. 308 с.
  19. Arnstein S. R. A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*. 1969. Vol. 35, No. 4. P. 216–224.
  20. Bronfenbrenner U. *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge : Harvard University Press, 1979. 330 p.
  21. *Concerted Development of Social Cohesion Indicators: Methodological Guide*. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2005. 236 p.
  22. Dominelli L. *Social Work in a Globalizing World*. Cambridge : Polity Press, 2010. 224 p.
  23. *IASC Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings*. Geneva : Inter-Agency Standing Committee, 2007. 103 p.
  24. International Federation of Social Workers. *Global Definition of Social Work*. 2014. URL: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/> (date of access: 17.05.2026).
  25. Mulgan G. *Social Innovation: What It Is, Why It Matters and How It Can Be Accelerated*. London : The Young Foundation, 2007. 51 p.
  26. Murray R., Caulier-Grice J., Mulgan G. *The Open Book of Social Innovation*. London : NESTA ; The Young Foundation, 2010. 224 p.
  27. Payne M. *Modern Social Work Theory*. 5th ed. Oxford : Oxford University Press, 2021. 568 p.
  28. Pincus A., Minahan A. *Social Work Practice: Model and Method*. Itasca : F. E. Peacock Publishers, 1973. 329 p.

29. Roberts A. R. *Crisis Intervention Handbook: Assessment, Treatment, and Research*. 3rd ed. Oxford : Oxford University Press, 2005. 872 p.
30. Saleebey D. *The Strengths Perspective in Social Work Practice*. 6th ed. Boston : Pearson, 2012. 336 p.
31. SAMHSA's *Concept of Trauma and Guidance for a Trauma-Informed Approach*. Rockville : Substance Abuse and Mental Health Services Administration, 2014. 27 p.
32. United Nations. *Universal Declaration of Human Rights*. 1948. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (date of access: 17.05.2026).

## ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

**Паламарчук Ольга Миколаївна** – доктор психологічних наук, професор кафедри психології та соціальної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

**Ляц Оксана Павлівна** – доктор психологічних наук, професор кафедри психології та соціальної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

**Шахов Володимир Іванович** – доктор педагогічних наук, професор кафедри психології та соціальної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

**Габа Ірина Миколаївна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

**Наукове видання**

*Паламарчук Ольга Миколаївна  
Лящ Оксана Павлівна  
Шахов Володимир Іванович  
Габа Ірина Миколаївна*

# **СОЦІАЛЬНА РОБОТА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ: ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА**

Монографія

Видання здійснене в авторській редакції

Підписано до друку 27.05.26 р.  
Формат 60x84/16. Папір офсетний.  
Друк цифровий.  
Гарнітура Georgia.  
Умов. друк. арк. 11,2. Обл.-вид. арк. 11,5.  
Наклад 300 прим. Зам. № 4228.

Віддруковано з оригіналів замовника.  
Видавець і виготовлювач ТОВ «Твори»  
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до  
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів  
видавничої продукції серія ДК №4299 від 11.04.2012 р.  
21027, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21  
Тел.: (0432) 69-67-69; 603-000  
e-mail: info@tvoru.com.ua  
hppt://www.tvoru.com.ua